

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 11.

XVI.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Указом Њег. Величанства Краља, од 22. окт. о. г., постављени су:

у првој београдској гимназији: за професора *Сима Томић*, професор крагујевачке гимназије, по молби;

у трећој београдској гимназији: за професора свештеник *Божја Јовановић*, професор шабачке гимн., по потреби службе;

у крушевачкој гимназији: за професора *Михаило Поповић*, проф. гимн. у пензији;

у неготинској гимназији: за професора *Милан Банић*, проф. зајечарске гимназије, по молби;

у нишкој гимназији: за професора *Светозар Обрадовић*, проф. крушевачке гимназије, по молби;

у јагодинској нижој гимназији: за професора *Милан Бурчић*, професор Богословије, по потреби службе.

ОДЛИКОВАЊЕ

Указом Њег. Велич. Краља, од 22. окт. ове год., одликован је Орденом Св. Саве IV редом: *Аранђел Илић*, свештеник ореовички у миру.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом Министровим постављени су:

у другој београд. гимназији: за учитеља I класе музике и певања *Стеван Шрам*, учитељ музике и певања у оставци, 18. окт. ове год.;

у ваљевској гимназији: за хонор. вероучитеља протојереј *Радомир Јовановић*, 24. ов. мес., а под 28. ист. мес. постављен је на његово место за хон. вероучитеља ђакон *Милош Терзић*;

у нишкој гимназији: за учитеља IV класе цртања и лепог писања *Милутин Б. Марковић*, сврш. ђак московске Сликарске Школе, 18. окт. ове год.; — за учитељицу жен. рада *Катарина Д. Богојевићева*, пређ. учит. ж. рада у б. нишкој Учит. Школи, 21. окт. ове год.;

у беогр. Учитељској Школи: за хонор. учитеља цркв. певања и цркв. правила ђакон *Тома Стојадиновић*, 21. окт. ове год.;

у крагујев. Вишој Женској Школи: за предавача *Круна Акимовићка*, пређ. управитељка укинуте В. Жен. Школе у Пожаревцу, 1. окт. о. год. по потреби службе, а под 15. ист. мес. постављена је за управитељку крагујев. В. Жен. Школе;

у алексиначкој нижој гимназији: за хонорар. учитеља музике и певања *Велко Тоскановић*, хоровађа пев. друштва „Шуматовац“ у Алексинцу, 31. окт. ове год.;

у вел.-градинт. н. гимназији: за учитељицу жен. рада *Милева Бурковићева*, испит. приправница, 31. окт. о. г.;

у свилајначкој н. гимназији: за предавача *Милош Анђелковић*, сврш. студент кијевске Дух. Академије, 31. окт. ове године.

Премештаји

Претписом Министровим премештени су:

у неготинску гимназију: *Светозар Павић*, предавач зајечарске гимназије, 4. нов. о. г., по потреби службе;

у пиротску гимназију: *Јован Видић*, приврем. учитељ језика у врањској гимназији, 4. нов. о. г., по потреби службе;

у пожаревачку гимназију: *Радосав Лазаревић*, предавач неготинске гимназије, 29. окт. о. г., и *Милош Николић*, приврем. учитељ језика у нишкој гимназији, 30. окт. о. г. — обојица по потреби службе;

у ужичку реалку: *Јован Илић*, предавач ваљевске гимназије, 4. нов. о. г., по потр. службе;

у Учитељску Школу: *Добросав Ковачевић*, предавач III беогр. гимназије, 24. окт. о. г., по потреби службе;

у вел.-градшт. н. гимназију: *Јерођакоп Симеун Коњковић*, учитељ језика I кл. у нишкој гимназији, 25. окт. о. г., по молби;

у лесковачку нижу гимназију: *Војтех Шистек*, учитељ музике и певања у II беогр. гимназији, 16. окт. о. г., по потреби службе; — *Катарина Марковићка*, учитељица жен. рада у нишкој гимназији, 21. окт. о. г., по потреби службе;

у лозничку нижу гимназију: *Радомир Мајсторовић*, предавач шабачке гимназије, 4. нов. ове год., по казни.

Разрешења

Претписом Министровим разрешени су:

у ваљевској гимназији: *хонорар. вероучитељи: свештеник Коста Костић*, 26. окт. ове год., и *пројереј Радомир Јовановић*, 29. окт. о. г.;

у београдској реалци: *хонор. вероучитељ, свештеник Милош Влајковић*, 4. нов. ове год.;

у беогр. Вишој Жен. Школи: *хонор. предавач д-р Светол. Радовановић*, 21. окт. о. год.;

у крагујев. Вишој Жен. Школи: *приврем. управитељ Јован Шилићал*, проф. крагујев. гимн., 15. окт. ове год.;

у пређ. пожаревачкој В. Жен. Школи: *управитељка Круна Акимовићка*, 1. септ. ове год., пошто је овај завод укинут;

у вел.-градшт. нижој гимназији: *Јелена Дазаревићка*, учитељица жен. рада, 2. нов. о. г.,

у лесковачкој н. гимназији: *Касија И. Стојановићка*, учитељица жен. рада, 21. окт. о. године.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом Министровим од 1. октобра о. год. постављени су:

у Београду: за стал. учит. I одељ. II р. муш. школе на Дунавском Крају, *Милош Р. Милошевић*, сврш. философ;

у Нишу: за стал. учит. 4. одељ. I р. м. шк. *Марија Подградскова*, пређ. уч. у Босни.

у ваљевском округу: за стал. учит. I и II р. м. шк. у Докмиру, *Лука Марјановић*, сврш. богослов с учит. испитом; за стал. учит. I р. м. шк. у Вреду, *Наталија С. Бурђевевићка*, сврш. ученица В. Ж. Школе, с испитом;

у врањском округу: за стал. учит. сва 4 р. м. школе у Кутлешу, *Тодор Ј. Велковић*, сврш. ђак Учит. Школе, с испитом; за стал. учит. I р. м. шк. у Владичином Хану, *Анка Велковићева*, сврш. уч. В. Жен. Школе, с испитом; за привр. учит. III и IV разр. осн. шк. у Сувојници *Милан Тришковић*, сврш. богослов;

у крагујевачком округу: за стал. учит. 2. одељ. III р. м. шк. у Крагујевцу, у гор. крају, *Димитрије Костић*, уч. у пензији; за стал. учит. III и IV р. у Сипићу, *Вукашин Глишић*, уч. у пензији; за стал. уч. III р. у Лапову, *Димитрије Илић*, уч. у пензији; за привр. уч. у Вуковцима, *Драгутин Јовановић*, сврш. богослов;

у крајинском округу: за привр. уч. осн. шк. у Смедовцу, *Гаврило Пошовић*, сврш. ђак Уч. Школе без испита; за ст. уч. жен. шк. у Михаиловцу *Стојана Живановићева*, сврш. учен. В. Жен. Школе, с испитом; за ст. учит. жен. шк. у Јабуковцу, *Жиска Радовићева*, сврш. учен. В. Ж. Школе, с испитом; за ст. учит. жен. шк. у Корбову, *Марија Буркова*, сврш. учен. В. Ж. Школе, с испитом; за ст. учит. I р. муш. и I р. жен. шк. у Речкој, *Наталија Цветановићева*, сврш. учен. В. Ж. Школе, с испитом; за ст. учит. II, III и IV р. у Штубику, *Мирко Бокковић*, сврш. ђак Уч. Школе, с испитом; за ст. учит. припр., III и IV р. у Радујевцу, *Танасије Глишовић*, сврш. ђак Уч. Школе с испитом; за ст. учит. осн. школе у Подвршкој, *Миладин Цвијовић*, сврш. ђак Уч. Школе, с испитом; за ст. учит. I р. у Душановцу, *Јеврем Симоновић*, сврш. ђак Уч. Школе, с испитом; за ст. учит. осн. школе у Сиколу, *Атанасије Јовановић*, сврш. ђак Уч. Школе с испитом; за ст. учит. жен. школе у Сиколу, *Милева Дазевићка*, сврш. учен. В. Ж. Школе, с испитом; за ст. учит. I и припр. р. жен. осн. школе у Душановцу, *Даринка Васојевићева*, сврш. учен. В. Ж. Школе, с испитом; за ст. учит. 2. одељ. IV р. жен. школе у Црнајци, *Даница Неделковићка*, пређ. учитељица; за сталну учител. жен. школе у Тамничу, *Јелена Ранковићка*, сврш. учен. В. Ж. Шк., с испитом; за сталну учит. I и II раз. муш. шк. у Рогљеву, *Софија Цуковићка*, пређ. учит. у Старој Србији;

у крушевачком округу: за сталну уч. I раз. у Тешици, *Јелисавета Гојковићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за сталну уч. I и II р. у Ратајима, *Зорка Ковачевићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за сталну уч. III и IV р. ж. шк. у Ражњу, *Лепосава Павловићева*, сврш. ђак Уч. Шк. с исп.; за сталног уч. III и IV р. у Кулини, *Петар Ђурчијић*, сврш. ђак уч. шк. с исп.; за сталног уч. II р. осн.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

муш. школе у Брусу, *Урош Петровић*, сврш. ђак Уч. Школе, с испитом; за привр. учит. III и IV р. у Сталаћу, срез расн., *Сретен Смиљковић*, пређ. учит. у Турској; за ст. учит. II р. осн. школе у Трноvcима, *Настасија П. Симићева*, сврш. учен. В. Ж. Школе, с испитом;

у моравском округу: за ст. учит. осн. школе у Плани, *Ранко Никетић*, сврш. ђак Уч. Школе, с испитом; за ст. учит. III и IV р. у Јовцу, *Марко Мигић*, сврш. богослов, с испитом; за ст. уч. I р. у Дубочкој, *Христина Рачићева*, сврш. учен. В. Ж. Школе, с испитом; за ст. учит. осн. школе у Дворишту, *Живан Симић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за ст. учит. осн. шк. у Исакову, *Радивоје Михаиловић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за ст. уч. II и 2. одељ. III р. у Милутовцу, *Данило Мишић*, сврш. ђак Уч. Шк., с испитом;

у пиротском округу: за сталног уч. осн. шк. у Крушевици, *Јован Поповић*, пређ. учит.; за привр. уч. III и IV р. у Вел. Бољинцу, *Василије Гребенаровић*, сврш. ђак Уч. Шк., без исп.; за стал. уч. осн. шк. у Чиниглавцима, *Радомир Милошевић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за привр. уч. осн. шк. у Дадинцима, *Станко Петровић*, пређ. привр. учит.; за привр. уч. осн. шк. у Рупљу, *Стојан Петковић*, сврш. ђак Уч. Шк., без исп.; за заступ. уч. осн. шк. у Јањи, *Сава Ј. Косановић*, пређ. учитељ у Хрватској; за стал. учит. у Бабушници, *Велјмир Трифуновић*, пређ. учитељ;

у подринском округу: за стал. уч. I р. осн. шк. у Бадовинцима, *Љубица Ковановићева*, сврш. учен. В. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. I р. у Црној Бари, *Живка Лукићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за сталну учит. осн. школе у Прову, *Даринка Мачајева*, сврш. уч. В. Ж. Шк. с исп.; за стал. уч. осн. шк. у Црниљеву, *Драгутин Пешић*, сврш. ђак Уч. Шк., с испитом;

у подунавском округу: за сталног уч. II, III и IV р. у Придворици, *Адам Ристић*, сврш. ђак уч. шк., с исп.; за сталног уч. III и IV р. у Венчанима, *Јован Јанковић*, сврш. ђак уч. шк., с исп.; за сталног уч. осн. шк. у Пружатовцу *Драгољуб Радојичић*, сврш. ђак уч. шк. с исп.; за сталног уч. III и IV р. у Барошевцу, *Божидар Багавелић*, сврш. ђак уч. шк., с исп.; за привр. уч. осн. шк. у Смрдљиковцу, *Данило Борђевић*, сврш. ђак уч. шк., без исп.; за сталну уч. I р. у Младеновцу (селу), *Ружица Милетићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за сталну учит. 2. од. II р. у Лозовику, *Загорка Живковићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за сталног уч. у Врбовцу, *Јован Телебаковић*, пређ. уч.

за сталну уч. I р. у Водњу, *Даринка Поповићева*, пређ. уч.; за сталног уч. I. од. II и III р. у Милешевцу, *Павле Сретенковић*, уч. у пенсији; за сталну уч. I и II раз. у Баничини, *Паулина Стошићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк. с исп.; за сталног уч. осн. шк. у Дудовици, *Антоније Јеремић*, уч. у пенсији; за сталног уч. IV р. у Милошевцу, *Живојин Манојловић*, пређ. уч.; за привр. уч. III и IV р. у Осипаоници, *Милан Путниковић*, сврш. богослов; за привр. уч. сва 4 р. у Бубушинцу, *Радивоје Милојковић*, сврш. богослов; за сталну учит. I и II раз. осн. шк. у Шоњићу, *Леопаса Величковићева*, сврш. учен. В. Ж. Шк., с испитом;

у пожаревачком округу: за сталну уч. I р. м шк. у Смољинцу, *Леопаса Јанковићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за привр. уч. III р. у Божевцу, *Никола Ристовић*, сврш. ђак уч. шк., без исп.; за сталну уч. I р. у Тополовнику, *Роксанда Стојановићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за сталну уч. I р. осн. шк. у Кобиљу (ср. млав.), *Видосава Лукићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк. с исп.; за сталну уч. I. од. II р. ж. шк. у Пожаревцу, *Мира Радовановићева*, в. д. помоћн. у В. Ж. Шк. у Пожаревцу; за сталну уч. I и II р. у Малом Црнићу, *Јелена Чајкановићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за сталног уч. осн. шк. у Сиракову, *Никола Селић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за сталног уч. осн. шк. у Стамници, *Тихомир Јоковић*, свр. ђак Уч. Шк., с исп.; за сталног уч. I. од. I, II и III р. у Костоцу, *Веселин Стамаговић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за сталног уч. у М. Црнићу, *Милоје Милићевић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за сталног учит. осн. шк. у Вошаневцу, *Милосав Марковић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп., за сталног уч. осн. шк. у Вољуји, *Борђе Јовановић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за сталног уч. 2. од. I р. у Александровцу, *Сава Шибалић*, пређ. учитељ; за привр. уч. осн. шк. у Баричу, *Богдан Јовић*, сврш. богослов; за сталну учит. сва 4 раз. жен. шк. у Жагубици, *Косара Краснојевићева*, сврш. учен. В. Ж. Шк., с испитом;

у рудничком округу: за сталну уч. I р. у Моравцима, *Даринка Спасићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк., с исп.; за привр. уч. осн. шк. у Бањанима, *Милутин Марић*, сврш. ђак Уч. Шк., без исп.; за сталног уч. осн. шк. у Ласцу, *Видосав Смиљанић*, пређ. уч.; за привр. уч. осн. шк. у Рудници, *Михаило Петровић*, сврш. богослов; за привр. уч. I р. у Јарменовцима, *Коста М. Протић*, свр. богослов;

у тимочком округу: за сталну уч. I и II р. у Жунама, *Зорка Доњићева*, сврш. уч. В. Ж. Шк. с исп.; за сталног уч. осн. шк. у Кожељу, *Светислав Николић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за сталног уч. осн. шк. у Дервену, *Гаврило Гавриловић*, свр.

ђак Уч. Шк., с исп.; за сталног учит. осн. шк. у Блендији, *Милан Младеновић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.;

у топличком округу: за стал. уч. III и IV р. у Блажеву, *Вучић Милуновић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за стал. уч. I р. у Блажеву, *Софија Станковићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. у Александрову, *Новак Михаиловић*, уч. у пензији; за стал. уч. у Јагличу, *Добросав Голубовић*, пређ. учитељ;

у ужичком округу: за стал. уч. осн. шк. у Заовинама, *Милорад Алексић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за стал. уч. III и IV р. у Мачкату, *Матеја Љујић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за привр. уч. осн. шк. у Каменици, *Драгомир Борфевећ*, сврш. ђак Уч. Шк., без исп.; за стал. уч. I и II р. у Кремнама, *Роксанда Салевећева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. жен. осн. шк. у Бајиној Башти, *Милка Кречковићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. II р. у Мачкату, *Ангелина Пауновићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. II р. у Чајетини, *Јелисавета Радовићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. III и IV р. муш. шк. у Бајиној Башти, *Сава Бурић*, пређ. учитељ;

у црноречком округу: за стал. уч. III и IV р. у Кривом Виру, *Милорад Ракић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за стал. уч. осн. Шк. у Бору, *Радиша Косић*, сврш. ђак Уч. Шк., с исп.; за стал. уч. I и II р. у Лубници, *Вукосава Николићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. III и IV р. ж. шк. у Врбовцу, *Јулија Вуловићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. учит. I и II р. у Леновцу, *Симка Ризнићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. I р. муш. и I р. жен. осн. шк. у Врбовцу, *Драгиња Марјановићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. I и II р. у Кривом Виру, *Јелена Васићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.; за стал. уч. припр. р. у Злоту, *Даница Коњевићева*, сврш. уч. V. Ж. Шк., с исп.

Разрешења

Претписом Министровим разрешени су:

Аца Нешковићка, уч. жен. осн. шк. у Ваљеву, 13. јула о. г., због двогодишњег слабог успеха у школи; *Јован М. Јеремич*, уч. осн. шк. у Заовинама, окр. ужич., 14. јула о. г., због двогодишњег слабог успеха у школи; *Милутин Аранђеловић*, уч. осн. шк. у Расници, окр. пирот., 3. авг. о. г., по молби; *Драга К. Тодоровићева*, уч. осн. шк. у Тополовнику, окр. пож., 31. јула о. г., по молби; *Милица Младеновићева*, привр. уч. ж. осн. шк. у Кривом Виру, окр. црнор., 5. авг. о. г.; *Војислав Крушевић*, уч.

осн. шк. у Вел. Крсни, окр. подун., 5. авг. о. г.; *Добросав Голубовић*, уч. осн. шк. у Гор. Душнику, окр. топлич., 5. авг. о. г., по молби; *Драга Милићковићка*, уч. осн. шк. у Тамничу, окр. крај., 5. авг. о. г.; *Миладин Шуманчевић*, уч. осн. шк. у Гор. Буковици, окр. подрин., 1. авг. о. г., због напуштања дужности; *Милева Шљивићка*, уч. осн. шк. у Ратајима, окр. крушев., 5. авг. ове год.; *Даница Недељковићка*, *Драга Божићева* и *Коста Адамовић*, уч. осн. шк. у Смољинцу, окр. пож., 19. авг. ове год.; *Миливоје Саковић*, учит. осн. шк. у Плани, окр. морав., 26. авг. ове год.; *Димитрије Тодоровић*, уч. осн. шк. у Жабарима, окр. пожар., 4. септ. ове год., по молби; *Љубомир Ранитовић*, уч. осн. шк. у Маскару, окр. краг., 6. септ. ове год., због напуштања дужности; *Даринка Пишерина*, уч. I и II р. осн. шк. на Умци, окр. подун., 28. септ. ове год.; *Софија Поповићка*, уч. осн. шк. у Александровцу, окр. крушев., 29. септ. ове год.; *Зорка Митровићева*, уч. осн. шк. у Близнаку, окр. пожар., 19. окт. ове год.; *Ангелина Остојићева (Мрав)* уч. у Лужници, окр. крагујев., 30. септ. ове год.; *Даринка Лакиковићева*, уч. у Тополовнику, окр. пожар., 24. окт. ове год.; *Даринка Младеновићева*, учит. у Душановцу, окр. крај., 20. окт. ове год.; *Босилка Јовановићева*, уч. у Водњу, окр. подун., 16. окт. ове год.; *Милица Лукићева*, уч. у Лапову, окр. крагујев., 1. новемб. ове год., по молби; *Зорка Николићева*, уч. у Александровцу, окр. круш., 2 новем. ове год., по молби, и *Софија Лонгијевићева*, уч. у Крагујевцу, 3. нов. ове год., по молби.

Пензионовања

Претписом Министровим стављени су у стање покоја с пензијом:

Сретен Драговић, уч. осн. муш. шк. у Нишу, 11. авг. ове год.; *Михаило Лазаревић*, учит. осн. шк. у Врбници, окр. тимоч., 11. авг. ове год.; *Марија Петровићка*, уч. жен. осн. шк. у Ужицу, 19. авг. ове год.; *Јелисавета Филиповићка*, уч. осн. муш. школе у Шапцу, 21. августа ове год. по молби; *Ленка Карабелчићка*, уч. осн. шк. у Лешници, окр. подринског, 21. августа ове год., по молби; *Арон Костић*, уч. осн. муш. шк. у Пироту на Пазару, 1. септ. ове год.; *Милева Милојковићка*, уч. осн. шк. у Бањи, окр. крагујев., 11. септ. ове год.; *Леошава Радојковићка*, уч. жен. осн. шк. у Јагодини, 11. септ. ове год.; *Софија Петровићева*, уч. осн. шк. у Трстенику, окр. крушев., 16. септ. ове год.; *Димитрије Дукић*, уч. осн. шк. у Шапцу, 16. септ. ове год.; *Петар Ђ. Ивановић*, уч. осн. шк. у Бнез-Селу, окр. топлич., 23. септ. ове год.; *Миленко Ђ.*

Поновић, уч. IV р. осн. шк. у Гор. Добрињи, окр. ужич., 21. септ. ове год., по молби; Милан Настић, уч. IV р. осн. шк. у Лозници, окр. подрин., 1. окт. ове год.; Стеван Јанковић, уч. осн. шк. у Београду, 24. окт. ове год.; Тодор Стабловић, уч. осн. шк. у Пироту, 24. авг. ове год.; Марија Лелековићева, уч. жен. осн. шк. у Шапцу, 9. окт. ове год.; Анђелија Јовановићка, уч. жен. осн. школе у Ћуприји, 23. септ. ове год.; Першиа Ђокић, уч. у Паланци, 19. окт. ове год.; Јеврем Магић, уч. на Дубу, окр. ужич., 19. окт. ове год.; Марија Фрушићка, уч. у Текији, окр. крај., 1. септ. ове год.; Јулијана Милићевићка, уч. у Бањи, окр. крагујев., 11. септ. ове год. Коста Васиќић, уч. у Међулужју, окр. подунав., 1. новемб. ове године, по молби, и Љубица Филиповићева, уч. жен. осн. шк. у Глоговици, окр. топл., 6. нов. ове год., по молби.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

РАСПИС

директорима гимназија и реалака, о изменама у наставном програму из математике

Са више страна истицана је потреба о подели математичке наставе у нашим гимназијама и реалакама на два течаја: на нижи течај очигледне наставе и виши течај научне наставе.

Тако је Главни Просветни Савет на 615-ом састанку од 3. фебруара о. г. донео одлуку: „да се геометријска настава подели на два курса, нижи и виши; први да обухвата I, II, III и IV. разред гимназија и реалака, а други V, VI, VII и VIII. разред гимназија (а V, VI и VII. разред реалака); нижа настава да се наслања на тачно разматрање и очигледност, а виша на научну дедукцију; на место досадашње догматичне наставе у геометријском цртању да се учи геометрија с цртањем, али тако, да геометрија буде циљ, а цртање средство.“ А поводом писма г. директора лесковачке н. гимназије од 30. авг. о. г., Бр. 473, у коме се исто тако предлаже подела целокупне математичке наставе (аритметичке и геометријске) на нижу, претдеветичку, и вишу, научну наставу — донео је Главни Просветни Савет на састанку од 11. о. м., одлуку, да се још ове школске године изврши та подела математичке наставе на два централна дела.

Па како је и Професорско Друштво, усвојивши на V годишњем збору наставни план за једнолику средњу школу, предложило поделу математичке на-

ставе на два течаја, тако да се већ у III. разреду почиње учити алгебра, као што треба да буде и по наставном плану од 26. септ. 1888. г., ПБр. 9949., који и данас служи за основу гимназијској настави, то сам — усвајајући поменуте одлуке Главног Просветног Савета и Професорског Друштва — нашао за потребно наредити ово што иде:

1., да се целокупна математичка настава (аритметика с алгебром, геометрија с геометријским цртањем) подели на два течаја: на нижи течај очигледне наставе и виши течај научне наставе. Нижи течај да обухвати I, II, III и IV. разред гимназија и реалака, а виши течај V, VI, VII и VIII. разред гимназија и V, VI и VII. разред реалака;

2., да се геометријско цртање не предаје догматички, као до сад, него да се у I, II, III и IV разреду гимназија и реалака учи геометрија с геометријским цртањем тако, да геометрија буде циљ, а цртање средство;

3., да се рачуница учи у I и II. разреду, а заврши у III. разреду у половини шк. године, тако, да се већ у III. разреду почне учити алгебра, како би се у IV. разреду могао завршити први ступањ алгебарске наставе, а у V. разреду почети настава на научној основи;

4., да према томе још ове године отпадне геометријско цртање у I, II и III. разреду гимназија и реалака, па да се замени геометријском очигледном наставом; у IV. разр. учиће се стереометрија и попуњавање се стечено знање из геометр. цртања најпотребнијим правилима планиметријским;

5., да се математика (аритметика с геометријом) у I, II, III и IV. разреду гимназија и реалака предаје по већ усвојеним уџбеницима од Шрама и Шислера, а у V, VI, VII и VIII. разреду гимназија и V, VI и VII. разреду реалака по уџбеницима Ф. Мочника.

6. Наставно градиво на поједине разреде поделиће се по приложеном % распореду.

Ову моју одлуку саопштићете свима наставницима поверене вам школе, којих се тиче, ради знања и управљања.

ПБр. 19195.

17. октобра 1895. год.

у Београду.

Министар
просв. и цркв. послова,
Љ. Ковачевић с. р.

РАСПОРЕД

математичкога градива на поједине раз-
реде гимназија и реалака

I. разред.

Аритметика: Број и бројне системе. Четири основне рачунске радње с целим и десетним бројевима. Делјивост бројева. Рачунање с више именованим бројевима.

Геометрија: Права. Круг. Угао. Паралелне праве. Тростран и особине његових страна и углова. Геометријске конструкције.

II. разред.

Аритметика: Прости разломци. Скраћено множење и делење. Рачунање с непотпуним бројевима. Претварање разломака (простих у десетне). Пропорције и просто правило тројно.

Геометрија: Подударност. Примена на троугао, круг, четвороугао и многоугао. Геометријске конструкције.

III. разред.

Аритметика с Алгебром: Сложено правило тројно. Израчунавање времена. Делење по даној размери. Процентни и прости интересни рачуни. — Четири основне рачунске радње с целим и разломљеним општим бројевима. Квадрат и куб, квадратни и кубни корен.

Геометрија: Мерење дужина, једнакост и мерење геом. површина. Сличност. Геометријске конструкције.

IV. разред.

Алгебра: Пропорције. Друштвени рачуни. Једначине првога степена с једном и с две непознате.

Геометрија: Стереометрија. Права и раван у простору. Рогољ. Призма и облица. Купа и пирамида. Лопта и полиедри. Мерење њихових површина и запремина. Купини пресеци.

V. разред.

Алгебра: Четири основне рачунске радње с општим бројевима. Једначине првог степена с једном и с више непознатих.

Геометрија: Планиметрија. Праве линије и углови. Ограничени равни ликови. Пропорционалност дужи и равних ликова. Површине праволинијских ликова.

VI. разред.

Алгебра: Степеновање, кореновање и логаритмовање. Једначине другог степена с једном и с више непознатих.

Геометрија: Израчунавања код круга. Алгебарска анализа. Стереометрија.

VII. разред.

Алгебра: Неодређене једначине. Прогресије и наука о комбинацијама.

Геометрија: Равна и сферна тригонометрија.

VIII. разред.

Геометрија: Аналитична геометрија у равни. У реалци свршиће се планиметрија у V. разреду, стереометрија с равном тригонометријом у VI. разреду, сферна тригонометрија с аналитичном геометријом у VII. разреду; а све остало наставно градиво прелазиће се у реалкама исто онако као у гимназијама у дотичним разредима.

РАСПИС

свима управитељима (и учитељима неподељених)
основних школа о набавци уџбеника

Од многих управитеља, односно учитеља неподељених основних школа, још ни до данас нису министарству стигли извештаји о извршењу наредбе о уџбеницима, саопштене им у распису од 12. пр. мес., ПБр. 15524. А из оних извештаја што су стигли не види се тачно како је та наредба извршена. Из многих пак види се да она и није извршена и то: негде што државни књижари не набављају уџбенике државног издања; на многа места са немарности ученичких родитеља или старатеља, а извесно на доста места и због слабе заузимљивости управитеља и учитеља основних школа. С тога у допуну истог расписа наређујем:

1. Да школски одбор, као што је и прописано у чл. 29. закона о основним школама, у почетку сваке школ. године, а најдаље до краја септембра, набави и исплати из своје касе уџбенике, као и остале потребе, у једанпут за све ученике или ученице, а по том да наплаћује од ученичких родитеља, а за сиромашне од школске општине на попуну касе.

2. Да управитељи и учитељи, који својом школом управљају, у извештају који су по распису од 12. септембра о. год. дужни сваке године доставити министарству до 1. октобра, назначе тачно број ученика по разредима, а тако и колико је од кога уџбеника државнога или приватнога издања поименице за њих набављено. Ако има ученика који нису снабдевени уџбеницима, назначиће колико их је, са којим уџбеницима нису снабдевени и ко је томе узрок. За ову годину одговориће управитељи и учитељи

на ову тачку у месечном извештају, који буде на реду после пријема овога расписа.

3. Како за ову годину, тако и сваке године у будуће, управитељи и учитељи после онога главнога извештаја о набавци уџбеника, који су дужни поднети до 1. октобра, извештаваће министра у извештајима месечним и о извршењу наредбе о набавци уџбеника, по 2. тачци овога расписа, докле год та наредба не би била потпуно извршена, како би се противу неуредности у том погледу могло предузимати што треба.

ПБр. 20104.

28. октобра 1895. год.
у Београду.

Министар
просвете и цркв. послова,
Љ. Ковачевић с. р.

УМРЛИ СУ:

Ђакон *Светислав Аздејковић*, писар III класе Дух. Суда епархије нишке, 29. окт. о. г.; — *Ружица Марковићка*, учитељица осн. школе у Зајечару, 21. јуна о. г.; — *Рахила Антоновићка*, учитељица у пенсији, 14. јула о. г.; — *Спасоје Пеловић*, учитељ осн. шк. у Пироману, окр. ваљев., 8. јула о. г.; — *Мандина Бркановићка*, учитељица осн. шк. у Корбову, окр. крајин., 17. јула о. год.; — *Милорад Јовановић*, учитељ III р. осн. школе у Трстенику, окр. круш., 26. септ. о. г., и *Атанасије Р. Протић*, учитељ 2. одељ. III р. осн. школе у Прокупљу, 27. септ. ове године.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 644-ти

4. октобра 1895. год. у Београду.

Били су: *потпредседник*, Жив. П. Симић; *редовни чланови*: д-р Мил. Јовановић-Батут, д-р Б. Гавриловић, Стев. Ловчевић, Јевр. А. Илић, Дим. Јосић, Стеван Давидовић, Дим. С. Јовановић и *ванредни члан* М. В. Ђирић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник 643. састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 2. октобра ове године, ПБр. 17364., којим се пита Савет за мишљење о прештампавању „Немачко-српског и српско-немачког речника“ од г. В. Малине, учитеља језика у I београдској гимнасији.

Из разлога што нема нарочитог речника за немачки језик, Савет је одлучио: да се овај речник може прештампати у толико примерака колико ће бити довољно да се подмири потреба за три године и да се за то време употреби као привремени

уџбеник; да се позове писац да каже Савету колико тражи у име хонорара, па ће се о том доцније решити.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 2. октобра ове године, ПБр. 17361., којим се пита Савет за мишљење о прештампавању „Пространијег Катихизиса.“

Савет је одлучио: да се овај катихизис не прештампавати, пошто није подесан за уџбеник и пошто се ради нов и бољи катихизис од овога.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 2. октобра ове године, ПБр. 17366., којим се пита Савет за мишљење о прештампавању „Земљописа српске земље и балканског полуострва за IV разред основних школа“ од пок. професора В. Карића.

Савет је одлучио: да се овај земљопис овакав какав је не може прештампавати.

V.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 2. октобра ове године, ПБр. 17363., којим се пита Савет за мишљење о прештампавању „Минералогije“ за ниже разреде средњих школа од г. Ј. Пецића.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Савет је одлучио: да се ова Минералогија не прештампава, пошто се она више не учи у нижим разредима средњих школа као засебан предмет.

VI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 12. септембра ове године, ПБр. 13954., којим се пита Савет за мишљење о усвајању пртанака за ученике средњих школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. Стеван Трифуновић, учитељ цртања у II београдској гимназији, да изволи Савету казати своје мишљење о томе: какав би облик и какву хартију и све остало, потребно за цртанке ове врсте, требало усвојити.

VII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 3. октобра ове године, ПБр. 11976., којим је спроведен Савету на оцену „Српски Вез, II и III део“ од г. Вл. Тителбаха, који је понудио на откуп то своје дело.

Савет је одлучио: да се II и III свеска штампају као и I и да се употреби за оно, чему су намењене;

Да се запита г. Вл. Тителбах, колико тражи у име хонорара за ово своје дело.

VIII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 29. септембра ове године, ПБр. 17007., којим је спроведена Савету на оцену молба г. д-ра Ј. Туромана, професора Велике Школе, који је молио да се његов „Речник за Корнелија Непота“ може употребљавати као школски уџбеник.

Савет је одлучио: да се овај речник од г. д-ра Ј. Туромана може употребити као школски уџбеник све дотле, докле га има штампаног у Државној Штампарији. О даљем прештампавању Савет ће имати да одлучи, кад се ово издање потроши.

IX.

Саслушан је усмени реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, по молби г. Милана Малешевића, који је молио да му се неке године, које је провео као привремени вршилац учитељске дужности, уваже у године привремене учитељске службе.

Према реферату Савет је одлучио: да се ова молба г. Малешевића може уважити.

X.

Саслушан је усмени реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, о молби г-ђе Милке Дамња-

новићке, учитељице из Шапца, која је молила да јој се неке године привремене учитељске службе уваже у сталне.

Према реферату Савет је одлучио: да се ова молба г-ђе Дамњановићке не може уважити.

XI.

Саслушан је усмени реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, о молби г. Петра Јовановића, учитеља из Шапца, који је молио да му се неке године привремене учитељске службе уваже у сталне.

Према реферату Савет је одлучио: да се ова молба г. Јовановића не може уважити.

XII.

Саслушан је усмени реферат г. Јевр. А. Илића редовног члана Савета, о молби г-ђе Милеве Јанковићке, класне учитељице београдске Више Женске Школе, која је молила да јој се уваже у године сталне учитељске службе оне године, које је провела као помоћница у Вишој Женској Школи.

Савет је, противно мишљењу г. референта, одлучио: да се молба г-ђе Јанковићке не може уважити.

XIII.

Саслушан је реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, по молби г-ђе Круне Аћимовићке, управитељке пређашње пожаревачке Више Женске Школе, која је молила да јој се године, које је провела као учитељица Више Женске Школе, уваже у године предавачке службе.

Према реферату Савет је, по аналогiji закона о уважавању предавачких година службе, одлучио: да се ова молба г-ђе Аћимовићке може уважити.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 645-ти

11. октобра 1895. год. у Београду

Били су: председник, Свет. Н. Вуловић; редовни чланови: Жив. П. Симић, д-р Б. Гавриловић, Стев. Ловчевић, Дим. Јосић, архимандрит Фирмилијан, Стеван Давидовић и ванредни члан М. В. Ђирић. Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник 644. састанка.

II.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 5. октобра ове године, ПБр. 17777.

којим је спроведено Савету на оцену једнаест листова израђених у Државној Штампарији из дела „Српски вез, I свеска“ од г. Вл. Тителбаха, професора.

У вези с овим прочитана је и понуда г. Вл. Тителбаха о хонорару за све три свеске горе поменутог дела.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Милан Капетановић, професор Вел. Школе, Ђока Миловановић, учитељ цртања у Великој Школи, и г-ђица Евгенија Војиновићева, учитељица београдске Више Женске Школе, да изволе прегледати све три свеске „Српскога веза“ од г. Вл. Тителбаха као и његову понуду о хонорару за то дело, па да о свему томе Савету реферују и да изреком кажу колико вреде пртежи ове врсте и коликом би их наградом требало наградити, кад би се штампала свака свеска у 5000 примерака и за које су наше школе ови пртежи потребни.

III.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 6. октобра ове године, ПБр. 17999., којим је спроведена Савету на оцену понуда г. Стевана Ловчевића, директора I београдске гимнасије, који је понудио за уџбеник своје дело „Општа Историја за више разреде средњих школа, Књига друга. — Римљани.“

Савет је одлучио: да се умоли г. Миленко Вукићевић, професор II београдске гимнасије, да изволи ово дело прегледати и о томе Савету реферовати.

IV.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 1. јуна ове године, ПБр. 7814., којим је спроведена Савету на оцену понуда г. г. Косте Стојановића, професора нишке гимнасије, и Милана Вујановића, предавача у истој гимнасији, који су понудили на откуп свој превод „Смак Света.“

Савет је одлучио: да се ово дело не може откупити за оно, за што је понуђено, према ранијој одлуци саветској о откупљивању књига ове врсте.

V.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 29. маја ове године, ПБр. 7818., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђе Лепосаве Крстићке, учитељице из Недељица, која је молила да јој се уваже неке године учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јевр. А. Илић, редовни члан Савета, да изволи ову молбу прегледати и о овоме Савету реферовати.

VI.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 30. септембра ове године, ПБр. 17.313., којим је спроведена Савету на оцену молба Илије Красојевића, ученика VII разреда крагујевачке гимнасије, који је молио да му се повиси благодетељање, које прима из фонда задужбине пок. владике Вићентија.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јевр. А. Илић, редовни члан Савета, да изволи ову молбу проучити и о томе Савету реферовати.

VII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 28. септембра ове године, ПБр. 17030., којим је спроведена Савету на оцену молба Димитрија А. Којића, ученика V разреда крушевачке гимнасије, који је молио да му се поврати благодетељање, које је примао из фонда пок. владике Вићентија.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јевр. А. Илић, редовни члан Савета, да изволи ову молбу проучити и о томе Савету реферовати.

VIII.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 28. септембра ове године, ПБр. 17109., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Милоша Анђелковића, свршеног студента богословља у Русији, који је молио за место предавача у средњим школама.

Савет је одлучио: да се умоли г. архимандрит Фирмилијан, ректор Богословије, да изволи молбу и документе овога кандидата прегледати и о томе Савету реферовати.

IX.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 30. маја ове године, ПБр. 7850., којим је спроведена Савету на оцену понуда г. Јована Карамата, књижара из Земуна, који је понудио на откуп своје издање „Зановет“ од г. М. Ђ. Милићевића.

Савет је одлучио: да се ово дело не може откупити за оно, за што је понуђено, према ранијој одлуци саветској о откупљивању књига ове врсте.

X.

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 2. октобра о. г., ПБр. 17365., којим се пита Савет за мишљење о прештампавању „Црквеног Обредословља“ од г. архимандрита Фирмилијана.

Савет је одлучио: да се ова књига не прештампавана, пошто има овакво дело ново и готово од истог писца, које је упућено на оцену г. Момчилу Ивањићу, професору.

XI.

Прочитан је реферат г. Владислава Вудичевића, професора шабачке гимназије, о „Француском Буквару“ од г. Ј. Несторовића, професора.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Част ми је поднети Главном Просветном Савету реферат на рукопис „Француски буквар“, који је израдио д-р Карло Плец, за српске школе удесио Јован В. Несторовић, директор зајечарске гимназије.

Нека ми буде допуштено да изнесем неколико замерака:

Табак I, стр. 1. Излишно је било напомињати ученицима почетницима, кога су рода поједина писмена, јер нису за њих ни од какве важности. На истој страни вели се да треба разликовати *b* од *p* и т. д. Та напомена вреди нарочито за Немце, јер у њиховом матерњем говору тешко им је поставити разлику у изговору између *b* и *p*, *d* и *t*, а разлике у изговору између *f* и *v* готово никакве и нема.

Табак II, стр. 3. Вежбање у читању носних самогласника није тачно обележено: н. пр. каже се *an*, *am* изговарају се као српско *an*, а то не стоји. Требало је детаљније изложити изговор тих гласова.

Табак III, стр. 1. Глагол *avoir* је употребљен у вежбању као и помоћни глагол, а нема никаквог објашњења. У немачким уџбеницима објашњења не мора бити, зато што немачки помоћни глагол *haben* игра готово исту улогу у немачком језику што *avoir* у француском.

Табак VI, стр. 4. Каже се да се немо *h* сматра као вокал, а не одређује му се изговор. Мислим да би боље било казати да се немо *h* и не узима у рачун, те се сматра да се реч почиње вокалом. На истој страни вели се: Франце, имаш ли ти моје капуте? Да, господине, имам ваша два капута. Мислим да је требало овде радити као и у четвртом табаку стр. 2. и рећи: Франце, јесу ли у тебе моји капуте? а у загради објаснити како треба превести. Оваких се реченица и даље налази н. пр. таб. IX стр. 4. Јесте ли имали моје енглеске капуте. Таб. XX стр. 1. Имајте ту услужност господине и т. д.

Табак VII, стр. 4. У примеру 13. вели се: Јесмо *милостива* госпођо; реч „милостива“ није објашњена; а колико ми је познато, Французи и не употребљавају тај израз учтивости.

VIII табак, стр. 1. Говори се о вокалу *o*, где се дели на отворено *o* и на затворено *o*; међутим оно се може само разликовати на дуго или кратко *o*.

Табак XIII, стр. 1. Побрајају се сви седмични дани у задатку, а међутим нема их нигде у речнику осем уторника и суботе. У истом табаку на страни 2. није објашњено изговарање бројева. Даље на страни 3. употребљена је у задатку присвојна заменица *leur* а нигде напред није поменута.

Табак XV, стр. 2. У задатку српском: кад ћемо добити *да радимо* један немачки превод? Ову реченицу не може превести ученик према знању што је до тада стекао. Могао би је превести кад би изоставио „да радимо.“

Табак XX, стр. 2. Вели се: *Он* безлично преводи се 3. лицем јединине и множине или безлично. Мислим да би тачније било казати: преводи се обликом трећег лица јединине и речју *човек* или *се*, затим обликом 3. лица множине.

Табак XXII, стр. 2. Није објашњено изговарање редних бројева, као што су: *second*, *deuxième* и т. д.

Табак XXV, стр. 2. Упитан облик првога лица јединине садашњег времена показног начина од глагола *vendre*: *vends*-је никад се не употребљава, као ни од многих других глагола ма које врсте, који имају у том облику само један слог; изузимају се: *fais-je?* *dis-je?* *ai-je?* *suis-je?* *vais-je?* и т. д.

Табак XXVI, стр. 1. Погрешно је превођење личних заменица: *me*, *te*, и т. д. пуним обликом српских заменица. На стр. 2. вели се: само трећи и четврти падеж (*me*, *te*, *se*, *lui*, *le*, *la*, *leur*, *les*), стоје и у упитном облику пре глагола. Изгледа да су заменице у загради и испрпене, зато је овоме требало додати потпуности ради *nous* и *vous* као треће и четврте падеже. Даље у преводу је употребљено заједно више заменица као допуне пред једним глаголом, а не објашњава се којим редом ваља их узимати, на пр. *Me la donnerez-vous tout de suite*.

Табак XXIX, стр. 4. Изложена је, вели се, потпуна промена глагола *avoir* и *être*, а при том је изостављен *Participe composé* и *Passé du Subjonctif* и од једног и од другог глагола.

У више вежбања налази се реч „покривало“; реч „вео“ подеснији ми изгледа.

Мишљења сам да се овај буквар не може корисно употребити као уџбеник за V разред гимназија и реалака, не само због замерака напред наведених, него и због малог обима материјала; а служити се неко време овим букваром, па доцније употребљавати други који уџбеник, било би посве незгодно.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Што се тиче „виших женских школа“, овај би се буквар могао употребити највише у прва два разреда, кад би био брижљивије израђен, и „заиста удешен за српске школе“, а овако не.

3. јула 1895. год.
у Шапцу.

Владислав Вуличевић с. р.
професор шабачке гимназије

Према реферату г. референта Савет је одлучио: да се дело врати писцу да га према примедбама референта исправи и допуни, па потом поднесе Савету.

Г. Вуличевићу одређено је у име хонорара четрдесет (40) динара.

ХП.

Прочитани су реферати г. г. Стев. Трифуновића и Мих. Јовића о „Цртанкама за основне школе“ од г. г. Николе Соколовића и Велимира Павловића, учитеља.

Реферат г. Трифуновића гласи:

Главном Просветном Савету.

По одлуци Главнога Просветног Савета од 7. септембра пр. год. (596 састанака), прегледао сам *Цртанке*, које су израдили г. г. *Никола Соколовић* и *Велимир Павловић*, учитељи, и поднели Министарству просвете ради усвојења за наставу Цртања у нашим основним школама.

Најдубље захвалан Главном Просветном Савету, што је изволео да ме својим поверењем одликује, ја сам извршио преглед ових цртанака и част ми је, да моју оцену о њиховој вредности сада учтиво поднесем Савету.

Пошто школски уџбеник мора на првом месту да одговори прописаном Наставном Програму, ја сам преглед ових цртанака отпочео тиме, што сам их прво упоредно са „Наставним Програмом за нижу основну школу“ (VIII одељ. 12. стр.), као и са Министарским Упутством, које је штампано уз Наставни Програм (8. одељ. 6. стр. распис ПБр. 1302, од 1.—II—1892.).

Дужност ми је да одмах учтиво изјавим, да сам овом приликом нашао, да се прописани Наставни Програм цртања у нижој основ. школи и Министарско упутство не само не слажу, него су у очигледној опреци; што мора да причињава и сметњу учитељима при самој настави овога предмета, а и ауторима који се одају изради уџбеника за цртање. Тако, на крају Наставног Програма за Цртање стоје речи: „*Све по прегледаоницама*“, и ја

држим, да се то односи на све тачке програма о цртању и за сва 4 разреда (а не само на 3. тачку, за IV разред), а у Министарском упутству сасвим се противно тумачи: „*цртање ће се вршити са ствари, које ће се у школу доносити и посматрати* (врста 5. и 6. упутство за цртање у горњем распису). Такав начин цртања је најправилнији у основ. школи“ и т. д. Даље се наређује: „У млађим разредима при цртању тежих предмета наставници ће после посматрања пречртавати те предмете на таблн, а ученици ће сваку црту копирати на својим цртанкама. Тек после ових вежбања могу ученици копирати с табле и саме слике без посматрања, нарочито таквих предмета, који се не могу у школу донети и посматрати.“ „У старија два разреда, поред цртања са ствари, могу се давати ученицима и прегледи“ (на таблн или хартији), да их копирају.“

Дакле, програм наређује: „*све по прегледаоницама*“ (и ја држим, да готово сви учитељи тако и раде, што доказују и ове цртанке, а и оне, које сада важе у нашим основ. школама), а упутство Министарско тумачи: да треба да се црта *са ствари*, а тек у 2 старија разреда могу се копирати и *прегледи*.

С тога је битна потреба, да се пре свега Наставни Програм за *цртање* и Министарско упутство доведу у склад, да се дакле из Програма избришу речи: *све по прегледаоницама*.“ А кад би се то извршило, онда би, према упутству, постале непотребне и „*прегледаонице*“ и „*цртанке*“ са литографисаним угледима, но тада би свака школа морала да има најпотребније *ствари* и *моделе* за цртање, а и спремног учитеља, који ће и *знати* и *умети* да предаје цртање и *речју* и *својим цртежем* на школској таблн.

Али и овакав једностранни начин наставе слободног цртања био би погрешан. И ако има стручњака, који траже да се настава цртања одмах почиње посматрањем и цртањем *самих ствари*, опет је много већи број оних који уче, да и код наставе *графичке писмености* (цртања) ваља најпре научити азбуку тога предмета, дакле: поједине елементарне црте, основне геометријске слике, примењене на облицима најпростијих ствари, као и најпростије равне орнаменте, па тек после тога прећи на *просторне предмете* (геом. тела, моделе и ствари); пошто за разумевање просторних облика и перспективних појава и за њихово правилно графично представљање у равнини треба и зрелија дечја намет и већа претходна извежбаност руке и ока.

То је узрок што су подељена мишљења и у питању: када се може отпочети са наставом цртања“

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

— у које доба узраста и у коме разреду основ. школе; те једни држе, да настава цртања, из горњих разлога, треба да почиње тек од III и IV разреда основ. школе, а други веле, да се она може почети одмах од I разреда, јер је познат факт, да су и најмања дечица наклоњена цртању, као и то, да вежбање у цртању треба да претходи настави писања.

Кад би се настава цртања почињала цртањем телесних предмета, дакле ствари и модела, онда је јасно, да се такав рад не може успешно ни почињати пре III и IV разреда на се после продужава у вишој основ. школи, која има по 6 и 8 разреда; и у таквим се школама, у другим државама, може прилично да изучи, не само цртање по пластичким предметима са објашњавањем просторних перспективних и светлосних појава и правила, већ се тамо учи и познавање и употреба боја, најпростија орнаментика и т. д. И само из такве више основне, као и из средње школе, могу ученици да изнесу заокружено најпотребније знање и подобност из наставе цртања, те се после могу њиме и практички да користе у животу. Иначе, у сама 2 старија разреда ниже основ. школе, врло се мало што може да постигне, а најмање, да би се могле правилно цртати и *саме ствари*.

Зато и ми у нашим нижим основ. школама треба да почињемо наставу цртања већ од I разреда, али не ваља да је вршимо ни искључиво по прегледаоницама, нити опет по самим стварима и моделима, а најмање по самим оваким цртанкама са тачкастим и линијским мрежама, већ треба да се ради овако:

Прво се уче облици у равни, као азбука цртања, дакле *не по самим стварима*, већ *по сликама*. Као угледи за овај рад служе скупа и упоредо: велики заједнички прегледи — зидне таблице (Wandtafel); даље, учитељево објашњење и његов цртеж на школској табли, који се израђује пред очима ученичким, и најзад и литографисана слика на сваком листу ђачке цртанке. Зидна таблица показује готову увећану слику, без икаквих помоћних линија и тачака; учитељева реч тумачи деци значај и садржину слике, објашњава њен карактерни облик и показује га на познатим стварима у школи и у природи, раствара га на саставне делове и изналази помоћне тачке и линије, па тек после свега тога, учитељева рука поступно генетички изводи, — склапа и ствара слику својим цртежем на школ. табли. Тиме дакле учитељ најпре аналитички, свестрано и очигледно објасни деци значај и садржину слике, а затим и синтетички покаже начин њене израде.

Само у I разр. осн. шк. допушта се ученицима почетницима да ради олакшице цртају у оним цртанкама са тачкастом мрежом (стигмографија), али те тачке морају да буду поступно све шире и шире размакнуте, па што скорије и сасвим изостављене, јер су лекарска хигијенска испитивања доказала њихову шкодљивост за дечји вид; осим тога, оне су и практички незгодне, јер и ако у први мах почетнику олакшавају рад, доцније га спутавају и чине велику сметњу за слободно развиће и вежбање ручне окретности.

Исто тако, и оне литографисане слике у ђачким цртанкама, потребне су само у I и II години учења цртања, да покажу деци умањени размер оне слике на зидној таблици, као и дебљину и боју њених линија, како би то, исто тако, могао и ученик да подражава. Дакле, ученичке цртанке имају у I разреду и стигме и угледне литографисане слике, у II разреду само угледне слике, а доцније отпадају и оне те се ученик вежба да сам изнађе визирањем размеру, у којој му ваља слику са зидне таблице, а према учитељеву цртежу, да изради у цртанци. После тога отпада и учитељев цртеж и ученици треба сами да изналазе помоћне линије и тачке на зидној слици, па и да најзад цртају на памет, не гледајући више на зидну таблицу, но само по сећању.

На зидним таблицама представљају се прво праве линије и праволинијске слике, а затим криве и мешовите. Те слике не треба да буду ни искључиво само изгледи ствари, нити опет сами орнаменти; већ прво долазе слике ствари, чији су облици деци познатији и разумљивији, и тих ствари ваља имати у колико је могућно више, у самој школи, те при објашњавању слике на зидној таблици треба деци очигледно показати и саму ствар, коју слика представља. Разуме се, да слика мора представљати само по једну страну (пројекцију) ствари, јер су деца у нижим основним школама још незреда за разумевање перспективних појава и правила. После тога тек долази цртање најпростијих равних орнамената, пошто су њихови апстрактни облици за децу мање разумљиви и занимљиви; али они су ипак врло важни, што руку потпуније извежбају у техничкој изради, а и естетички укус и осећај много јаче буде и развијају.

Најзад долазе облици *ствари*, али сада без угледања на њихове слике представљене на зидним таблицама, већ посматрајући и прецртавајући ту саму ствар, но опет, разуме се, само по њеним изгледима са једне стране, — с лица (предњу површину).

Дакле, у нашим нижим основ. школама могу се, у настави слободног цртања, радити само слике у једној равнини (само са 2 димензије), и то, како по зидним таблицама, учитељевим цртежима и угледима у цртанкама, тако исто и по самим стварним (пластичким) предметима, цртајући само њину предњу страну. На том ступњу и за толико времена, може се постићи само најпотребнија техничка извешаност руке и ока, уз основне геометријске појмове и естетичке класе; а даљи рад са тродименционалним облицима, са разумевањем перспективних, пројективних и светлосних правила, познавањем боја и орнаментике и т. д. мора се оставити вишој основној и средњој школи; ма да се ни у тим нашим заводима не виде много бољи резултати.

И ако ми је врло неповољно што сваки мој реферат Главном Просв. Савету мора да буде много опширан, опет сам убеђен да је било потребно, да све ово напред изложим, како би се после лакше могла да оцени и вредност ових понуђених цртанака; а можда и штогод припомогло, да се овај запуштени предмет у нашим основ. и средњим школама изведе на бољу стазу и у правилније погодбе.

А сада прелазим на саму оцену ових цртанака:

1. Све су слике, за сва 4 разреда основ. школе, израђене са тачкастом мрежом, а то не ваља и допушта се само у I разреду; а још је горе, што је задржат све један исти размак тих стигама, у свима свескама и разредима.

2. У овим цртанкама превлађују облици ствари, а орнаментских облика и нема, јер се оне неколике шаре, са кривим линијама и гуравим спиралама, не могу ни рачунати у орнаменте.

3. Размере слика врло су мале, а са тако ситним цртежима не вежба се ни око, нити рука добива сигурност и слободу.

4. Не ваља ни што се угледна слика понавља по неколико пута узастопце, што деци причињава монотонију и досаду, а често и тортурну, као н. пр. код слика на 2. и 12. страни у последњој свесци.

5. Погрешно је што су слике ствари, рађене са сенченим ивицама (и ако се тако и у многим страним цртанкама грешни), јер су ивице ствари, као међе површина, математичке природе, па зато не могу имати ни сенку (у цртању има светлих ивица, но не и сенчених); пластичност — дубина и даљина појединих површина и ивица — не изражава се са сенченим (подебљаним) линијама, већ распоредом светлости и сенке на појединим површинама, као и са перспективним положајима линија.

Сувишно би било упуштати се још и у излагање мањих погрешака, пошто је и ово изнесено доста, да се може оценити, да би овакве цртанке биле оков за децу руку и беда за њихов вид; оне у сваком погледу стоје ниже од цртанака, које сада важе за наше основне школе, те према свему изложеноме нема ни у колко разлога, да би се ове цртанке г. г. Соколовића и Павловића могле примити за употребу у школама.

Г. Г. аутори заслужују похвалу за њихову трудбу и љубав ка овоме предмету, а није њихова кривица, што им наша гимназија и Учитељска Школа нису дале бољу спрему из овог предмета; а неће је давати ни од сада другима, докле год остану оваке погодбе за овај наставни предмет.

14. јануара 1895. г.
у Београду.

Савету
захваљан и понизан
Стеван Трифуновић с. р.
учитељ цртања у II беогр.
гимназији.

Реферат г. Јовића гласи:

Главном Просветном Савету.

Прегледао сам цртанке, које ми је на преглед упутио Главни Просветни Савет, а које су израдили В. Павловић и Н. Соколовић учитељи — и част ми је о њима поднети своје мишљење.

Ако је истинита мисао, да се образованост једнога народа може ценити по развијености укуса, онда се из тога мора извести закључак: да цртање разноврсним, лепим, облицима највише потпомаже стварање укуса. А онда би се с великом вероватноћом према цртању у основној школи могао ценити и степен културе једнога народа. Да је овај закључак близу истине види се из факта: што најобразованије државе поклањају највећу пажњу цртању у основној школи, и што Србија у том погледу стоји близу последњих у Европи.

Што је цртање у нашим школама тако занемарено има више узрока. Између осталих биће најглавнији тај, што су надлежни просветни чиниоци мало пажње поклањали овоме предмету, што су га сасвим остављали увиђавности учитељској и што успех из овога предмета није утицао на оцену учитељева рада.

Да се са највишега просветног места показивало мало воље за поправку овога предмета види се по томе, што су и данас у употреби цртанке, које је требало одмах избацити чим се нови програм написао, и које је до сада већина добрих учитеља осудила.

Баш ова појава, што у последње време учитељи почињу писати прегледе за цртање, што су и ова два писца учитељи, та појава доказује: да се по старим (садашњим) цртанкама не може у школи са успехом радити и да учитељи увиђају и највише осећају махне садашњих цртанака.

Извесно је да је то и био узрок, што су се писци и без стечаја решили, да ово своје дело поднесу Главном Просветном Савету.

Прегледа за цртање, које су писци поднели, има за I разред 2 свеске, за II раз. 2, за III раз. 3, и IV 3. — Свега 10 свезака.

У њих је унесено преко 180 слика разних предмета и ствари, а сем тога има још црта, слова рукописних и штампаних, цифара и карата округа и српских земаља.

Слике су махом лепе и израђене су поступно и према новом програму. Из целе збирке требало би избацити само неколике слике, које нису лепо нацртане и не одговарају природи самога предмета.

Те су слике за I разред: *цимента*, *прозор* и *писмо*, јер су правилни квадрати, а таквих предмета нема; за II разред *секира*, јер има дебљи држак него што се у природи налази; за III разред *цимента*, која има врло развучену дршку, *шешир*, који има ћошкаст клобук, *војничка секира*, која има одвише дебелу држаљицу, *српови*, који имају близу дршке велику ширину и *бокал*, који нема обода; за IV разред: мапа *Босне и Далмације*, јер је наопако окренута.

Још би требало у ове цртанке унети за III и IV разред и *шаре за женски вез и тканине*, које је програмом одређено, а које су писци предвидели.

За основу, по којој се црта, писци су узели у I разреду квадрате од линија, а у II, III и IV разреду од тачака.

Радећи више година у свима разредима ниже основне школе, ја сам стекао уверење: да су тачкасти квадрати врло неударни за основу цртања, да њихов изглед квари вид и наводи децу због засењивања очију на грубе погрешке у цртању. Много је боља основа за цртање квадрат од линија, које су удешене тако и да се добро виде и да не кваре лепоту слике. По моме мишљењу ово би се могло постићи тиме: што би држава нарочито за цртанке поручивала у радионици хартије квадрирану хартију, по којој би квадрати били од сасвим беле боје. Ово би могло бити код жућкасте хартије, а ако би се узела за цртање сасвим бела хартија, квадрати би били или од јасне жуте или јасне зелене боје.

Писци су израдили и прегледе за I разр. осн. школе. Ну, пошто се цртање у I разреду учи уз

очигледну наставу, као припрема писању, много опширније него што се програмом ради, јер због учења слова морају се учити и криве линије; и пошто је у I разреду и без тога врло велики писмен рад око учења слова и на таблицама, и на школској табли, и на прописима: то би, по моме мишљењу, за дечје здравље била добит, ако се цртање по цртанкама не би учило. На тај начин требало би саставити и израдити цртанке само за II, III и IV разред, а у I разреду одредити, да се црта без прегледа само на таблицама оно, што учитељ буде на табли цртао. Овом приликом сматрам за потребно напоменути: да се правилност у цртању, као и успех уопште, може постићи најбоље, ако се буде показивала црта по црта на табли и ако ученици буду тако учили. Зато би требало захтевати од ових писаца: да све ове слике унесу и у *Упутство за цртање* и да то упутство израде заједно са једним цртачем, кога би Главни Просветни Савет одредио. Ако се жели потпомоћи цртање у нашој основној школи, онда треба и без конкурса овај предмет предати стручњацима и добрим учитељима и педагозима да га израде. Познавајући уопште наше учитеље и цртаче, држим да се нећу замерити Гл. Просветном Савету, ако будем толико слободан да предложим: да се за израду овога предмета узму г. Стева Трифуновић, учитељ цртања, и Димитрије Путниковић, учитељ, који се сада бави у Прагу, проучавајући највише по школама ручни рад, чија је веза са цртањем призната свуда у основним школама у напреднијих народа. Сем тога г. Путниковић је и сам радио прегледе за цртање, који су се у многим школама употребљавали.

Г. Трифуновић и г. Путниковић израдили би и Упутство за цртанке, држећи се основе и материјала, које су поднели г. Павловић и Соколовић. На тај начин ново Упутство за цртање и нове цртанке били би и добри и могли би се припремити до почетка школске године.

Држећи, да сам Главном Просветном Савету изнео истину и предложио му најбољи начин за израду овога предмета, сматрам за дужност да се и овом приликом захвалим на поверењу, којим ме је одликовао, и молим га да изводи примити уверење одличнога поштовања.

19. априла 1895. год.

Београд.

Мих. Јовић с. р.
учитељ

Према овим рефератима Савет је одлучио: да се ове цртанке не могу примити за оно, за што су понуђене.

Г.г. Трифуновићу и Јовићу одређено је у име хонорара првом четрдесет (40), а другом тридесет (30) динара.

ХИИ.

Прочитан је реферат г.г. д-ра Б. Гавриловића и Стев. Давидовића, професора, о предавању Геометрије у средњим школама по предлогу г. Косте Ивковића, директора лесковачке ниже гимназије.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Г. Коста Ивковић, директор лесковачке ниже гимназије, поднео је актом од 30. августа о. год., Бр. 473. Министарству просвете и црквених послова своје мишљење о предавању геометрије у нижим разредима гимназија и реалака, и предлог о подели целокупне математичке наставе на два течаја: на нижи течај пропедевтичке наставе и виши течај научне наставе.

Главни Просветни Савет, својом одлуком од 27. септембра о. г. позвао нас је, да кажемо своје мишљење о поменутих предлозима г. Ивковића.

Питања, која покреће г. Ивковић, била су већ предмет Саветског расправљања, па су о том већ и одлуке донесене. С тога мислимо, да ћемо позиву Саветском најбоље одговорити, ако овде подсетимо на те одлуке Главног Просветног Савета и на расписе Господина Министра просвете и црквених послова, којима се циљало к подели математичке наставе на два концентрична дела.

По садашњем наставном плану, а то је план од 26. септембра 1888. г., ШБр. 9949., има се у III разр. гимназија и реалака учити поред аритметике и алгебра. Ова одредба наставног плана утврђена је још и расписом од 23. децембра 1894. г., ШБр. 23936., којим је наређено да се алгебра у III разреду предаје по уџбенику од Шрам-Шислера. Овим наређењима ишло се очевидно на то, да се пропедевтичка настава у алгебри заврши у IV разреду, како би се у V разреду почела систематска настава.

А да би се исто тако и геометријска настава поделила на два течаја, одређено је расписом од 10. фебр. 1895. год. ШБр. 2470., да се геометријско цртање предаје *привремено* по уџбенику од г. Ва. Зделара. Кад се овоме дода још и то, да је Главни Просветни Савет, на састанку 615. од 3. фебруара 1895. г. одлучио, да се у нижим разредима гимназија и реалака предаје у место геометријског цртања *геометрија с цртањем геометријским* тако, да цртање буде средство, а не циљ; и кад се још има на уму,

да је и Професорско Друштво, на V годишњем збору, донело резолуцију у којој је истакло потребу о подели математичке наставе на два курса — онда се види да је ово питање не само сазрело за решавање, него да је већ решено одлукама Главног Просветног Савета, које треба само извршити, и да је поменутих расписима министарским већ отпочето извођење концентричне наставе математичке.

Према свему овоме мишљења смо, да се предлог г. К. Ивковића усвоји, и у вези с тим предлажемо Главном Просветном Савету ову одлуку:

1.) да се целокупна настава математичка у гимназијама и реалкама подели на два течаја: на нижи течај пропедевтичке наставе, и виши течај научне, наставе. Нижи течај да обухвати I, II, III и IV разред гимназија и реалака, а виши течај V, VI, VII и VIII разред гимназија и V, VI и VII разр. реалака;

2.) да се геометријско цртање не предаје, као до сад, догматички; него, да се у I, II, III и IV разреду гимназија и реалака на место геометријског цртања учи геометрија с геометријским цртањем, али тако, да геометрија буде циљ, а цртање средство;

3.) да научна настава у геометрији и алгебри почне у V разреду, и да се заврши у највишем разреду;

4.) да се рачуница учи у I и II, а заврши у III. разреду у половини школске године, тако да се већ у III разреду почне алгебра, и да се заврши у IV разреду, како би се систематска настава могла почети у V разреду;

5.) према томе, а по предлогу г. Ивковића, отпало би још ове школске године геометријско цртање у I, II и III разр., а место њега ученици би учили геометријску очигледну наставу, а у четвртном разреду учила би се стереометрија и попуњавало стечено знање из геометријског цртања најпотребнијим стварима из планиметрије;

6.) како је из дидактичких разлога потребно, да се геометрија и алгебра уче упоредо по истом писцу, то да буде за I, II, III и IV разред уџбеник „Математика од Шрама и Шислера II део геометрија“, који је већ био пред Просветним Саветом и препоручен од референата.

11. октобра 1895. г.

Београд.

Д-р Б. Гавриловић с. р.
Стеван Давидовић с. р.

Према реферату Савет је одлучио: да се у свему усвоји предлог г. г. референата.

С овим је свршен овај састанак.

НАУКА И НАСТАВА

ДОБА ЈУДЕВИТА ШТУРА

ЦРТИЦЕ ИЗ СЛОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Крвавом борбом код Пожуна (907 год.), где је пао и Мојимир, син Сватопуков, била је одлучена и судбина Велике Моравске, којој саставни део бејаше земља народа словачког.

Од тога се доба историја словачка преплиће с историјом мађарском и иде уз њу, као што је дотле била у вези с историјом чешких, моравских и панонских покрајина.

Словаци су још у истом веку били кратко време опет у јединству са Чесима, па потом с Пољацима, док није 1031. год. словачка земља поново дошла у састав Угарске, од које се више није у јачој мери издвајала.

Живот њихов још и тада, па и доцније, бејаше по старинском уређењу, т. ј. они бејаху подељени на жупе, које су доцније назване комитатима, а правни обичаји словачки имађаху знаменита утицаја и на господарско право државно.

Словачки елеменат бејаше у добити још и тиме, што се за дипломатски језик узео неутралан, латински, језик, те не бејаше бојазни да ће се силом морати примити језик завојевача Мађара.

У XIV веку владаше готово сасвим самостално словачким земљама, у народу пријатним сећањима запамћен Матија Тренчански, чији пример даваше маха појединцима и у XV и XVI веку да се делимице издвоје од опште системе државне управе. То издвајање не бејаше од штете народном осећању словачком.

У XVI веку јавља се међу Словацима и ново учење Лутерово — реформаторски покрет, који захвати у добар део народа словачког.

И овде протестантска вера имађаше крај осталог и народносно неко обележје.

Следбеници Хусови бејаху згодна средина за раширивање новог учења.

Нова је вера бивала и одобравана и гоњена, док није напослетку, ма и само речју, изједначена у праву с вером католичком, државном.

Словаци осташе подељени на католике и протестанте. Протестанти пак стајаху у блиској вези са Чесима.

На том, чешком, језику — вере ради — почеше и словачки писци радити.

Тако словачка књижевност од XV па све до дана прве половине XIX века бејаше на чешком језику — међу Чесима и Словацима бејаше књижевно јединство.

Прелазећи преко имена писаца за све то доба, напоменућемо толико, да њихови књижевни радови носе тип општег средње-вековног и у том правцу даљег књижевног рада. Од писаца с краја прошлог и с почетка овог века именујемо *Бернолака*, који је написао правила језика склопљеног из чешког и тарновског дијалекта словачког језика.

Њему је близак по језику *Јан Холи* (1785—1849) песник чисто епских спева из ранаг доба словенског „Сватопука“, „Фирило-Методијаде“, „Слав“ и преводилац грчких и римских класика-песника. Холом се признаје обилан песнички дар као и упућеност у старој грчкој поезији, ма да је он од почетка до краја само песник свога краја. Облик је његових спева чисто епски, дикција мирна али снажна; пишући у хексаметрима успео је релативно приближити се узорима старог епског песништва, а у неким призорима својим, детаљима из старог словенског доба, необично осваја пажњу читаочеву. Тако је исто успео и у превођењу. Чешки литерарни историци нашег доба имају пуно права што жале: како Холи није био са свога језика довољно познат читаоцима.

Морамо поменути још два савременика и друга у књижевном раду: *Богосава Таблица* (1769—1832) и *Бурђа Палковића* (1760 до 1850). Први је био свештеник, а други професор; обојица су певали, писали литерарно-историјске расправе, приређивали повремена издања, али им је од свега знатније заузимање да се оснује друштво за књижевност и језик. То им је и пошло за руком у Пожуну, па, уписавши у друштво повећи број чланова с добрим улозима, извојеваше одобрење да се у пожунском ли-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

цеју отвори катедра — коју само друштво радо издржаваше — за језик и књижевност словенских народа. Паљковић доби ту катедру, а друштво поче штампати неколике књиге.

Тако Пожун постаде књижевно средиште словачко у то доба.

Још нам остаје да укратко поменемо претечу и донекле савременика догађаја о којима поглавито пишемо, а то је *Јан Колар* (1793—1852).

Колар је рођен у словачком живљу, у Мошовцима, комитата турчанског, где се у прво доба и школовао, па је потом продужио у кремничкој и бистричкој гимназији, те је у Пожуну свршио богословске науке, које је доцније продужио у Јени, па се вратио и постао протестантским свештеником. Радећи на књижевности и одушевљавајући се словенским својим осећањима, Колар је имао разноврсних мена, прилика и неприлика у животу, био је и професор словенистике у Бечу, где је и умјро познат, поштован и ожаљен од свих словенских народа.

Племенито словенско осећање, коме не бејаше душа његова никада туђа, обновило се свом јачином у Јени. Проучавајући стару историју словенских племена, Колар знађаше да се налази на земљишту негда словенском, виде споменике тога изгубљеног света и живота његовог, осети у горама дах прастарог живота. Ту пада и његово познанство с Мином, кћерју једног протестантског свештеника, за коју Колар убрзо нешто сазнаде а нешто пронађе сâм да је пореклом и дубоком старином од те словенске изгубљене гране. Љубав према Словенству и љубав према Мини таким се начином слише уједно: Колар љубећи Мину љубљаше у том и све Словенство. Плод је свега тога Коларов познати спис песнички „Кћи Славе“.

...Песник лута по обалама негда словенске Сале и сећа се древних Срба, становника тих крајева, који му дадоше Мину, па прелази на Лабу, Рајну, Влтаву и Дунав, налазећи свуда споменике живота словенског, те онда гледа цео словенски свет, од кога прелази небу, и види како „царују душе“ честитих словенских трудбеника око мајке Славе и њеног златног престола, као

што и издајници словенске мисли испаштају своје грехе у царству таме.

Осем многих историјских, археолошких и поетских радова, Колар је о словенском свету уопште писао и у познатој својој књизи (на немачком) о књижевној заједници словенској (1837).

„Кћи Славе“ је најпре штампана на чешком језику а затим и на језику мешовитом, чешко-словачком, те је тако књижевним радом својим дошао међу писце који припадају и чешком и словачком народу. А словачкој је књижевности још више пришао и својим издањем (1835) слов. народ. песама, у којима је задржао особине појединих дијалеката.

При крају прве половине овога века књижевни и политички живот народа словачког доби нове снаге и крену се напред живље тако, да то доба у историји народног културног развитка према свима ранијим и познијим периодима стоји као доба чисте и оличене акције. Начело народности, којим се деветнаести век поноси као особитом тековином за род људски, засјало је јаче и у народу, коме се вазда и у прошлим и у нашим данима баш то одрицало. А жеља, да се томе начелу помогне и с друге стране, изазвала је и јачу — и, што је главно, друкчију — књижевну радњу.

Знаменити покрети 1847.—8.—9. године дали су летописцима словачких догађаја и друкчије грађе, која се знатно разликовала од оне што је дотле стране политичке историје словачке познаваху.

Мало ранија тежња родољуба и младих књижевних снага, да словачки рад на књизи стече и своју индивидуалност, дао је и литерарном историку чешком потребе да укупно излагање књижевне заједничке прошлости чешке и словачке замени историографским радом о борби, која на један мах наста међу првацима једног и другог братског и дотле у књижевности једног народа.

Као што се пред буру гомилају облаци на небу, тако је и пред револуционе дане четрдесетих година на небо, и дотле тешко и суморно, живота народа словачког дошао још један нов облак који је, чинећи буру неодложном, казивао да се за њу ваља свима спремити. До скоро службени језик

латински замењен је тада државним језиком мађарским, који уђе и у цркве. Родољубима је словачким ваљало продужити борбу и мењати оружје. Ваљало је у таким озбиљним тренутцима прићи народу и делом и речју и књигом. А народ дотле слабо познаваше књиге на свом језику.

Тада протестанти — прваци свога доба, дотле одушевљени чешком прошлшћу хуситског доба и заједницом с народом чешким, одлучише усвојити за даљи књижевни рад језик народа словачког. У томе се сусретоше с католичким радом у народу своје.

Словаци нису сувише, гледајући на време, били уложили умног капитала у књижевност чешку за доба од XV до XVIII века. Али су ипак дали што су имали. Накнада коју су за то могли добити и добивали није одговарала ни тој уложеној снази, јер језик чешки ипак не могаше дати народу словачком ни снаге ни идеје, проведене литературом, па се он, шта више, мењаше и развијаше у самим својим књижевним особинама, док у Словака као усвојен, оста онакав какав им дође. Према томе и само теоријско књижевно јединство не бејаше изведено, већ створено само састављањем двеју страна.

Али је између чешкога и словачког језика стајао мешовити језик Бернолаков. Пре но што би дошло до расцепа, мишљаше Колар да му је дужност покушати да застави раздвајање указивањем на нову, старој сличну, средину у књижевном језику. Али такав покушај не задовољи ни саме Чехе — још мање Словаке.

Тада се издвоји словачка књижевност од чешке, и године 1844. изиђе прва књига на језику словачком. Са њом настаје и доба борбе за право народног језика у књижевности. Ту борбу ућута тек звука сабаља у крвавом покрету народности у Угарској, кад се вође књижевног покрета словачког ставише на чело народа и као политичке па и војничке вође.

То бејашу *Људевит Штур*, *Милосав Ј. Хурбан* и *Михаило М. Хоца* (Hodža).

Говорити о овој периоди књижевности словачке или о истом времену политичког или ратничког делања народног, па хтети оделити рад једног од ове тројице од рада друге двојице — ствар је колико немогућна

толико и незахвална. Јер историја тих дана — део је биографија њихових.

*

Људевит Штур рођен је 1815. године, и младо доба живота његовог припада бављењу на лицеју пожунском, где је прво као ђак с именованим и другим врсницима својим живео животом одушевљеног народњака, каквих је свака виша школа била пуна у то доба у свој Европи, а потом је као професор, имајући катедру словенистике, од својих слушаалаца стварао себи достојне помагаче. Одатле је свом снагом захватио у дело буђења народносног, а кад је после борбе и наде наступило доба тешког искушења, он се мишљу, у књизи казаној, борио за још већу и тежу идеју, пркосећи тиме судбини која је омела оваплоћење његове првобитне, скромније, мисли.

Милослав Ј. Хурбан, рођен 1817. године, по школовању припада пожунском лицеју, где се у одушевљењу такмичио са Штуром. Путовањем по Чешкој и Моравској утврдио је своју одлуку да ради на културном напретку свога народа, па је онда, поставши свештеник, сишао у сџм народ, те је живео у Брезови и Дубокој, делајући на књижевном и политичком пољу док га година 1848. није извела и на бојно поље, да се после свега врати опет књижевности.

Трећи је *Михаило М. Хоца*. Рођен године 1811. завршио је своје образовање у лицеју пожунском, бивајући председником одушевљене омладинске дружине. Походивши још и Беч, отишао је за свештеника цркве Липтовског Светог Николе. Овом умном, одушевљеном и енергичном раднику бејаше ипак жива реч најмоћније оружје које га је служило и у скупу занесено-одушевљених младих другова његових и на, предикаоници и на самом разбојишту.

Штур, Хурбан и Хоца бејашу од почетка и осташе до краја главе народне акције у правцу књижевне и политичке револуције пред самом половином овога столећа.

*

Посвећујући помену књижевног рада тројице првака из доба покрета четрдесетих година редове који ће мало даље доћи, обележићемо овде њихову заједничку акцију у борби за право народног језика и саму

борбу почету живом енергијом и прекинуту у тренутку кад се већ улазило у друго још мучније четовање.

Познатим међу собом, са свежим успоменама из срећног доба ђаковања — не бејаше се мучно прикупити младим друговима и у часу кад је требало приступити послу.

Ишло је брзо.

Год. 1842. изишла је прва свеска „Нитре“, алманаха који је тада почео уређивати Хурбан. Та је свеска, као и сав рад дотле, изишла на чешком језику.

У том је настало врење, и резултат би јасан и одлучан: друга свеска тога алманаха изиђе 1844. у Пожуну — на словачком језику. Младо коло бејаше већ на чисто шта му ваља радити.

Од тог доба наста борба.

Младо колено основа ново књижевно друштво „Татрин“, а председником му поста Хоца, домаћин код кога се састаше и договорише. Штур и Хурбан бејашу међу одборницима. Циљ „Татрину“ бејаше књижевни и материјални напредак словачког народа. Друштво је добивало све већи број чланова, али не могаше ни после неколиких година добити одобрење свога правилника, а по свршеној револуцији још мање бејаше изгледа.

Ипак је оно за то време издало нешто књига и вршило улогу књижевног центра.

Али правим органом нових мисли о књижевној језику посташе тек Штурове „Словачке Народне Новине“ 1845 и књижевно-забавни прилог њихов „Орао Татрански“.

Својим листом Штур убрза издвајање словачке књижевности. Јер његове новине не доношаху прилоге и чешким језиком писане, као што се очекивало и као што је Штур Колару раније био ставио у изглед.

Књижевним језиком Штуровим и његовог друштва поста говор липтовског, оравског, турчанског и зволенског комитата — најчистији и најбоље очувани језик народа словачког.

Добивши случајно за цензора човека образована и племенита, лист Штуров поче енергичну борбу против мађарске идеје, а годину дана доцније и Хурбан покрену пространији књижевни часопис „Slovenskije Pohladi“.

Све то бејаше у служби новим погледима на језик и књижевност народну.

Штур, Хурбан и Хоца бејашу протестанти. Њиховом књижевном раду пружише руку заступници католицизма у Словака.

У толико и рад пође више напред.

Али предузеће младог колена одмах стече и противника. Једни бејашу људи старијег кова, који не одобраваху раскидање традиционалне везе јединства са Чесима. Други, активнији, бејашу чешки књижевници са „Чешком Матицом“ на челу. Уз њих пристаде и — Колар.

Чешка Матица, пре свега, сматраше себе најпозванијом за расправу питања о књижевној језику словачком, и — разуме се — бејаше одлучно за језик чешки. А ни религиозни погледи не бејашу сасвим искључени. Чешки књижевници не кријаху своје нерасположење према католичком делу словачке интелигенције, коме замераху слабо учешће у заједничком литерарном пословању чешко-словачком. С тога, мишљаху, имају права замерити својим једноверцима, словачким протестантима.

Распра се разви жива и ретка.

Матица Чешка позва виђеније чешке и словачке књижевнике-научнике да се изјасне о том питању. Добивене одговоре потом објави у посебној књизи „Гласови о потреби књижевног језика за Чехе, Моравце и Словаке“.

Познати чешки филолог и књижевник Јосиф Јунгман бејаше умерен и хладнокрван у том питању. Благи Шафарик разлаже о потреби споразума и довија се како би се могло помоћи и једној и другој страни. Паљковић говори о ствари с мање разлагања а више срџбе — тоном којим су одговорили и историк Палацки и Колар, чије се противљење тумачи његовом мишљу о књижевној заједници свих словенских племена. А он је баш тада то питање и разрађивао.

Успеха ипак није било.

Увређени тоном којим су им адресовани позиви да се врате целини, као и неким резоновањима о мањем народу словачком — зачетници књижевности словачке одговараху чешкој страни подједнаком мером.

Штур у листовима својим с места бејаше готов с одговорима, познатим колико хитрином и окретношћу разлагања, толико и драстичним тоном којим своје уверење, искрено и истинито, брани.

Хурбан се бораше на другом крилу у своме часопису с истом брзином и готовошћу, да о поступку свога друштва да рачуна.

Највише пак разлога изнесе Хоца, одговарајући засебном књижицом.

Хоца пристаје да је језик њихов један, али са два дијалекта, од којих је њихов, словачки, сачувао више старине, те према томе и стоји ближе осталим словенским језицима него чешки. Доказујући да је до тадашње књижевно јединство потекло из прилика у којима се ширила реформација, он остаје при томе да и словачки језик има право књижевног језика ма и сад доцне, јер ће и тај књижевни језик временом стећи велики број читалаца.

Многоврсни наводи Хоцини у одбрану свога поступка још јаче су охрабрили његове другове, те се и јача радња књижевна стаде кретати.

Тако се све даље одвајаху књижевни радници у Чеха с једне и Словака с друге стране. У самој ствари Словаци су се борили за предмет пун дражи и правичности. Они су били пре свега родољуби, људи који су и пером и делом радили за свој народ. Отуда је умесна замерка која се вазда може учиничи чешкој, иначе не мање патриотској, страни. Јер чешки књижевници и њихова Матица не тајаху да Словаци, слабомоћни, морају слушати њих, иначе ће их — предати Мађарима. Па опет се Словаци, и ако не чисти од сваког прекора, не одрицаху у свему заједнице са Чесима. Они и даље цењаху чешку књижевност и држаху да им ваља и помоћи народносно тежње чешког народа и на њ се наслонити у својим погледима на блиску будућност.

У том и убојни поклич 1848 прекиде даљу распру и, шта више, сложи расуте делове опет у једну, ма и привремену, целину.

*

Штур је био посланик у државном сабору, који је заседавао у Пожуну, а Хурбан и Хоца бејаху радници у народу и главни стубови Штурове мисли.

Али Штур, морајући због личне несигурности напустити мандат посланички, оде у Беч, куда затим дођоше, опет невољом нагнани, и Хурбан и Хоца.

Дотле већ познату и особито цењену код српске омладине која се школовала у Пожуну, Штуру не бејаше тешко ухватити и јачих веза са својом српском браћом. Он се већ мало раније бејаше познао с патријархом Рајачићем на сабору пожунском, а у Бечу се преко Срба позна и с баном Јелачићем, који племенитом душом својом схвати на мах стање народа словачког и ритерски позва Штура да се поузда у његову помоћ и симпатије словенског југа.

Тада је никла и мисао о свесловенском збору. Штур се крете за Праг и у њему рађаше на остварењу те замисли, потписавши проглас упућен словенским племенима, па се онда пожури у свој народ, куда Хурбан и Хоца бејаху отишли још из Беча.

У народу се пак спремаху знаменити комитатски догађаји. —

Као што је познато, крвавим данима 1848 претходило је доба рефорама у 1847. години. Покушаји мађарског сабора да путем нових слободоумних закона задовоље народности у Угарској, али не као народности, већ као становнике Краљевине Угарске — донели су резултате какве је сабор мислио преухитрити. Кад је, на име, донет закон по ком се ујемчава слобода вероисповести, изборно право, равноправност у подношењу државних терета, ваљало је то увести у живот и саопштити народу. То је саопштавање, мислили су заступници мађарске идеје, имало да задовољи и уснава народносно осећање немађарских народа. У самој ствари оно је било повод народним манифестацијама у корист нових рефорама, које би и народности дале толико полета колико је већ издани закон дао маха социјалном развитку и побољшању.

Тако је било, пре свега, у липтовском комитату, где је првак народни био Хоца, и где је народ на збору затражио реформе у корист права свога језика и народности. А кад је ступио на говорницу Хоца, разлажући и тежње народне и пут за њихово остварење, онда је настао необичан тренутак кад су под утицајем красног говора Хоциног чиновници и племићи мађарски пружили руку Словацима и необичном свечаношћу празновали тај дан измирења на основи правичности.

И ако је пештански кабинет енергично повео истрагу, ни часа не губећи, ипак је

остало утврђено да је Хоца већ бацио семе за скору жетву — на бојном пољу.

Исто је учинио истих дана и Хурбан у Брезови — њитранског комитата. Користећи се великом једном забавом, на којој виде сабран необичан број словачких и мађарских гостију, Хурбан стаде на говорничко место и — мађарске се патриоте сусретоше у жељи с тежњама народа словачког. Родољуби се словачки кретоше у великом походу за град Мијаву, где такође, с Хурбаном на челу, ужегоше огањ одушевљења и буђења народне свести.

Тако исто радише прваци народни и у осталим комитатима и резултат свега би скуп свих књижевника и родољуба словачких месеца маја у Липтови, где се утврди народни програм.

Пештански кабинет на мах предузе крајње мере спасавања, и пред домом Хурбановим освануше једног дана спремљена вешала, али он, Штур и Хоца бејаху већ и по други пут емигранти.

Тада су представници појединих племена словенских хитали у Праг на заказани конгрес. Тамо одоше и ова три вођа и првака словачка, па се том приликом измирише и са чешким првацима и Матицом.

Судбина је словенског конгреса позната.

Остављајући Праг, Штур и Хурбан се кренуше на словенски југ и појавише се једног дана у загребском сабору, где обојица живим бојама цртаху стање свога народа и указиваху на час заједничке акције. Добивши у бану Јелачићу довољно гаранције, да се њихове речи неће заборавити, Штур оде у Беч а Хурбан у Београд да у Срба тражи помоћи. Мало се после састаше словачки родољуби у Бечу, где им стиже глас да је бан Јелачић прешао Драву. Тада словачке вође одлучише да перо замене сабљом, а говорничку трибину бојним пољем, верујући да им се ваља користити већ отпочетом акцијом српском и хрватском.

Штур, Хурбан и Хоца са тројицом чешких официра, познаника Хурбанових, образоваше у Бечу *Словачки народни савет*, који ће управљати народним политичким и војним покретом. На челу савета стајаће наизменце Штур, Хурбан и Хоца — према приликама и према познанству у околини где буду делали, а тајници бејаху поете Носак и Борик.

У Пожуну већ бејаше и сувише позната песма словачке омладине, која певаше славу Срба и Хрвата и којом се растајаху млади пријатељи, хитајући својим народима: „Над нама горе круже соколи, тај свет им није више по вољи...“

Из уског оквира ових скица морају изостати и најкрупнији детаљи оружане акције тројице словачких првака и њиховог народа, како први и други покрет заједнички, тако и трећи, који је покушао још једном сâм Хоца. Лепе сцене и интересне појединости нуде захвалну грађу за посебно изучавање тога дѐла политичке историје народне, али на овом месту морају уступити који ред више помену књижевног рада знаменитих будилаца народних у то доба.

Поменућемо само толико, да је као највећа добит од тог покрета остала јаче пробужена свест о себи и својој снази у народу, који вековима и не помишљаше на оружан отпор а који је, задржавајући својим учешћем цео корпус мађарске војске, олакшао посао у првом реду своме заштитнику бану Јелачићу.

Још је потребно забележити да је чешки језик, будући је већ био легао спор међу чешким и словачким књижевницима, после револуције опет враћен на своје место у више друштвене редове словачког народа и у службени рад власти и школа. Сам министар просвете гроф Тун енергично је радио на томе, и то је био један резултат у књижевности од бурних дана ратовања.

*

Заслуге Штурове, Хурбанове и Хоцине у борби за право народнога језика у књижевности као и у борби за политичка права њиховог народа подједнако су важне, и хтети нарочито истакнути једнога од њих значило би учинити неправду другој двојци.

Али књижевни рад њихов није једнак. Ту, пре свега, Хоца уступа сву славу својим друговима, јер, заузет и заморен пословима за дневно побољшање стања свога народа, није стигао да на чисто књижевном пољу остави трајнији спомен себи и своме имену.

Замашнији је, у том погледу, рад Милослава Хурбана.

Хурбан је и пре и после револуционих дана доста радио на књижевности словачкој. Још првим својим знатнијим радом „Пут

Словака ка браћи словенској“ Хурбан се не-
обично много одушевљава заједницом словен-
ском, мишљу, којој је и доцније веран остао.

Знаменита је његова књига „Унија“, у
којој се одлучно и успешно, као протес-
тантски свештеник, бори против покушаја
римске цркве. Хурбан је уочио колика је
погибао за његов народ у религијској унији,
која је била згодан медиум за оваплоћење
мађарске идеје. Тај му је рад стекао од
јенског универзитета титулу доктора бог-
гословије.

Али је главна заслуга Хурбанова у из-
давању алманаха „Њитра“, од кога је изи-
шло пет свезака, и у журналу „Slovenskje
Pohladi“, који је у мало (свега седам) свезака
донео доста одабраних радова, а међу њима
се особито истиче Хурбанов спис о исто-
рији словачке књижевности, који је са своје
критичности стављан и изнад Шафарикова
рада о истом предмету. Закон о штампи
прекратио је (1852) даље излагање Хур-
банова часописа.

У приповеткама — још више песмама
својим — Хурбан сваком даном приликом
истиче своје мисли и бележи одушевљење
за напредак свог и осталих словенских на-
рода. Књижевност је словачка имала пес-
ника и пре и после Хурбана обилнијих и
изразитијих — ми своју пажњу на њиховим
радовима и задржавамо посебице — али
човека који би могао рећи: „Ја сам за
словачки народ *више* учинио“ — још није
тај народ имао.

Занимљиво је још забележити фаталност,
да је једна свеска „Њитре“ посвећена сло-
вачком родољубу Ђуру Кошуту, стрицу оног
истог Кошута, који је само неку годину
доцније пред Хурбановим домом засновао
вешала!

И Људевит Штур је наставио по свр-
шетку револуције књижевну радњу, тада
прекинуту. Кад је револуција смирена, Штур
оде своме брату, познатом поети словачком,
у Модру, где је залуд очекивао да добије
место које би одговарало његовом дотле
стеченом гласу. Залуд су и његови другови
гледали да му израде положај наджупана
њитранског, позивајући се на његове за-
слуге у доба покрета. Та је места, до душе,
делио Беч, јер онда и не бејаше пештанско
мађарске владе која је никла тек доцније
на штету немађарских народности; али и

Беч зазираше од жаркога родољубља и
словенских теорија Штурових. А гроф Тун,
срдит на Штура још и због његовог ства-
рања засебног књижевног језика словачког,
не одобраваше му да заузме тада још празну
катедру словенистике у пожунском лицеју.

Штур бејаше у тешким материјалним
приликама, али не клону. Он се задуби у
испитивање словенског света, његове пое-
зије прошлости и будућности и као резултат
јуначког рада у мучним приликама изиђе
1853. године у издању Чешке Матице као
XVI свеска „Новочешке библиотеке“ књига
„О народним песмама и приповеткама сло-
венским“, а на неколико недеља пред смрт
Штур је довршио друго дело, писано немач-
ким језиком, „Словенство и свет будућности“.

У најбољој снази човечјег века, Штур
умре првих дана 1856. године од ране коју
је себи нехотице задао.

Већ из наведеног кратког нацрта књи-
жевног и политичког покрета народа сло-
вачког види се величина духа и значај рада
Штурова. У самој пак књижевности, ра-
дећи позитивно на њој, Штур је још у доба
распре са чешким књижевницима објавио
главнија правила новог књижевног језика
словачког. А војујући пером за права свога
народа доспевао је да у бурним данима
проговори у то име и у немачким онда-
шњим новинама, као што је доцније стигао
да духом својим загледа на утеху и осна-
жење словенског света и у ближу или даљу
будућност његову.

Размишљајући о прошлости словенских
племена, Штур налази да је подељеност
њихова поред осталих узрока још потекла
поглавито из карактера самог света сло-
венског. Разгледајући пак европски запад
и стубове на којима почива његово друштво,
Штур гледа у будућности дан, кад ће се
стари свет европски срушити, да га замени
нова снага словенских племена, па се упушта
и у испитивање државних облика у којима
би се та снага могла најбоље показати.

У најглавнијем свом књижевном послу,
већ поменутој књизи о народним песмама
и приповеткама словенским, где је добрим
делом унесена грађа из некадашњих ње-
гових одушевљених лекција са катедре про-
фесора словенистике у лицеју пожунском
— Штур сматра поетски дар појединих сло-
венских племена као највећи дар што га

је могла природа песнику и старог и новог света дати. Позната је његова изрека којом почиње разлагање о поезији словенској: »Нема на свету народа који пева више од народа словенског«!

Штурово је испитивање словенских народних песама *етичко* испитивање. Оно је стекло у свих словенских народа подражавања и следовања, али је непрестано остало у својој врсти прво дело свих књижевности словенских. Данас се при проучавању поезије народне не полази од етичког испитивања, не задовољавамо се ни самим естетичким проматрањем, већ се тражи историјско изучавање, које је стекло и новију поузданију методу за своје поступање. Али је духу Штурову годило онако испитивање, и он је од њега створио глорификацију словенства.

Штур је био пансловениста, један од најјачих апостола те идеје свога времена. Без сумње је германски — па и романски — свет са *онаких* пансловениста и свикао да се страши и самог имена те идеје!

И да није ниједног јединог стиха написао Штур, опет би заслужио назив песника. Он је био песник животом, речју, делом; био је песник племенитошћу душе своје, величином духа и чистотом срца свога. Али је Штур и певао, певао о ономе о чем је и мислио и писао, што је истраживао и зашта се залагао. У његовим песамама лаког стиха и углађеног облика прво место заузима прошлост света словенског. Њега одушевљавају тренутци у далекој прошлости балтијских Словена, као што га загревају историјски споменици у родном крају његовом и земљи словачкој. Али он није много записао. Он је душом певао, и не стижући за бележење стварао је дела за опевање.

Штур је тек био прешао двадесету годину а за њега се знало у народу његовом, пратио се његов пут и великим овацијама бележили дани доласка његовог у поједина места. Био је учитељ омладине народне — и сам млад; примао је у своје руке судбину народа свога — и предавао је вољно и другима ради тренутног успеха; почео бригом за Словаке — умро у старању за Словене.

Не само у теорији — Штур је и на делу подједнако љубио словенске народе.

Да не идемо даље — он је био »свет идеја« оном делу српске омладине која је њему близо пришла. —

Нестало је и Штура и Хурбана и Хоџе али не и њихове идеје. Она их је преживела. Правда данас говори красноречивошћу Хоџином и зове најбоље синове угњетеног народа да за њ умире. Недавно (1892) се хтео осветити и прославити дан откривања споменика на гробу Хурбанову. Народ се слегао на то место и — крвљу попрскао гроб.

»Грбови нису неми«...

Српски је песник Змај имао право кад је питао децу кршне Татре: »Купите л' се јоште код Штурова гроба?«!

* * *

Доба живота и рада — особито прва ранија половина — Људевита Штура било је доба необичног одушевљења у првих синова народа словачког. То време обилује идејама колико смелим толико неодређеним, колико новим толико и довољно снажним, да за мало дана стеку следбенике, који су били готови заложити се свим и свачим за њихово остварење. Радило се по срцу, с осећањем, силним осећањем, које је чинило те се стварима приступало заносно и с ентузијазмом, који се једначи с религиозним одушевљењем ранијих векова. То поетско доба није застало само на томе; оно је дало словачкој поезији уметничкој неколике представнике, који јој углед дигосе и пред домаћима и пред туђинима, и који посташе најбољи носиоци њеног знамења у своме народу.

Књижевност словачка бележи из тог доба већи број песника, стављајући више свих тројицу, који одиста служе на част народу коме припадају.

Једно је *Симо Халука*, друго *Јанко Краљ* а треће *Андрија Слатковић*.

*

Има песника који пролазе својим радом читав један период у развоју књижевном те му дају самим својим бићем најбоље обележје. То су велики, израђени, песници, без којих нема правог литерарног развоја. Такав је песник у Словака био Колар; такав је Андрија Слатковић. Други се јављају ненадно, иду брзо, плахо као горски поток, и пониру не марећи да се по цветним рав-

нима разливају и да доносе снагу и видање. Њихови су појави у књижевности као дубок а кратак рез дмета у камену исписану разноврсним парамма, дугачким и извијеним. Такав је песник у Словака Јанко Краљ. У средини међу њима стоји Халупка. Он је хитар, бујан као и Краљ. Али је он и уметник — какав није Краљ, већ Слатковић. И Слатковић је патриота — песник, али је патриотском осећању његовом дато места већином као реминисценција прошлости, док је код Халупке и Краља то непосредно осећање извело песму...

Халупка је из породице добро познате и народу и књижевницима словачким. И отац и старији брат његов били су познати књижевни радници — обојица поете.

Халупка је рођен 1812. године. Његово је образовање ишло редовним путем — или би се баш то могло пре назвати нередовним, ванредним, према ондашњим приликама. Истина, он је учио правилно и прве школе и гимназију, па је потом отишао на више науке, али је он још у гимназији био запливао у море опште словенске прошлости, изучавајући словенске језике и књижевност. Кажу да је Халупка као ђаче био тако обавештен о словенским стварима, да је требало само да се појави књига, као што је Коларова поема, па да душа његова плане необичним пламом и светлошћу. Тако је све и било, и Халупка је био један од најмлађих али најспремнијих следбеника Коларових мисли.

За тим је отишао у Пожун. Ту се створи средина за његове мисли — основа се младо ђачко друштво...

Али Халупка наскоро оде у Беч, где бејаше још више младих одушевљених људи из свих крајева, у којима различита племена словенска живе.

Ту се још више рашири Халупкин круг духовног вида.

Кад му је било двадесет и две године, отишао је за свештеника протестантског у место свога рођења, Горњу Лехоту, где је живео и радио.

У великим и важним догађајима народним младићи брзо сазревају, излазе на површину и од деце постају људи.

Отуда је и Халупка, као и Штур, био већ знан и виђен још за првих дана младићског живота свог.

Јанко Краљ је био личност чудновата и за његове знанце и савременике. Данас је нама чуднији, загонетан.

Рођен је око 1824. године, па је, и ако бистар и даровит, ишао у школу а није је жељковао. Он је у Пожуну свршио уредно курс правних наука, а за тај је позив најмање марио. Потом се нашао у Пешти у канцеларији некаква блага и добра човека, адвоката, а слабо се одушевљавао тим радом. По васцеле би дане проводио идући тамо амо по граду и околини, слабо марећи да га ко прати или посматра. Дошао би дома доцне, врло доцне, и разговарао би се с душом својом: писао је песме па их одмах и спаљивао. Он је певао што је то души његовој годило, не питајући да ли би још ко хтео знати шта и како он осећа.

Његове је песме, више тајно, прибирао адвокат код кога је он „радио“. А да би то могао учинити, замолио је Краља да се пресели код њега, адвоката. Тим га је казнио за слабо заузимање у послу!

Томе се човеку има и захвалити што је сачувано и то што се данас зна из поезије Краљеве. —

Кад су родољуби словачки почели године 1847. будити на познатим нам компатским саборима дух народни, тада се јављају и Халупка и Краљ као политички агитатори.

Халупка је у своме кругу радио и вршио дужност правога патриоте, не престајући бити целог свог века с правом виђена политичка личност у своме народу.

Краљ је радио исти посао предано, родољубиво — али на свој начин.

Јавивши се у зволенском комитату, Краљ је одмах стао скупљати чету младића, оружати их и припремати. Млади револуционари живљаху у горама, а кад су се отуд јављали, слазили су на народне зборове да чују како њихов вођ, Краљ, позива народ на оружје и проповеда — комунизам.

Паднувши после једног догађаја у руке противничке, Краљ буде одведен у Пешту, бачен у тамницу и после неколико месеци тамновања осуђен на вешала.

(СВРШИЊЕ СЕ)

ОСНОВНА НАСТАВА У ЕНГЛЕСКОЈ

од
Александра Винтера.

(НАСТАВАК).

Као што се види, од деце се тражи сразмерно врло мало. То доказује и та околност, што је год. 1890. издржало испит у прва четири разр. 500.489, 573.212, 543.299 и 483.926 деце, док је број у петоме разреду спао на 315.605, а у шестом на 138.273 детета. Шестиразред похађало је само 41.286 деце. Обавезна настава простире се дакле у ствари само на децу од 5 до 10 или 11 година; школске листе из 1890. год. показују, да је од 4,800.000 деце само 192.000 имало 13 година и више. Вредно је међутим напоменути, да сада просечно преко 90 процената деце полаже испит, дакле „прелазе“ проценат, који непрестано расте. У Лондону н. пр. резултати, постигнути у школама у трима главним предметима: писању, читању и рачунању, изгледају овако по процентима:

	1876	1879	1882	1885	1888	1891
Читање	87,1	88,2	92,1	95,1	96—	97,4
Писање	83,7	84,7	90—	89,2	91—	93,3
Рачун	77,9	80—	85,4	87,5	89—	91,1.

Законом од 1876 установљен је за оне округе, који нису били под каквом школском влашћу, особити ауторитет, школске комисије, којима је дужност да пазе на строго испуњавање законских одредаба, које се односе на посећивање школе и довољну школску акомодацију за своју децу код доброволних школа, које добијају државну помоћ. Свака стопа Енглеске и Уелса стоји, дакле, или под школском влашћу, или под школском комисијом.

Школске власти и школске комисије мо-тре на посећивање школе, за који циљ се постављају нарочити „Visitors“. Ти визитатори имају сваке године да саставе у својим окрузима листу деце, која су обавезна да походе школу; они раде и апелују по правилу, по неколико година у истоме округу, те су им отуда врло добро познати становници, њихово занимање и начин живота. Њихова је дужност, да на 2—3 године пре но што дете доспе до година, у којима за њ настаје обавезност похађања школе, упишу га у своје листе и да исто тако, по мо-

гућству, у својим окрузима проналазе и све оне, који из других крајева дођу. Лондон има данас 271 таквог визитатора, који су потчињени десеторици инспектора. На основу листа, које они шаљу, школске комисије или власти пазе на похађање школе, позивају преда се родитеље, који нису дали у школу своју децу и испитују поднесене разлоге. Све оне случајеве, за које оне нађу да треба изрећи казну, расправља срески истражни суд. Судија још једанпут испитује стање ствари и изриче тада осуду, која може бити или затвор или новчана глоба. Овај поступак је у великим варошима необично приметан и тешко издржљив. Како пред суд долази већином сиротнија класа народа, то су новчане осуде врло често само номиналне и не извршују се, а међутим често наступају случајеви, да осуђени издржава затвор кад нема да плати. Па и покрај велике ревности власти, похађање школе је ипак врло оскудно за земљу, која у култури стоји тако високо. Од деце, записане у листе у години 1891-ој, похађало је школу само 82 процента, а од њих само 63 проц. редовно. У округлим цифрама речено, излази, да читав милион деце у Енглеској и Уелсу, која су способна за школу, не добива никаку основну наставу, и да је други милион добива дотле, док је то по вољи родитељима, а често пута и деци.

Напредак, учињен од 1870. год., види се из ових таблица за Лондон: I) Државне школе имале су:

	школску акомодацију за	на школ. листама	просечно похађање
у 1873-ој	58.581 деце	59.606	40.481
» 1876-ој	146.074	146.031	114.380
» 1879-ој	219.291	233.480	185.518
» 1882-ој	280.275	295.833	238.205
» 1885-ој	357.298	364.140	290.099
» 1888-ој	407.636	420.914	328.578
» 1891-ој	428.035	450.981	347.854

2. Добровољне школе:

у 1870-ој	261.158	221.401	173.406
» 1873-ој	282.936	259.543	195.662
» 1876-ој	287.116	259.436	199.605
» 1879-ој	271.314	235.084	182.728
» 1882-ој	263.617	223.297	174.732
» 1885-ој	262.165	211.711	168.712
» 1888-ој	262.022	207.887	162.349
» 1891-ој	258.329	210.516	162.525

Односно наставничког особља напоменућемо, да само главни учитељ какве основне

школе мора имати доказа о својој стручној спреми. Што постоји наређење, да је за примање и осталих учитеља потребно одобрење инспекторско, само је номинално, кад о њиховој способности инспектори воде неку врсту надзора само индиректно: на име, испитима.

Односно учитеља важи правило, по коме се сматра, да је један учитељ довољан за васпитавање 60 деце, један учитељски помоћник, ако је учио у семинару, за 70, а иначе само за 50, и један ученик-учитељ за 30. Ученици-учитељи (pupil teachers), учитељски помоћници (assistant teachers) и главни учитељ („редовни“ или испитани, certified teachers) то су три главне групе, на које се деле учитељи народних школа.

Систем ученика-учитеља, уведен 1846. г. који се одржао у главном, и који има и данас свој особени значај у енглеској основ. настави, није ништа друго до проширени „помоћнички“ (monitor) систем Ленкестров са оним поправкама, које су у њему, у своје време, у Холандији учињене. У самој ствари, то није ништа друго до пренашање у школу онога система, који постоји код заната. Дечаци или девојке, који имају најмање 14 година, добре сведошце о здрављу и владању, и положили су испит, какав полажу ученици вишим основним школама: из читања, писања и рачуна и два друга фаха — улазе на 2, 3 или 4 године, према томе да ли имају 14, 15 или 16 година, у какву основну школу као ученици-учитељи, да васпитавају млађе ученике под надзором главног учитеља. Уговор се закључује између родитеља одн. татора и школске управе (не главног учитеља). Држава се не меша у ближе односе, нарочито у одређивање плате, она само прописује, да се један ученик-учитељ не сме бавити наставом више од 25 часова недељно и да за њихово васпитање главни учитељ мора употребити најмање 5 часова недељно. Сви ученици-учитељи имају, приликом годишњих посета инспектора, да издрже испит, који сваке године бива све тежи; од резултата на овим испитима зависи с једне стране прелазак у старији разред, а с друге стране добивање државом одређене стипендије. Та стипендија износи за сваког ученика-учитеља, који допуњује потребни учитељски персонал и положи своје испите с добром (односно довољном) оценом, у првој

и другој години 2 (1) фун., у трећој 3 (2) и у четвртој 5 (4) фуната. Док је ученик-учитељ обавезан, да остане за све време као наставник, као што је и уговорио, докле школска управа може да раскине уговор с њим, ако два пута не дође на испит.

Четврти од тих испита држи се сваке године у јулу месецу и зове се краљевски стипендиски испит (Queens Scholarship Examination). На тај испит, који инспектори не држе по школама, него у семинарима, пуштају се, осем ученика-учитеља, и сва друга лица, која првог јануара нове године, што долази, навршују 18 година. Име стипендиски испит није управо више згодно, пошто не сви, него само 700 најбољих мушких и 900 најбољих женских испитаних кандидата из целе земље имају права на стипендију, која траје 2 године, а која се састоји у бесплатном примању у какав семинар. Ту недавно установљено је, и то ради пробе, још 400 мањих стипендија за оне, који само дању посећују семинаре (Day Queen's Scholars), а иначе се сами издржавају.

Остали кандидати, са положеним испитом, стичу титулу учитељског помоћника (assistant teacher). По свршетку науке ученицима-учитељима стоји до воље, да или уопште оставе учитељску службу, или, ако нису стипендисти, о своме трошку посећују какав семинар, или да уђу у коју школу као учитељски помоћници, наравно, ако прилике за то има. Државне власти нису обавезне да им нађу места, за њих учитељ егзистује само у толико, у колико испуњава своје дужности.

Изабрани стипендисти разделе се у 43 семинара; од њих су 17 за учитеље, 25 за учитељице и 1 за оба пола. Ниједан није државни, већ сви стоје у вези са каквим религиозним друштвом; 13, односно 17, с англиканском црквом, један (2) издржавају католици, 1 (1) уелсијанци, а 2 (6) дисентери. Избор се обично чини према вери семинариста.

У свакоме семинару, уз који мора бити и школа за практично вежбање учитељских кандидата, курс траје обично две године. Држава плаћа семинару за свакога учитеља, кога је она у завод послала, 100 фуната, а за сваку учитељицу 70 фуната, који су као државни стипендисти, и 20 фуната за свакога учитеља или учитељицу, који као

дневни стипендисти за две године положе редовни учитељски испит и после издржане пробе добију сведоцбу. Дневни стипендисти имају, осем тога, годишњи додатак од 25 фуната, а девојке 20 фун.

Сведоцба испитаног учитеља (certificated teacher) може се добити само после два положена испита пред инспектором. На први испит пуштају се сви државни стипендисти који похађају какав семинар, после годину дана, а сви остали учитељски помоћници тек после навршених 20 година живота и пошто су годину дана с успехом били наставници. Због оваког уређења државни су стипендисти у добитку за годину дана, пошто они долазе у семинар у 18. години, те према томе могу полагати исти испит већ у 19. години.

Други се испит полаже годину дана доцније; за то време учитељски помоћници морају практично радити у каквој школи.

Да саму школу заинтересује за даље образовање учитељских помоћника, држава јој плаћа за сваког учитељског помоћника (assistant teacher), који је у њој радио 3 године и положио други учитељски испит с добром (или довољном) оценом, 15 (или 10) фуната.

Пошто добро положе и други учитељски испит, постају сви стипендисти или учитељски помоћници редовни или испитани учитељи (certificated teacher) са свима правима, али за то морају да положе испит првога или другога реда, да би смели доцније поучавати ученике-учитеље (pupil teachers), т. ј. да би смели рачунати на место главног учитеља.

Али они још не добивају сведоцбу. Они имају најпре да издрже неко време пробу у каквој школи и добију два повољна извештаја од инспектора, ну између којих треба да је протекао размак од године дана, и да пре првога извештаја морају имати најмање шест месеци службе, тако да цело ово време пробе траје 18—24 месеца. Тек тада добива учитељ или учитељица од врховне школске власти сведоцбу, parchment certificate, названа тако с тога, што је написана на пергаменту.

Број испитаних учитеља основних школа у Енглеској и Уелсу износио је на крају школске године 1890. 18704, а учитељица 27835, свега 46539; број учитељских помоћника 5254, односно 16530, свега 21784,

а број ученика-учитеља 7256, односно 21420, свега 28676. Према томе било је 96999 особа, признатих од државе, које су функционисале као наставници у јавним основним школама. Од овога су броја 32 проц. мушки, а 68 проц. женски наставници; по 40 проц. долази на државне школе и школе енглеске државне цркве, 4 проц. на католичке, 4 на дисентерске и 2 на уелсијанске школе.

За одређивање учитељских плата нема у опште никаквих правила. Пошто само месна школска власт има право да поставља учитеља и одређује му плату, то је величина плате разна у сваком месту и зависи од месних прилика. Шта више, и у самим великим варошима, као што је Лондон, зависи плата не толико од броја година, проведених у служби, колико од броја деце, коју су учили, и од успеха на испитима, који су деца показала, односно, даље, од средстава, којима располаже школска управа. Ближих података о учитељским платама у опште и нема. Просечни укупни приход испитаних учитеља износи око 120, а учитељица око $76\frac{1}{2}$ фун. стерл., али су разлике у платама необично велике: између 450 и 50 фун. Најбоље стоје, просечно, општински (сеоски) учитељи са 125 односно 90 фун. прихода. Али овде ваља имати на уму, да учитељи не смеју ни пошто рачунати на какву пензију у старости, као и то, да могу у свако доба бити отпуштени, као што је на пр. у лондонским општинским школама (Board schools).

Првога октобра 1891. г. било је у Енглеској и Уелсу 2300 школ. власти (School-Boards) које су обухватале становништво од 16600000 душа, тако да на школске комисије долази од прилике 9375000 душа. Ове су последње у унутрашњости земље свуда у већини, само 30 вароши, међу њима, истина, и онако угледне и насељене, као што су Биркенхид, Сутпор, Престон, Честер, Кембриџ, имају још и дан данашњи искључно школе религиозних друштва. Општинске школ. власти не смеју се мешати у управу добровољних школа, једино што могу тражити да им се да извод о ђачком похађању школе.

Дужност је школских власти, у првом реду, да нађу потребан локал за школу, ради чега имају право да узму, на рачун пореза, зајам, по $3\frac{1}{2}$ %, који морају исплатити најдаље за педесет година. Затим је

у њиховим рукама целокупна унутрашња и спољашња управа њихових школа, постављање и бирање наставника, одређивање њихове плате, а исто тако и школарине и наставног програма. Сви издатци, који не буду намирени државном помоћи и школарином, падају на терет општинској каси и морају се покупити школским прирезом. Овај школски прирез (Schoolrate) купе власти дотичних општина (parish), заједно с осталим месним прирезима, и врло је велика разлика међу њима у разним окрузима. У Лондону износи школски прирез сада 5% кућне кирије, т. ј. кирије за стан.

Школске управе добровољних или деноминативних школа не подлеже, односно свога рада, тако рећи *никаквој* јавној контроли. Па као што су општинске школске власти потпуно независне у погледу одређивања школарине, бирања, постављања и награђивања учитеља, и одређења наставног плана, тако су и управе ових школа.

31. августа 1890. г., последњег датума за којих имамо поузданих статистичких података, било је у Енглеској и Уелсу 14704 деноминативних школа, које је могло похађати 3621220 деце, ну које су у ствари биле похађане просечно само од 2263436 детета. Од ових 14704 школа припадало је англиканској цркви 11922 са школском акомодацијом за 2654954 детета, а које су у ствари помаћала 1682167 детета; уелсијанским методистима 551 са школском акомодацијом за 215180 детета, а које су у ствари посећивали 131934 детета; католицима 946 са школском акомодацијом за 344214 детета, а похађане у ствари од 193838 детета, баптистима и дисентерима 1365 са школском акомодацијом за 416872 детета, а похађане у ствари од 255496 деце.

Светских или општинских школа (Board Schools) међу тим било је 4714 са школском акомодацијом за 1935287 детета, а које су похађала у ствари 1468892 детета. Према томе било је у Енглеској и Уелсу за 1889/90 г. свега 19498 јавних основних школа са школском акомодацијом за 5566507 детета, а које су биле у ствари похађане од 3732327 детета, ма да је у листама надзорника забележено 4825560 деце.

И ако је светска основна школа за ово двадесет година од како је поникла, учинила ванредно брзо напредак, ипак је по-

све успешна конкуренција, коју јој, све до данашњег дана, чине с успехом деноминативне школе, једна од најзначајнијих народних особина, и може се објаснити само, с једне стране, карактеристичном љубављу Енглеца према свему оном, што је старинско, а с друге стране још и сада јаким религиозним правцем у њих. Деноминативне школе (Denominational-Schools) су биле *beatipossidentes*, па су тако имале и имају и дадас још извесних одлика, којих друге немају. Докле год оне, на име, ширењем школа и својим радом у њима буду одговарале потребама и прираштају становништва, имаће, као што су и имале све до данас, управе ових школа у својој руци средство, да не даду да се у њиховом округу отворе и општинске школе (Board Schools). Узмимо баш да већина грађана какве вароши и хоће да установи општинске школе, они неће добити за то одобрење од власти све дотле, докле год црквене власти буду могле показати, да свако дете, дорасло за школу, у вароши, може ступити у њихове школе, које одговарају у свему јавним основним школама, као што закон и прописује.

Други један важан узрок, зашто Енглези воле тако деноминативне школе, јесте тај, што оне, као што се тврди, готово искључно с мањим трошковима постизавају исте, па још и боље, резултате с децом, но општинске школе. Да ли је овака штедљива управа, која долази поглавито од горе награде учитељима, која је често много мања но и просечна награда једног радника, као год и од школских локала, који су и мањи и имају мање ваздуха и светлости, одиста и јефтинија и кориснија, тешко се може казати онако насумце с економно-културне тачке гледишта. Деца морају тада платити за оно, што родитељима, односно школским управама остане у цепоу, просто својим здрављем и образовањем, ако се застоју, који мора отуда неизбежно потећи, и недовољном потпомагању духовног, телесног, па према томе и душевног стања ученика, не поклони сва дужна пажња. Али и ако општинске школске власти у погледу школских локала и учитељских плата, мање скомраче, но управе добровољних школа, ипак и овде није све као што би требало да је; осим религиозне и т. д., има у Енглеској и једна политичка једностраност, а ко-

јим се питањем, које засепа у џепове грађана, неће користити политичари свих боја у интересу оних што плаћају порез?! Да, има шта више мањих вароши и сеоских општина, у којима су становници за добровољне школе и неће да знају за општинске само зато, да не би само натоварили себи на врат школски прирез, пошто се код добровољних школа трошкови, који не би били подмирени школарином и државном помоћи, покривају добровољним прилозима.

Што се тиче религиозног питања, то мора свака школа, па била она првобитно и нарочито установљена или не за децу једне извесне верске странке, бити отворена и деца свију конфесија, и религиозни погледи мањине морају се уважавати, према вероисповесном или душевном члану (Conscience Clause) закона од 1870. год. Одељак седми вели: „Да би какво дете било примљено у коју јавну основну школу, његово примање не сме се везивати за погодбе: да посећује какву недељну школу или службу божју или какве или неке нарочите вероисповести, или да исту не похађа. Сваки ученик може, по жељи својих родитеља, да не похађа ма коју било религиозну наставу или не врши религиозне обичаје, не губећи зато ни по што права за сталну наставу те школе.“

Да би ово последње било осигурано, настава из религије, па ма каква била, не сме се држати између других предмета, већ мора или претходити или доћи после наставе из световних предмета. Световним предметима се морају сваки пут дати најмање два пуна сата, једно за другим.

Ниједан учитељ јавне основне школе не сме припадати духовном staleжу.

Односно општинских школа (Board Schools) које издржавају они што порез плаћају, дакле приврженици свију конфесија, наређује одељак 14. истога закона изриком, да се овде не сме предавати катихизис или наука хришћанска, која је обележје једне нарочите вероисповести. До школске власти стоји, хоће ли допустити наставу у религији или не, а исто тако да одреди и обим и карактер њезин. Од 2300 школских власти само су осам изабиле сасвим религију из својих школа; у осталим је религиозна настава најразноврснији, почевши од цитирања какве просте молитве или певања каквог хорала (црквене песме), простог читања

које главе из библије без и једне речи објашњења, па до систематичне наставе учењем Оче-наша, десет заповести, беседе Исусове на гори и т. д.

С друге стране, инспекторима је изрично забрањено да не испитују ученике из других предмета до само из световних, и ниједан део њихове оцене не односи се, ни директно ни индиректно, на наставу из религије; исто тако, одобрење какве школе од врховне школске власти не зависи ни пошто од тога, да ли има или нема религијске наставе.

Овде је можда место, да кажемо коју и о положају и утицају свештенства на школску наставу. Видели смо, како општинске школе гледају да реше тешко питање о религиозној настави. У добровољним школама религија се, наравно, предаје и врши према прописима дотичних религиозних друштава, којима припада школа. У великој већини случајева наставу из религије врши овде један месни свештеник. Свештеников је задатак и то, да у ванредним часовима поучава децу општинских школа у њиховој вери, само што он врши и то добровољно, јер се то школске власти не тиче баш ништа, нити она ма каквим било надзором олакшава учешће деце. Да нема недељних школа, о којима ће бити доцније реч, то би, зацело, већина ученика општинских школа, нарочито по великим варошима, одрасла без икакве наставе у својој вери.

Други један утицај на школу има свештенство тиме, што је у школској управи, коју, независно од учитеља, мора имати свака добровољна школа и с којом влада једино и стоји у вези, председник обично свештеник, и што су најзад сами учитељи, који припадају истој вери, зависни од ових управника. Јасно је, да то јако утиче и даје неку конфесионалну боју и самој настави у световним предметима, и, поред мало пре поменутог, вероисповесног параграфа.

Ну, сем ових прописа ради заштите конфесионалне мањине, завод мора још и неке друге захтеве испунити пре но што га држава призна као једну јавну основну школу (Public Elementary School).

Школа не сме бити установљена ради приватне користи.

Ни од једног ученика не сме се узети више од шест пенса (= 0.70 дин.) недељно на име школарине.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Ниједном се детету не сме забранити похађање школе без јаких разлога. Такав један разлог био је до сад, а и сад је у неким школама, које још нису бесплатне, чим дете у понедељак у јутру дође без школарине.

Школа мора бити отворена у свако доба владином инспектору или заступнику његовом.

За распоред часова, као год и за наставничко особље, потребно је одобрење инспекторско.

Главни учитељ мора имати од врховне школске власти сведочанство о својој способности.

Школа мора, у погледу на грађу, осветљење, грејање, вентилацију, канализацију, и т. д., одговарати санитарским прописима и располагати потребним намештајем и учелима.

Да се школа отвори треба да има за то потребе, т. ј. да има најмање 30 ђака.

Једна дневна школа мора се, за једну школску годину, држати најмање 400 пута, а једна вечерња 45 пута, ради наставе из световних предмета, која обухвата два, односно један сахат (код дневних школа овде се разумеју 400 половине дана). Али по правилу школска се година састоји из 440 половине дана. За ферије имају 14 дана о Божићу, Велики Петак, Други дан Ускрса, недељу дана о Духовима и три или четири недеље лети, крајем месеца јула. Уз то има још неколико дана, кад су ђаци слободни по подне, као н. пр. на Покладе. Недеља се овде рачуна у 10 полу-дана.

Заводи, који се не управљају по овим наређењима, па били они велики или мали, богати или сиромашни, приватне су школе, које не стоје под државним надзором; а све школе, које се управљају по горњим наређењима, јесу јавне и имају право на државну помоћ.

Државна помоћ за public elementary schools (јавне основне школе) износила је за 1890. г. укупно 3,289,285 фун. стерлинга или 17 шилинга и 9¼ пенса на ученика при просечном похађању школе.

(Наставиће се)

ЧУЛНИ ТИПОВИ И СРОДНЕ ПОЈАВЕ

од Хр. Уффера.

Кад се за некога каже, да нема свију духовних сила, онда се ту мисли, да нема свих пет чула. Тиме се не каже, да му нешто недостаје зато, што би био слеп или глув; напротив, он може имати све чулне органе па опет „да му нису сва чула ту“, а то значи, да се он не служи тим чулима онако, као што то чини већина људи; он дакле одступа од општег духовног тина.

Таких одступања има врло много. Овде ће се говорити о једној особитој врсти одступања. Ми ћемо упознати неке појаве, које се врло често налазе у здравом стању, али неки пут имају болестан карактер; па зато су их највише лекари посматрали.

I.

Године 1883. објавио је скоро преминули лекар за душевне болести Charcot у листу „Progrès médical“ један случај, који ће нам ову ствар објаснити.

Један врло образован трговац, кога је Charcot лечио, причаше овоме, да је раније стекао врло опсежно знање туђих језика готово искључиво помоћу чула вида. Кад је требало да у школи говори задатак, онда је он тај задатак представио себи као наштампан или написан, па га је тако рећи читао. При усменом рачунању представљао је себи дотичне бројеве као цифре, т. ј. он је рачунао тако рећи писмено у памети. Кад мишљаше о лицима или стварима, они му стајаху до најмањих појединости тако јасно у души, као кад би их гледао. Кад се доцније као трговац сећаше огромних кореспонденција, онда му се дотична писма са свима особеностима у рукопису, брисању, превлачењу и т. д. јасно представљаху у памети. Некога места у драми не могаше се друкчије сетити, него као да призор формално гледа на позорници. Напротив, представе *слуха* играху врло потчињену улогу.

Тада наступи изванредна промена, услед јаких духовних напрезања, трговачких брига, несанице и губитка анетита. Он не беше н. пр. сад у стању да опише градски трг, који је често виђао; не могаше ни у најопштијим цртама представити себи пристаниште, које је раније често цртао. Па ни лице своје жене и своје деце не могаше себи представити; а његово пређашње огромно знање језика беше се смањило на врло малу меру. Кад хтеде сабирати бројеве, тада му више не помагаше слика

цифара; он их је морао у себи *шапугати*. Кад је хтео што учити на памет, онда је поједине реченице морао више пута гласно читати. Снови његови не беху више у сликама, као пређе, него у представама слуха. Укратко, он јасно сазнаваше, да су улоге скроз промењене; требало је много времена, било је много рђавог расположења и тешког узнемирења, док се опет колико толико умео наћи.

Ми за сад нећемо претресати то питање, како се догодила потпуна промена, него само утврђујемо чињеницу, да се овде налазе два врло јако изражена чулна типа: тип вида и тип слуха. Овде ће се најире опширније говорити о типу вида.

* * *

По општем мишљењу психолога чуло вида има веће значење код огромне већине људи у погледу на духовни живот, и у толико се може с правом рећи, да оно по правилу заузима прво место. Али као што се види из наведеног случаја, овде се не мисли на ту околност, кад се за некога човека каже, да има тип вида. Овај тип постоји само онда: 1) кад се представе вида уздигну у свести, скоро тако исто живо, као кад би предмет стајао пред очима; и 2) кад оне готово искључиво раде у свести т. ј. кад готово саме раде у памћењу, замишљању и суђењу.

Књижевност по том предмету — као и о другим чулним типовима, о којима ће се доцније говорити — истина није много порасла, од како је изашло дело Галтоново *Galton, Inquiries into human faculties*; 1883). Ми познајемо само један спис, који је посвећен готово искључиво чулним типовима и у ком је у неколико прикупљен материјал из разних листова и књига: *Queyrat, L'Imagination et ses variétés chez l'enfant*. Paris. 1893. Из тога списка и неких других извора, а од чести и из свога искуства узимамо примере за доказ да постоје поједини чулни типови, пре свега дакле и тип вида.

Као представници овога типа помињу се особито често сликари. Једноме од њих беше потребно само једно једино седење и поред тога могаше прекинути рад за дуже времена. Кад је хтео да настави рад, посадио је особу у духу на столицу и продужаваше израду слике. Од времена на време погледаше на столицу, где он формално гледаше особу како седи. *Gustave Doré* радио је као младић Рафаелове слике на памет, а моделе је проучавао само у школи за пливање. „Мој дух је мени модел за све“, говораше он обично. *Claude Lorrain* обилажаше по цео дан римску Кампању и посматраше је без сликања и без скицирања. Слике пре-

дела радио је само на памет. Славни енглески сликар *Martin* гледаше услед халуцинације слике пред собом, пошто их је у духу саставио и у појединостима анализовао. Кад једног дана ступи неко између њега и места на коме мишљаше да слику види, замоли га, да се уклони, јер му је онај део слике заклонио, који је хтео да изради.

Има таквих примера и међу писцима. *George Sand* сећала се најтачније и боје и облика оних предмета, које је видела само једанпут у најранијој младости. *Gautier* каже за *Balzac*-а то исто; и писац историје књижевности *Taine* прича о њему, да је при израђивању својих романа имао формалне визије (привиђења); он виђаше лица како се појављују и како раде, тако да је се још после прекида рада осећао као да сања. *James Sully* мисли да су јунаци *Дикенсови* чинили на овога такав утисак као истинска лица и да су тако рећи телесно стајала пред њим, пошто је роман већ био довршен.

Лекар *Brierre de Boismont* у својој књизи о халуцинацијама прича о глумцу Талми (*Talma*), да је сдлушаоце представљао себи или их је управо гледао као скуп самих скелета, да би му играће било пуно ефекта. Непријатност овога призора развила му је онда сву снагу. *Abercrombie* прича о другом глумцу, који беше примио улогу као заменик, без довољне спреме, читао ју је тако рећи као с великог листа.

Нешто налик на то налази се каткад и код беседника. Они имају, кад говоре јавно, рукопис свога говора пред духовним оком. *Binet* прича о једном државнику, да је он при говору на трибини каткад застајао — зато што је у рукопису нешто брисао и поправљао, и ако му рукопис није био пред очима. С тим се слаже и оно што *Галгон* на основу многог проматрања каже: „Неким лицима јавља се пред оком свака реч, коју изговоре, као штампана, и кад говоре, они тако рећи читају речи, као кад би биле наштампане на дугачким пругама хартије; као оне којима се служе телеграфисте.“ *Paulhan* прича, да један швајцарски научењак није могао да запамти ново име друштва него написано, и да се неке интересне забаве могао јасно сетити често само у написаном облику. *Queyrat* прича: „Један мој пријатељ увераваше ме, да њему за памћење речи ништа не помаже, кад чује изговарање речи; он ју је морао на сваки начин видети написану. У школи, вели, није могао ништа да научи из историје или књижевности; него четврт часа читања из књиге или прибедежака било му је од далеко веће користи.“

Binet је у разним расправама а скоро и у својој књизи „Психологија великих рачунџија и

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

бине сличне типу вида. Овде представе слуха имају особиту живост и чине најглавнију основу за разне радње представа. Представници типа вида сећају се неке садржине у писаном или штампаном облику, а други чују тако рећи звук појединих речи.

Као што се за тип вида прича о сликарима, тако се за тип слуха из познатих узрока, наводи највише примера о музичарима. *Queyrat* помиње на првом месту *Mozart*-а, који је у синстинској капели *Allegris*-ово „*Miserere*“, чији су препис забраниле папе, једанпут или двапут чуо и онда га је на памет нанисао. Скоро је *Paulhan* у својој књизи „*Les Caractères*“ (Париз 1894) поменуо, да је и *Mozart* донекле имао тип вида; али он то означава као изузетак и додаје томе, да је у њега тип слуха био знатно јачи. То се у ствари доказало и у избору позива, као што то сазнајемо у појединостима из његовог животописа. *Buchez* познаваше (како *Queyrat* прича) разне уметнике, који могаху да удесе неки комад из оркестра за клавир пошто га само једанпут чују. Један уважен париски капелник увераваше га, да он при читању партитуре осећа не само поједине акорде и њихово суделовање, него му се чињаше, да чује и боју гласа инструмента. Дете познатог тонског психолога *Stumpf*-а певало је већ скаду кад му је било четрнаест месеци; а син прашкога композитора *Dvorack*-а могаше, кад му је било годину дана, већ да пева са својом дојкињом неки марш (*Fatinizamarsch*). Да се вратимо од деце музичара, које смо поменули, опет к самим музичарима. Треба да се сетимо *Beethoven*-а, који је при идењу компоновао, а није ни једну ноту написао, док није цео комад у духу довршио. Па и кад је сасвим оглувио, компоновао је у себи величанствене симфоније, да би испитао њихово дејство.

Али тип слуха не јавља се само код музичара, већ и код писаца. „Кад пишем позоришни приказ“, рече *Legouvé Scribe*-у „тада ја чујем; а ви напротив *видите*. При сваком говору, који напишем, чујем глас дотичног лица; а код вас се крећу глумци пред вашим очима: ја сам слушалац а ви гледалац.“ „Сасвим је тако“, одговори *Scribe*; „знате ли ви где се ја налазим, кад пишем неки комад? У сред партера“ (*Bernard* код *Queyrat*-а). Липински професор *Delbeouf* каже сам о себи: „У тренутку, кад ја пишем, забављам се са замишљеним читаоцем; од њега чујем приговоре, кад нисам начисто са стварју, и сумњу, кад и сам сумњам.“

Један мој познаник, који има доста знакова дегенерације, у стању је да означи број година пруског тадира, кад се баца на сто.

Има рачунџија, који показују тип слуха, као што је већ *Ribot* објавио у својој књизи „Памћење и његова ремећења“ (Немачки превод у *Hamburg*-у 1882). Најпознатији је по *Binet*-овом саопштењу вештак у рачунању *Inaudi*. Овај је био најпре пиемонтски чобанин, па је имао страст за бројеве још кад му је било шест година, и већ после годину дана могао је да множи са бројевима од пет места. При том није требао никаких материјалних помоћних средстава, него су радње биле искључиво духовне природе, и само је *речи* употребљавао. Он није умео да чита; брат му је говорио имена бројева од 1 до 100, и то му је било довољно за његова рачунања. Кад је навршио тринаест година, 1880. године дође у Париз и онда научи читање и писање. Он решава задатке из области четири врсте рачунања, извлачења корена и једначине првог степена: све на памет, без читања, без писања и без вештачког памћења. *Binet* каже: „Кад му се да задатак усмено, он га понавља сам за себе, изговарајући га тачно наглашено, као кад би хтео запамтити га. Могу му се ставити задатци и писмено, ма да он воли усмене. У првом случају он их увек гласно прочита. И при самом рачунању шапуће тихо и врло брзо, при чему се могу неки пут чути имена појединих цифара.“ Кад је *Inaudi* представљен комисији француске Академије, казао је да при рачунању нема представе вида, него да чује бројеве, које слух запамти; после тога чује их још дуже времена како звуче. У разговору са *Charcot*-ом увераваше то исто. Он рече: „Гледање ми ништа не користи; ја памтим бројеве много теже, кад ми се даду написани, него кад ми се изговоре. У првом случају осећам сметњу. Ја не могу сам ни да пишем цифре; писање ми ништа не користи за памћење.“ Кад почне решавање написаног задатка, окреће лице од њега, као да га гледање збуњује. „Ви ме питате“, рече он једном, „да ли ја видим цифре? Нема још четири године како их познајем, а много пре тога сам своје рачуне решавао. У осталој *Burnham* (*The Pedagogical Seminary*, Vol. II, 2) закључује из саопштења *Binet*-ових, да код *Inaudi*-а постоје почетци моторног типа.

* * *

Моторни тип или *тиш кретања* истина много мање је познат него оба већ поменути типа, али ипак није тако редак, као што би се на први поглед могло учинити. Што га нису чешће опажали, узрок је тај, што су дотични делови психологије расветљени тек у најновије доба, а нарочито у Енглеској. Да наведемо који пример за овај тип.

Галтон помиње најзначајнији пример за то. „Пуконик *Montcraft*, вели, посматрао је често у Северној Америци, како су се млади Индијанци, који су неки пут долазили у стан, јако интересовали за слике, које им показиваху. Један од њих повлачио је ножем брижљиво по напругу слике, говорећи, да ће на тај начин најлакше изрезати дотичну слику код куће.“ У том случају служажу представе мишићних осећаја (представе покрета) за то, да помогну представу вида; млади дивљак имао је тип покрета. *Battel*, професор медицине у Паризу, прича о самом себи: „Код мене имају представе покрета при обичном размишљању врло велику живост. Ја сасвим јасно осећам, да, не рачунајући необичне околности, при мојим мислима нити гледам, нити чујем, него само *говорим* у себи. Унутрашња реч постаје често тако жива, да је често тихим гласом доиста изговорим. Кад држим предавање, нисам у стању, ни после дужег вежбања, да га тако рећи духовно прочитам, али помоћу мишићних осећаја (у оруђима говора) сећам се врло јасно својих мисли, које сам пре тога при спремању изговорио. *Моје представе артикулације казују ми све наново.*“ Врло је чудновато што *Stricker*, професор у Бечу, саопштава у својим студијама о представама говора и покрета као самопосматрање. Код њега прате сећање на сопствене покрете или кретање предмета свагда извесни мишићни осећаји, и то у оним деловима тела, који се обично употребљавају за вршење или подражавање покрета. Кад он на пр. мисли на војника, који маршира, тада осећа у ногама, као да овога прати корак за кораком, а кад овај осећај силом угуши а притом сву своју пажњу обрати на представљено лице, онда му се чини, као да је оно узето. Уопште чини му се, да су сви представљени покрети спречени, ако их не прате покрети његових очију или других делова тела. Покрети говора играју код њега тако велику улогу, да он радње, које посматра, нехотично исказује речима.

Осем поменутих чулних типова, посматран је још тип пипања, ну он је, као што се чини, врло редак. Али глувонеми слепци, као *Laura Bridgman* и *Helene Keller*, припадају свакојако томе типу или типу покрета, или и једном и другом у исто време.

II.

Сад се пита, чему нас може новија психологија поучити о постанку чулних типова.

Знамо из експерименталне психологије, да су све радње представе везане за телесне радње, и ако се морају сматрати као сасвим различне од

ових. Основа је онога што је духовно, у осећају, а онога што је телесно, у покрету. Седиште духовне радње је, по свој прилици, кора великог мозга са милионима ганглијских ћелија, које су међу собом везане.

Кад се периферијски крај чулног живца надражи, онда се тај надражај у нормалним приликама спроводи до великог мозга. Овде се надражи у исто време ганглијска ћелија, отуд долази та психичка појава, да нам надражај долази до свести, ми га *осећамо*. Кад надражај на периферијском крају живца престане, онда скоро затим нестане и надражаја у ћелији а с њим нестане и осећаја. Али унутрашња особина ћелије није више потпуно иста *после* (првог) надражаја, као *пре тога*. Ако се исти надражај понови, онда нам долази познат: ћелија реагује сад сасвим друкчије на њега него пређе; ми имамо сад не само осећај (као пређе), него у исто време и *сиомен*. Стављено је у покрет стање које долази од првог надражаја, па је за неко време било латентно; једна раније спречена представа (слика сећања), која беше за неко време заборављена, опет се вратила у свест услед надражаја.

Такве успомене, које се услед надражаја подижу из несвесног стања, „депонују“ разни чулни органи у великом мозгу, при нормалном стању чулних органа и великог мозга, и то тако, да слике чула вида леже заједно у мозгу, тако исто слике слуха и т. д.: оне су поређане по пољима или сферама, које се називају чулним средиштима.

Као што је већ горе поменуто, ћелије сећања везане су међу собом живчаним кончићима, услед чега постају групе најпре код појединих средишта. На тај начин је могућно, да ми добијемо н. пр. сложене представе о једном предмету, који има више знакова (н. пр. боја) за чуло вида, које подсећају једна на другу. Али поједини делови мозга или чулна средишта, везана су међу собом на најразноврснији начин, услед чега постају сложене представе, чији делови припадају *различним* чулним областима (н. пр. при представи руже припадају чуду вида, мириса и пипања).

Ако су поједини делови великог мозга прилично подједнако развијени, и ако стоје међу собом такође у потребној многостручној вези, онда све области представа учествују у духовном животу, и онда ми говоримо о *средњем* или *нормалном тишу*, као што се јавља код највећег броја људи.

Разуме се по себи, да се и код овог типа налазе неједнакости, које на првом месту зависе од начина схватања предмета. *Queyrat* даје за то пример из самопосматрања. Кад се сети почетка друге

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

песме Лукреције, онда као да има наштампане стихове пред очима; а кад мисли на Марсељеу, онда му тако рећи зуји у ушима; при сећању дијалога који је на памет научио, има посла са осећајима говорних покрета. Он тумачи ту различност начина учења дотичних делова.

Према томе као да није искључено, да се при првобитно нормалном развоју мозга један или други тип може донекле произвести једностраним развијањем дотичног чула, н. пр. при настави. Али настава игра према укупној тековини представе малу улогу, те се постанак тако јако израженог чулног типа не би могао на њу свести. Овде се на сваки начин мора при разјашњењу узети у помоћ урођена склоност, која се састоји у томе, да се један део великог мозга у односу према другима може у много већој мери развити. *Галтон* то чини, и своди ту склоност на *наследство*, и то мишљење као да помажу чињенице. У погледу на слух треба да се сетимо онога, што је речено за децу поменутих музичара; у погледу на вид дао је неки материјал *Arreat* у својој интересној књизи *La psychologie du peintre* (Paris 1894). И отац мог поменутог познаника имао је врло развијен тип вида, а доцније ћемо видети исти тип код два брата.

* * *

Прелазећи на психолошко посматрање оног случаја који је *Charcot* саопштио, морамо најпре узети, да је код дотичног човека средиште вида било много способније за развој него друга средишта. У њега беху врло живе и добро повезане слике сећања, и пошто се *ја* (или личност) састоји у укупности повезаних представа, то је оно (*ја*) имало средиште најпре поглавито у сфери вида, а није подељено сразмерно за разне делове мозга, као што је то у нормалном стању.

Пошто је сфера вида нарочито заузета, онда није чудно да су горе поменута прекомерна узбуђења, несаница и недовољна храна нарочито у тој области сметале и услед чега је наступила тако звана *слепоба душе*.

Ова појава састоји се у томе, да човек истина још виђа т. ј. *опаж* али не разуме, не аперципује више помоћу раније стечених представа, нити задржава слику или представу од утиска вида. Кад се пита, како је то могућно, можда ће се моћи одговорити са *Munk*-ом, да су опажање и сећање везани за разне ћелије, дакле да једна ћелија осећа надражај (*ћелија опажања*), а друга на коју се исти преноси задржава слику сећања (*ћелија сећања* по *Horwicz*-у). На овај начин могло

би се разјаснити, што болесник *Charcot*-ов виђаше лица својих сродника, али му се чињаху непозната и не задржаваше ниједну представу о њима: ћелије опажања беху неповређене, али ћелије сећања нису више радиле. Ако се узме, да је опажање и сећање везано за једну и исту ћелију, онда морамо даље узети, да је ћелија још у стању, да прими надражај, и ако је већ изгубила моћ, да задржи представу.

Није редак случај, да пошто се разоре старе представе развију се на другим местима дотичне сфере нове представе, тако да н. пр. одрасли људи често уче изнова читати као деца. Ну то се дешава само онда, кад је остао неповређен још један део дотичне сфере, која досад није била заузета. Али код болесника *Charcot*-овог беше уништено цело средиште вида, и услед тога морало се развити готово сасвим занемарено, мање развијено, чуло слуха.

Као што је *James* у својим „*Principles of Psychology*“ с правом нагласио, овде пада у очи не само промена представа, већ и промена карактера човекова. У писму које је писао *Charcot*-у каже он: „Пре сам био врло примљив, лако сам се одушевљавао и имао сам бујну фантазију. А сад сам миран и хладан и фантазија не повлачи никад моје мисли собом. Много мање осећам жалост и бригу него пређе. Скоро изгубих моју много љубљену матер, али ја осећам бол за тим губитком много мање, него што бих могао представити себи њену физиономију и поједине мене њене патње, а нарочито још мање, него што бих могао представити дејство њене преране смрти на чланове породице.“

Није потребно нарочито да наглашавамо, да између појединих чулних типова с једне стране, и слепоће душе, гдувоће душе и т. д. с друге стране постоји увек велика разлика. Код чулних типова преоблађује врло јако само једно чуло, али то не значи, да других чула никако нема.¹⁾

* * *

Да се вратимо опет типу вида, да бисмо још неке особите појаве могли објаснити или бар покушати да их објаснимо. Ако овде будемо опширнији, то је с тога, што је тај тип најбоље познат. Тачна посматрања других типова за сад нису могућна, а нису ни потребна, јер оно што је речено о типу вида, може се и на њих применити.

¹⁾ У новије време говори се много о чудноватом дечку *Pöhler*-у због врло јако развијеног тила вида. Он је научно читао само на фирмама у улицама берлинским, али показује и нервно растројство (Leipzig, Illustr. Zeitung, 1895).

Што су неки људи особито обдарени чулом вида, те н. пр. могу да запамте доста дугачке редове цифара и могу да рачунају њима, то се даје објаснити тако исто као и трајно задржавање извесних редова тонова. И тамо и овде утврђују се услед надражаја дотична стања у ћелијама, које су међу собом везане, и то је физичка претпоставка за ток реда представа. Од прилике тако исто бива у згодним приликама са групама цифара, које мозак преко ока прими, као што је то горе поменуто; оне се могу поновљеним гледањем па и самим сећањем на њихову везу тако уврстити, да репродукција једног дела повлачи представу целе групе у свест. Што се при представљању бројева од 1 до 10 појављују слике различитих предмета, то није чудно. Стални ред бројева мора се објаснити понављањем чулног утиска, као што то бива н. пр. при посматрању књига са сликама, или чешћом репродукцијом онога што се *једанпут* види, или поновљеним опажајима и репродукцијом у исто време.

Једна мени позната дама представљала је себи ред дана у недељи као круг, и то подсећа на гледање бројева на часовнику.

Мало је заплетенија ствар у том случају, кад се представе вида употребљавају место појма, као н. пр. што је поменути појам „крађа“ представљен сликом кугле.

Овде се најпре мора посматрати суштина психичког појма. Појам није проста творевина, као што се често узима, а о том се можемо лако уверити, кад јаче обратимо пажњу на њега. Тада се види, да се појам раставља на многе посебне представе; тако н. пр. код појма „ружа“ јављају се у свести представе црвеног, белог и жутог цвећа, мириса и пипања, а број представа расте у толико више, што је појам општији. Ну, ми немамо свести о сложеној природи појма у свакидашњем току мисли, јер многостручност је тако рећи представљена донекле *једном представом*, и то речју; али ипак кад се тачно узме представа речи, састављена је опет из представе вида, слуха и покрета, ну свакојако овде нешто што је простије замењује оно што је сложено. Код човека, који припада типу вида, може написана или наштампана реч да врши ту замену; али може се с појмом при неким околностима здружити и друга представа вида, као у поменутом случају представа кугле, с комплексом, који ми називамо психичким појмом, и та представа, као нешто релативно просто, заступа донекле појам у обичном току представа.

На асоцијације представа можемо свести и горе поменуте појаве бојног слуха, као што то чини

Binet (у једном чланку листа *Revue des deux mondes*, 1892). Он обраћа пажњу на то, да репродукције, које бивају н. пр. при слушању неког говора, поред главне ствари садржавају у себи и представе боја, али оне су при нормалном типу тако слабе, да обично сасвим уступају, ако се не тиче боја у првој линији. Али код оних особа, које припадају типу вида и поред тога имају још и живо чуло боја, истичу се представе боја тако јако, да оне често целу свест испуњавају, тако да пажњу која је обрађена на ствар сасвим потискује она пажња која је обрађена на разне боје.

Ну од куд долази то, да су н. пр. звуком разних гласова везане извесне представе боја, не ће се по свој прилици никад моћи испитати, јер с једне стране дотична лица не могу да се сете појединих околности из најраније младости, кад им се то први пут појавило; а с друге стране не може се признати статистика паралелизма између представа боја и слуха, која би имала општу важност, као што се довољно види из резултата истраживања, које су дали *Millet*, *Clarapède*, *Flournoy* и *Calkin*.

По *Binet*-овим закључцима појаве бојног слуха долазе нарочито код особа нервозног састава, дакле би биле патолошке природе. Не испитујући правилност овога мњења, нама се чини, да ту постоји болесно стање мозга или бар психопатични недостатак, кад се место репродукције самих *представа* боја јавља и нека врста халуцинације, тако звани *секундарни чулни осећаји*, као што то беше у неким горе поменути примерима. *Bleuler*, *Lehmann* и после *Flournoy* мисле о том друкчије, они сматрају ту појаву за патолошку; ну психијатер *Ziehen*, чији је глас овде свакојако претежнији, прича у својој „психијатрији“ као чињеницу, да се секундарни чулни осећаји јављају истина каткад и код духовно здравих лица, али чешће код душевно болесних. Према томе, као да је оправдан закључак, да лица која *Ziehen* означава као здрава, а имају бојни слух, истина нису болесна, али имају психопатични недостатак у смислу Косч-овом. Томе могу додати, да поменути господин припада мени познатој наследно оптерећеној фамилији и да пати много од нервозних поремећаја, али се не може казати да је баш духовно болестан.

Према овоме што је овде речено, не може се узети на ум оно, што неки очни лекари тврде, да ковчићи централног краја слушног живца улазе у такој прилици у сферу вида. То мњење сасвим је оповргнуто посматрањима, која су чињена у једном великом американском васпитном заводу за слепе.

Као што *F. Starr* јавља у листу *Journal of Psychology* (1893), имају људи који су рано осле-

пили често бојни слух, а слепи рођени немају га никад.

Није поуздана ни она хипотеза коју је *Zehender* изнео (*Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde*) и која се оснива на сродности теорије о светлости и звуку, јер према њој требало би да та особина припада свима људма. Ну *Zehender* није то предвидео; он мисли, да су осећаји боја при утисцима слуха били првобитно општи, али да су се у току времена обично изгубили из разлога целисходности, да би се избегла сметња, као што се губи моћ неких мишића, који се никад не употребљавају (н. пр. мишићи уха). Ако се то допусти, онда ипак остаје чудновато то, како то да лица, која немају бојног слуха, не могу ни на који начин то себи да представе. Да ли је све то потпуно ишчезло? Против хипотезе *Zehender*-ове има се нарочито то рећи, да би морало бити неке законите сагласности осећаја боја н. пр. при слушању тонова од стране већег броја лица, а то не постоји.

Поред тога не слажу се с *Zehender*-овом хипотезом она посматрања, која је *Starr* саопштио, да слепа рођена деца никад немају бојног слуха.

Према свему томе биће најподесније, да се при објашњењу секундарних осећаја вида вратимо на асоцијације представа, па да видимо како се оне појављују код сасвим здравог или посве болесног мозга, као што је то чинио бечки лекар за живчане болести код поменутог случаја *Nussbaumer*-ова. Код раније поменутог бечког филолога, који је 1872. године причао из свога искуства у бечкој лекарској дружини, везан је (по психијатрији *Ziehen*-овој) од најраније младости са сваким нормалним осећајем тона изван осећај боје. Кад му се на хармонијуму да неки глас, он увек значи исти осећај боје, и ако није могао да позна добро тонове (то су знаци типа вида!). Ови осећаји боја беху у детињству тако живосни и јаки, да се он при неком тону често гласно дивео — не тону, већ лепоти боје коју је после тога осетио, због чега му се околина ругала. Важно је и то, што је и његов брат имао ту особину; то дакле подсећа на урођену склоност. *Ziehen* истина тврди да је *Nussbaumer* остао здрав; ну то баш по даљем извођењу не искључује да ту има границе између здравља и праве болести, дакле то је знак психопатичног недостатка.

Како дакле треба да замислимо у појединостама тај процес, кад утисци слуха производе секундарне осећаје светлости, фотисме? Јасно је, да се буђењем осећаја тонова, који се не појављују први пут, изазивају путем асоцијације *представе* боја. У болесном мозгу не завршује се тај процес

за дотичне ћелије с тим узбуђењима, него ту долазе — услед унутрашњег надражаја — наста узбуђења, која у нормалном стању постају само услед *сиољног* надражаја, — постаје дакле нека врста халуцинације. Ако се узме по *Munk*-у, да за перцепцију и за представу сећања постоје засебне ћелије, онда се при буђењу *представе* надражи ћелија сећања, а при *секундарном осећају* надражи се ћелија перцепције, коју у обичном стању узбуђују спољни надражаји.

Thorp саопштава у једном енглеском медицинском часопису један нарочити случај бојног слуха, који и *Zehender* у изводу саопштава у поменутом клиничном часопису за очне болести. Још као дете забављао се *Thorp* шареним белегама (*coloured patches*) и фантастичном игром боја при певању. Доцније му постаде то досадно и сметаше му толико, да је певање сасвим оставио. Пошто је више месеци о томе размишљао, нашао је, да разноликост обојених белега зависи од различног покретања језика. Потом се могло мислити, да је примарни осећај био осећај покрета — као што уопште други примарни осећаји тонова могу да произведу секундарне осећаје боја — али *Thorp* додаје одмах, да је интензитет тона, н. пр. мрка боја, преобраћена у црвену. Ну тим није искључено, да су осећаји покрета дали повод томе, било да су они непосредно побудили представе боја и осећаје боја, било да су најпре репродуковане представе тонова, које су после изазвале представе боја и осећаје боја. Ако се узме тај случај, онда се *Zehender*-ова хипотеза ни с те стране не може одржати.

Да су секундарни осећаји боја болесне природе, може се закључити и из дугог посматрања. Мој већ поменути пријатељ, коме су ти осећаји много досађивали, види н. пр. при посматрању пирамидне црквене куле сасвим јасно исте црте, које ту пирамиду допуњавају до призме; а ту појаву неће нико сматрати за сасвим нормалну. Ако је та појава у неком погледу другачије врсте, ипак почива на особинама средишта вида.

III.

На завршетку да одговоримо бар у најкраћим цртама на питање, шта вреди учење чулних типова у погледу на педагогику.

Овде је полазна тачка та, да свако чуло доприноси нешто духовном животу. Истина могућно је, да поједина чула, кад их нема никако, или од чести, могу друга за невољу да заступају, као што показује пример код слепих и глувих; али заступање није никад једнако ономе што се заступа, а

то утиче на цео духовни живот. Што каже *Folkman* (*Psychologie I*, § 44) о различности спољних чулних органа, то важи и за све ствари овде: „Првобитно мала разлика била би довољна, да се објасне знатне разлике душевног живота. За прагматичну психологију било би то од највећег значења, јер даје полазну тачку за историју развита психичне индивидуалности.“

Одступања у области чула условљавају не само различност прибављања представа и њихове унутрашње прераде, него и друкчији живот осећања и воље. То се јасно види у оном случају, који је *Charcot* саопштио, на што и *James* нарочито обраћа пажњу; и кад *Koch* у својој психијатрији препоручује, да се глуво-немима пред судом мора друкчије судити, него људима са свима чулима, онда је јасан знак и за педагогику, да треба сасвим индивидуално поступати према деци, код које је ма који чулни тип јако развијен.

И у историји психологије нису сасвим нови покушаји, да се цени превага појединих чула у животу осећања и воље, и ако је тек од скоро опажено то, што ми зовемо чудним типовима. Тако су н. пр. већ *George* и *Schubert* тражили у томе узрок темперамента, и ако нису дошли до једнаких резултата; *Beneke*, *Waitz* па скоро и *Paulhan* (*Les Caractères*) бавили су се такође тим питањем. Поуздани резултати, који би за педагогику имали важности, могу се очекивати од много пространијега посматрања, него што је досадашње, и могућно је, да у том погледу баш учитељ најбоље може помоћи психологу, па да после они од њега добију обавештења о неким дечјим индивидуалностима.

То важи нарочито за ону децу, која толико одступају од нормалног типа, да неке представе изазивају халуцинације (*Kandinskys* „*Pseudohallucination*“). Такве појаве нису то исто што и болесна стања халуцинација у психијатријском смислу, јер савест о обмани још постоји, али се морају увретити бар у ред психопатичних недостатака у смислу *Koch*-ову.

Према томе могло би се чинити, као да педагошко значење чулних типова зависи једино од резултата будућих проматрања и огледа. Ну то неће бити тако, бар што се тиче *наставе*.

Како огромна већина деце припада нормалном типу, то ипак има у сваком разреду сразмерно велик број друкчијих ученика, — та сам тип вида наводи се код бар пет процента ученика. Пошто је при разредној настави потребно, да се то за *сву* децу корисно употреби, то је врло важно, да се наставна грађа предаје у целом разреду бар путем представа *вида, слуха и покрета*. Развиту нор-

малног типа може бити та разноликост само корисна, док друга деца, која том типу не припадају, такође имају неке користи. Наш захтев није никако нов, али ко нашу садашњу методику озбиљно испита, мораће признати, да чињенице не одговарају још никако томе захтеву, и ако се почиње радити на томе. Кад бисмо хтели то у појединостима претресати, морали бисмо написати целу методику наставе, а то на овом месту не може нико очекивати. Ну ради размисљања навешћемо за пример једно питање, колико садашња наша разредна настава у појединим предметима одговара детету, које припада типу покрета, и како би се могла поправити.

У овоме што је до сад речено, садржава се све, на што се мора пазити при поступању с дететом у посебном случају. Ну можда није излишно, да се још нешто о овоме каже. Пре свега учитељ треба да се сачува, да не претпоставља код све деце, да је његов начин схватања и памћења најбољи, и да не буде нестрпелив и незадовољан, ако у том случају не буде успеха код неке деце. Не може ни успех већине деце бити меродаван за то, да ли је у сваком случају погођен прави пут. Треба се н. пр. сетити усменог рачунања. Ту треба најпре памтити задатак. Једно дете гледа га пред собом, као да је написан; друго га мора чути исказан; а треће га може запамтити само тако, ако га оно само једанпут или више пута гласно изговори. Сад настаје рачунање. У једном случају „рачуна се писмено у глави“; у другом бива то помоћу представа слуха; а у трећем случају дете може да реши задатак само тако, ако при том тихо говори. Даље долази учење речи, песама и т. д. на памет. Једно дете треба да види, друго да чује, а треће да гласно чита, па уз то да има још каквих покрета, да би ствар запамтило.

Каткад те ствари прелазе у дисциплину. Један ученик I разреда основне школе, кога ја познајем, слуша на часу веронауке библијске приповетке без икаква учешћа, и врло тешко може нешто од тога да и сам прича; на том часу мора да седи мирно. Напротив, на часу матерњег језика, где је мало слободнији, он је један од најбољих ученика. Али све што каже, то прати покретима, и сав се претвори у кретање.

Можда није потребно да се нарочито наглашује, да велики број оне деце, која кроз све разреде не напредују редовно, долазе у ненормалне типове. У оваким тешким случајима даје приватна настава згодну прилику за проучавање тих типова. С тога је прва дужност учитељева, да баш таку децу тачно посматра, да би нашао пут, којим ће

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

њима ближе приступити. Али треба да се чува, да не негује сувише једнострано дотични тип, јер претеривање шкоди, нарочито у случају о ком *Charcot* прича, где дотично чудно средиште изневери; ту се обично много и дуго поремети психична равнотежа. Сувише једнострано неговаће чудног типа, развија склоност за халуцинације и болешљиве покрете, као што је *Queyrat* нагласио.

Ну кад се узму па ум таке могућности, свакојако се треба држати тога, да је нормални тип за човека у опште бољи, с тога и васпитач треба по могућству да тежи за тим код својих васпитаника. Ако би неко на то казао, да се тиме по неки геније спречава у своме развијању, ми бисмо га запитали, да ли он држи да је душевно стање генија увек сретно?

С немачког
Добривоје В. Бакић
гимназист

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ РАЗВИЈАЊА СРПСКИХ ЈУНАЧКИХ ПЕСАМА

НАПИСАО

Д-Р АСМУС СЕРЕНЗЕН

ПРЕВЕО

ЈОВАН РАДОНИЋ

ДРУГИ ДЕО: ПЕСМЕ КРАТКОГА РАЗМЕРА, ОСОБИТО ОНЕ У МИЛУТИНОВИЋЕВОЈ И ВУКОВОЈ ЗБИРЦИ, У СВЕЗИ СА РАЗВИЈАЊЕМ СРПСКЕ ЈУНАЧКЕ ПЕСМЕ.

Б. ПЕСМЕ У ДЕСЕТЕРЦУ ОД Г. 1750.

(Наставак).

V. На жалост су ове најстарије песме у десетерцу по својој садржини прилично јадне. Материјал који обрађују расут је и разбацан, те их је с тога и тешко поделити у групе. Покушаћемо да га у две групе поделимо. У прву групу ући ће песме чија се садржина додирује са садржином песама дугога размера, у другу пак групу доћи ће оне песме, у којима нема те сродности. У прву групу долазе песме под бр. 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92, 93. (101), а у другу 96., 97., 98., 99., 100., 102., 103., 105., 106.—118.

О каквој апсолутно чистој подели не може ни бити говора, јер као што смо видели, песме дугога размера обрађују и млађи материјал још у XVII веку и то у Далмацији одн. у Босни и Херцеговини, са којим се материјалом морале додиривати и песме у десетерцу, које се од прилике у

исто време или мало касније у истим покрајинама развише. Тако се по песми 119., која је дубровачкога порекла (ст. 47. 54. властелине мудри) и обрађује локалну традицију, види, да је каснији изданак појесије дугога размера. Песма 100, интересна због свога католичкога колорита, прича, како изгледа, неки вероватан догађај. Историјске песме под бр. 113. и 116. истог су карактера, као и сличне песме дугога размера. Песма 112. свакако је од највећег интереса у овој збирци. У њој се прича о смрти верног слуге Зрињјевог, и о страшној освети господаревој над убицом¹⁾. Она је хрватско-славонскога порекла (ст. 1. 2. Словињу), и подсећа на 38. и 47. песму у Бог. збирци. У песми 115. прича се, како Ракоци погибе на Мухачу. Ту се лепо изводи сан сестре Ракоцијеве, особито у ст. 26.—29. (упор. ст. 34. са ст. 16. у песми 28.). И овде је, као што смо то више пута наишли у песмама дугога размера, краља угарског Лудвига на Мухачу заменио Ракоци²⁾. Ова песма тим замењивањем и сном јако се подудара са бугарштицама XVI и XVII века, које су догађаје XV века свагда у новој светлости варирале. Особито се песма 101. одликује јаком мешавином старе традиције са модерним догађајима. Стих 81.—86. у песми 93. подсећа на стих 92. у песми 45.

Сем ових песама прелазнога карактера, у којима је старо и ново градиво помешано, имамо још једну малу групу од 7 песама о Краљевићу Марку (86.—92.), где се старо градиво добро очувало, и ако има нових примеса, које су доста незнатне. Песме о Мини од Костура 86. 87.) о којима смо у првом делу говорили, а тако исто и песма 88. (Марко и Сибињанин Јанко) 89. (Марко и Андријаш) и 90. изгледају, да ће бити кашњега постања, јер су метрично сасвим правилне. У 91. и 92. песми не само да има много метричних неправилности (у ове спадају и доста дванаестераца, као ст. 1., 6., 24., 30., 32., 35., 47., 52. у песми 91; 8., 56., 58. у песми 92), него им је тон тако рећи плебејски, какав ћемо у залуд тражити у осталим песмама. Са песме 86. и 87. даје се доказати да потичу из старе

¹⁾ А да се овде није сачувао један примерак славонске појесије, која се таворила у XVI и XVII веку за време Турака. По напоменама Смичикласовим у делу „Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije“ изгледа, да ће у загребачкој збирци бити и модерних песама ове врсте. О Зрињју се у срп. јуначкој песми, колико ја знам, врло мало пева. У овој ћемо песми опазити још један реалистичан појав, а то је код Турака и Татара толико омиљена казна: набијање на колац. Интересно је и оно место ст. 112|113, где турски великаш уз тамбуру пева своја дела или пре недела.

²⁾ И у песми 116. ст. 10. спомиње се он поред Јове Текелије, где се означава као неверни шведски краљ (упор. Милут. 2 и Херм. I. 2).

појесије, а исто је тако и песма 88. несамостална варијација старог градива (о 89. и 90. песми види ниже), а песме 91. и 92. сасвим су друкчије. Израз „јадан зудумћаре“ баца сасвим неку светлост на Марку.

Сем ових седам песама о Марку нема у овој збирци ниједне песме, која би директно полазила са старе појесије, нити и једна пева велике бојеве са Турцима у XIV и XV веку, Лазара и Милоша, Јанка и Свилојевића, Матију и Вука Бранковића, једном речи нема ниједне песме, која би носила на себи унутрашње српско обележје. Тај појав могао би заиста случајан бити, да нема Милутиновићеве збирке, у којој су скупљене песме у суседним покрајинама по века доцније. Отворивши Милутиновићеву збирку видећемо, да се према великом броју песама оне сарамерно врло мало додирују — изузевши песме о Марку Краљевићу — са градивом старих песама. Ко зна, може бити да у половини па и на почетку овога века, песме у десетерцу на југозападу сарамерно врло мало узимаху за градиво предмете из старе појесије, изузевши и опет песме о Краљевићу Марку? Што се тиче Вукове збирке знамо да је прила на североистоку.

Велика већина песама од 1750 пева догађаје, који западу припадају, а не премашају XVII век, те се с тога и не додирују са садржином бугарштица. Већину од њих наћићемо модификоване код Милутиновића и Вука и у другим познијим збиркама, само четири од њих о Сењанину Иви (108.—111.), који је иначе добро познат у млађим песмама, а тако исто и фрагменат 117., који исти предмет пева, узалуд ћемо тражити у млађој традицији¹⁾.

Наравно, да се на основу овога материјала не да ништа одређено рећи у погледу постања и развијања песама у десетерцу, но свакако држимо, да смо овим песмама добили добро средство за критичку оцену обе велике збирке, које су забележене на почетку овога века. Скупивши цео овај материјал, држимо да ће ово питање доста осветљено, а, ако буде могућно, и доста расветљено бити.

Упоредићемо пре свега варијанте код Божишића, Милутиновића и Вука²⁾.

¹⁾ О овим песмама не ћемо расправљати у идућем одељку, него ћемо о њима говорити тек у одељку под XVI.

²⁾ Молим читаоца, да на овом месту скупи све одношаје између појесије дугога размера и Вукових и Милутиновићевих песама, а којих смо се ми у првом делу наше расправе овде онде дотакнули, да би на тај начин што прегледнију и јаснију слику добио. То особито важи за песме о Бановић-Страхињи, о Марку и Мини од Костура, о Јакшићама и најпосле о косовским песмама. Некоје карактеристичне примере, које смо у току ове расправе тек узгред споменули, препоручујемо сада, нека се пажљиво и тачно упореде. Таке

VI. На овом месту побележићемо млађе варијанте од неких песама у десетерцу код Божишића. Варијанте су ово¹⁾:

86. 87.

88. (упореди Вук II 59. песму одн. Милут. 94. Филип. 30. 35. Качановски 144/46, Сборник II стр. 108, Шапкарев 351).

89. (Милут. 6. Филип. 3. 4., Качан. 138.—142.).

90. (Вук 71. упор. 57.).

91. 92. (Милут. 111.).

95. (упор. Вук I. 727., III 78.).

96. (Вук III 60).

97. (Вук II 25, Милут. 147, Главнић I. Сборник II. стр. 84. 85., Шапкарев 375. 421. Милад. 105., Качан. 1814/4).

98. 99. (Вук II 49., Милад. 189. Николић 64., Марјановић 26).

105 (Вук I 723/4, Шапкар. 365. Главнић 2).

107 (Вук III 2, Милут. 149.).

118 (Вук III 67. 68. Милут. 130. 144. Херман I, 6). Ми смо већ покушали, да песме 86. 87. уврстимо у једну од оних двеју група. Како су оне неки засебни делови некога дугога ланца развијања, о коме ништа не знамо, то су врло незгодне за поређење са млађим варијантима²⁾.

су песме о Марку и арапској девојци (Бог. 5, Вук 64), затим песма како бацају буздован преко цркве у Котору одн. у Маецима (Бог. 76. Мил. 121. Вук 37) и песма о несретној љубави Грозданиној (Бог. 56. Вук 30). Даље ваља узети на ум, како је познија појесија поступила са старим градивом, које је свакако читав низ фаза претурило. Сада или га је као у песми 64 код Вука у главном задржала, али га је у појединостима неизмерно финије извела (упор. ст. 1.—5, 30.—42., 51.—60., 71.—76.; у осталом може један мотив као ст. 41. код Бог. да послужи за основ читавој 63. песми код Вука; упор. ст. 67. и 70.); или га је, као у песми 121. код Мил. и 37. код Вука разноврсним пренашањем и мењањем лица, места и мотива варијала и преиначила, или је, најпосле, као у 30. песми код Вука задржано неко име и још неразвијени прамотив, али се на основу тога развила нова, много богатија песма. Наравно да ћемо претпоставити, да је песма много фаза морала проћи, док је до тога облика дошла.

Овом расправљању сада није више задаћа да докаже, да некоје песме код Вука полазе са песмама из XVI и XVII века, него је главно да скупи податке, помоћу којих ће се тачно одредити време када су те песме постале и место где су постале. Надамо се, да ћемо више добити поређењем са оним песмама, за које у идућем одсеку докажемо да су старије од 1760. године.

¹⁾ Предњи број означава песму код Божишића.

Пр. пр.

²⁾ На овом месту забавићемо се мало са 158 песмом код Качановскога, која је споредни изданац. У њој се нека места слажу са неким местима у Бог. 6. песми. Тако ст. 93. слаже се са ст. 110 и даље код Бог. (у осталим варијантима нема овога мотива). Ст. 137.—144. слаже се са ст. 146. 148. код Бог. (само је овде мотив прост, првобитан); ст. 26/7 полази са ст. 35 и даље из Бог. 86. песме (само тешко разумљив); најпосле ст. 146.—153. додирује се са ст. 37. у Милут. на стр. 57 други ступац. Главни мотив: у Бог. 6. песми држи Марко сакривен мач под оделом. а и песме 86. и 87. полазе са исте претпоставке. У песмама код Милут. и Качан. сам Мина даје Марку мач; код Милут. је мач награда за радостан глас, код Качан. пак као украс при игрању. У песми код Вука сама жена Маркова доноси му из ризнице зарђали мач. Према томе се даде песма 158. код Качан. није могла развити из које млађе обраде (н. пр. Вукове), него је она старији споредни изданац.

Исто важи и за песму 88¹⁾.

89. (Милут.). Сасвим је случајно, да Вук није нашао песму која би певала о смрти Андријиној; али ако је и нашао таку, то је држао да није вредно да се штампа. Из стиха 81. у песми 74. код Вука: боље Шарца нег брата Андрију, изгледа, да је по свој прилици било песме, која је о томе певала (упор. у Бог. ст. 61. у 89. „свога браца бјеше упоао“). У старијим и млађим песмама доста се пева о овоме предмету, а у збирци Качанскога има пет бугарских песама, које обрађују ово градиво.²⁾

Не чини ништа што је овде Јанко од Косова (да би име што јасније било, упор. 22. песму код Бог.) заменио Мишу од Костура, јер то замењивање не мора бити скорога постања. Како пак у песми 147. код Качан. Филија Маџарина замењује Мишу, и како у Бог. 6. песми већ сам Мина важи као Маџарина, то је онда сасвим појмљиво да је Јанко, који је толико познат у млађим песмама (упор. Милут. 74), заступило Мишу, пошто је већ једном, као што знамо, доведен у свезу са темом ове песме.

¹⁾ Како је пак и овде у млађим варијантима (Вук, Милут. Качан.) главни јунак радње Филија Маџарина, то држим да је Сибињанин Јанко у 88. песми заменик Мине од Костура. Замењивање ово постало је позно, јер је Хуњадскога историјски карактер сасвим изгледео. Како се пак у овој песми и Мартолози спомињу (в. под XV), држим да ће ова песма бити пореклом из Приморја. Поред Јанка јављају се овде као његови другови Секул и Јуре, дите Секулово. Сличну групу имамо и у песми 101. код Бог. Ту се јављају Секул, Хреља Бошњанин и Милош Кобиловић. Сетимо ли се само, да је Јанка у 46. песми код Бог. заменио Марко Краљевић, те на тај начин постала група: Марко, Секул и Свилојевић, то без сваке сумње имамо у овом групирању посредну везу између старе историјске групе: Јанка, Секула и Свилојевића (в. Бог. 20., 21. и др. песме) и познате нове типичне групе: Марка Реље и Милоша.

Сем тога оназићемо још нешто. У песми код Бог. спомиње се уопште како Марко има доста пријатеља и побратима, који му јављају о претњи Јанковој. Код Милут. и Вука спомињу се изрично ти пријатељи. Код Милут. је побратим неки Дмитар (од Удварја), који је без сваке сумње Дмитар Јакшић из 14. песме код Бог. Код Вука пак јавља се место Дмитра Змај-огњени Вук, по ово није ништа необично, јер смо се са таким појавом више пута сретали. Како смо пак већ једном констатовали, да су се мотив у Бог. 6 и 14. песми испреплетали, зашто онда да не тврдимо, да се типичној фигури Филија Маџарине сем Јанка и Мине од Костура прикључио и страшни угарски краљ из 14. песме код Бог., тим пре, што се у песмама Филија Маџарина чешиће у Будиму јавља (упор. Филија. 30. 35. Качан. 145, упор. примедбу на стр. 318. у Вуковој II књизи).

²⁾ Не треба скоро ни споменути, да све те такозване бугарске јуначке песме код браће Миладиноваца, Качанскога, у Зборнику, Шапкарева и др. немају на себи ничега чисто бугарскога. Колико ја знам, има само бугарских хајдучких песама, као што их је Дозон издао, чији тон и начин приказивања баш ни мадо није сличан ономе у српским јуначким и женским песмама, по зато су оне ипак баш због својих засебних особина врло интересне. Све бугарске песме о Марку Краљевићу, о битци косовској и друге, просто су српске песме, које се певале на бугарском земљишту — управо у крајевима где влада прелазни дијалекат, пошто ми бар до сада није позната ниједна песма из подунавске Бугарске или Источне Румелије — где их преиначили и унаказише. У њима је изопачен чист и кристални српски језик, те се за језик у овим песмама не може рећи ни да је српски, нити бугарски. То није ништа друго, него обичан језик српских песама, преиначен и удешен за бугарско ухо, које дотеривање је тим лакше могло поћи за руком, пошто су српске песме, како изгледа, само из покрајина прелазнога дијалеката Бугарима пренесене. Могућно је, да је овај језик интересан са граматичне стране, но са естетичне управо је одвратан. Неодређе-

Међу овима је песма 142. обичан, свакако сасвим млад варијанат. Песме 138.—140. а тако исто и 141.

ној и мекушној природи овога језика одговара и садржина и начин приказивања у овим песмама. На супрот оштрим контурама, које онажамо и у чајслабијој српској песми, видимо да је овде све нешто неодређено и замлетено, због чега је и научно испитивање ових песама знатно оштетано. Главни је питање, када су ове песме пренесене на бугарско земљиште. Да су ове песме скорога порекла сведочи пре свега њихово стање у коме се налазе. Оне су још недоготовљене и српске песме и српски материјал још није ни у пола преиначен према облику бугарскога језика и према бугарском начину приказивања. Како пак те песме немају засебнога метричкога облика, него и у њима влада десетерак, кога овде онде остављају да би га само унаказале а кадгод и читаву метричку форму уништиле, то и питање о овим песмама стоји у тесној вези са питањем о старости десетерца.

У погледу овога у осталом слажем се са оним напоменама, које је Јагић у Арх. IV на стр. 230. изнео.

Даља једна његова тврдња подстакла ме је да се упустим у једну ствар, која може бити нема овде места. Јагић наиме мисли, да је бугарска народна епика у целини узевши више старинскога до наших дана сачувала. Ако се он у погледу овога хоће да наслони на тврдњу: да турско господство није толико утицало на бугарску епiku нити јој је дало импулса ка новоме полету као српској, пошто пропаст безина државнога живота није толико снажно утицала као косовска катастрофа на српску епiku, то се онда никако не могу сложити са аргументацијом ауторовом. По моме мишљењу није упутно један такав компликовани историјски процес, као што је развијање српске јуначке песме, сводити на неки одређени и, како ми се чини са историјскога гледишта, и сувише прецењивани догађај. Па и из ове наше расправе види се, да је бој на Косову само један од многобројних момената, који у току од по тисуће година утицаху и нове процесе ствараху. Закључивати, да би и бугарска појесија имала била аналогно развијање да је Косово имала, изгледа ми дакле неумесно.

Зашто баш Бугари да су морали имати сјајну јуначку појесију само с тога, што је код њихових западних суседа у току од пет векова така појесија цветала? Ово не може потврдити ни сродност међу словенским племенима, пошто ни Словенци, ни западни Словени на најпосле и сами Руси такве појесије немају. А да баш турско господство и начин како је оно основан није од одлучнога утицаја било по стварање ове појесије, показује најбоље пример на Грцима, Арнаутима, Румунима и Мађарима.

Нити урођена племенска способност, нити услови историјскога живота не смеју се сматрати као искључиви фактори, који створише српску јуначку песму. Задаћа испитивања је, као у опште историјске науке, да све те поједине факторе похвати и јачину им одмери. Последње и крајње узроке пронаћи немогућно је, и они увек остају тамни и неодкривени.

Што се пак тиче одношаја чисто бугарских песама сирам српске народне епике и лирике, то се сличност — а с тиме се слаже наше посматрање са свима до сада познатим историјским аналогјама — та онажа у основним елементима најпростије врсте, које бисмо могли и опште-словенским назвати, а по најпре слажу се оне у оним цртама и појавима, који се развише из сличних животних одношаја, особито за последњих 4—500 година. Тако н. пр. пева се и код Бугара као и код Срба о Турцима и Хајдуцима и др.

Напротив немогућно је, да неко, који добро познаје особине српске народне појесије, прочитавши песме у Дозонову издању — јер шта је у осталим збиркама (Милад., Качан. и Зборник), које су више масивне него критичне, специјично бугарски, требаће тек брижљивим и методичким испитивањем утврдити — не осети, да у овим песмама влада сасвим други свет од представа и осећаја, а тако исто да је и начин приказивања сасвим другачији.

Изгледа, да се та противност најјаче истиче онде, где има најмање аналогје у животним условима. То се најбоље онажа када се уопреде н. пр. бугарске љубавне, породичне и хајдучке песме са црногорским, о којима ћемо у одељцима XI и XII расправљати.

фрагменат, не слажу се у излагању. Марко се креће на пут да тражи брата, који је још у детињству

Сасвим је друкчији одношај овде, где се животи облици мање више подударaju, као н. пр. између Бугарске и Босне. И у једним и другим песмама онажа се снажнији турски утицај, а пре свега истиче се код њих хајдуштво. Но и овде је сличност доста ограничена. Босански и бугарски Турци, бугарски и босански хајдуци опет за то су врло различите појаве. Босански Турци сачували су увек језгру српску, а бугарски или чисти оријенталци, или су постали услед мешавине раса. Карактер босанских хајдука осветлићемо под одељком XIII (упор. IX о Милут. 56 песми) помоћу песама, које о њима говоре. Какви су пак бугарски хајдуци најбоље се види из песама код Дозона под бр. 17., 19., 20., 29., а пре свега из песме 22. и 32. (хајдучин мајка не храни).

Срби и Бугари су два сасвим различита народа не само по језику, и по томе да су у историјском животу разним путањима гредели, него и по карактеру, те се с тога и њихова народна појесија мора и по облику и садржини јако разликовати.

На основу тих околности биће и могућно ухватити и наћи српске елементе у бугарској, и обратно, бугарске елементе у српској појесији.

Тако н. пр. песма 73. у Вуковој III књизи није ништа друго, него туђ мотив из песме 32. код Дозона пренесен на Марка Краљевића. Он није смишљен и удешен према српском начину.

Само крајња потреба изазвала је, као што ћемо даље видети, ову творевину, у којој се она стара да јад и срамоту хајдуштва прикрије витешким делима и јуначким лукавством (хајдуштво је срамотно јунаштво — тек невоља хајдуковат може, в. ниже под IX о песми 56 у Милут.), а никад се овде не јавља хајдуштво као последица нерада и из жеље за пљачком и грабежом. Босанско-српски хајдуци јесу увек само јунаци, а бугарски хајдуци — судећи по самим песмама — прост убица и разбојник најгоре врсте, често нацртан са доста израженим сентименталним колоритом, што ни мало не доприноси да о њему блажије судимо. Он никако није сурово чедо своје културно сиромашне земље, него је шта више измет рђавих друштвених прилика. С тога и видимо да кроз сва она педела, која се о њима певају, провејава неки страсни рафинирани дах. Тако н. пр. један хајдук у страсном миловању раскида грао некој Туркињи (бр. 20), други опет из захвалности према мајци што га је на добро упућивала одгризе језик (мајно ле, мила мајно ле — какво ти сладко говориш — ја си јазика извади — под јазик да те цалува — хубаво на ум поучваш) те са девет товара блага одлази у манастир Хиландар, да се онде заклауђери (бр. 22).

У 7. песми Вукове III књиге пева се, како муж спаљује неверну жену. Тај мотив је бугарског порекла. У 35 песми код Дозона читамо, како неки хајдук Којо своју жену Стану спаљује, ма да му је ова у његову одсуству од 9 година верна била, и тек се после тога против своје воље а на жељу брата свога Угрини удаде за другога:

на си Стани думаше
либе ле, Стано, либе ле,
с вино ли итеш послужу,
или итеш на свешт посвети
на мојта верна дружина?
а Стана Коју отговарја:
либе ле, Којо, либе ле
вино шта редом послужу

и свешта, либе ле, посвети.
Којо си Стана свблече
на је сас смодја намаза
па ја Којо на свешт запали,
на дружина да му посвети:
Три дна си јали и пили,
Стана им за свешт светила.

У осталом изгледа, да се радња Вукове песме додирује са 34. песмом у Дозона (о овоме мотиву у мађарским песмама види ниже).

Поред овог хајдучког елемента јавља се у бугарској народној појесији неки сасвим различит основни елеменат, који је опет зато са хајдучким врло често у тесној вези. Може бити да он потиче из општесловенског корена, а то ће бити и Јагићу да је лебдела пред очима, када је написао ону напомену у погледу старинског карактера у бугарској народној појесији. Тај елеменат крстићу називом: љубавна и породична трагедија. Упор. Дозон. 25. нађени брат, 30. пожртвовање детета за братом, 32. нађени син и муж, 34., 35., 40. казна над неверном женом, 37. робинја и њено дете, 40. повређена женска част, 41. ослобођена сестра, 43. пуница клеветница, 44.

украден. Нашавши враћа се с њиме кући. На путу га снађе несрећа. Ово је дакле проста варијација теме о украденој Јакшићевој сестри. Да ли је то позна контаминација, или је ова веза стара? Песме код Бог. и Милут. по садржини се врло мало разликују, само је извођење код Милут. богатије.

(Наставиће се).

кажњено убиство детета (упор. Вук II 5), 45. жена која се пролешала, 46. оклеветани ујак, 47. суревњиви љубавник, 48. невеста и смрт, 50. верни љубавник, 51. бугарски Виргиније, 52. снађена жена, 56. проклета кћи, 63. строги муж, сем тога има неколико н. пр. (дечке) слика, које су особито фино изведене. Таке су 37., 43., 46., 50., 51. 56. и у ужем оквиру 55. 63.

Тражећи развијање српске јуначке појесије све до њених првих почетака, дошли смо до закључка, да је пре ове појесије морала бити нека епоха, у којој је владала нека врста појесије која је обрађивала градиво само из породичног живота. Од те појесије пак позајмила је јуначка песма у своје развијању боје и тонове, којима је облачила градиво, узето из историјског живота. Према томе дакле видимо, да се ова врста песме одржала код Бугара све до данашњег дана, а није крочила напред, да, преносећи ове мотиве на историјске личности, даде живота правој јуначкој песми. У тим песмама јављају се неки Џањо, Иљо, Кољо, Ненчо, Панчо, Стојан, Татуњчо, Тодор; или жене као: Драгана, Марица, Пенка, Станка, Тодорка и још много других без икакве индивидуалности, но ниједно од тих имена није заменило какво историјско име, као што су у Срба браћа Јакшићи и др. Само у 40. песми спомиње се име Анђељација, но и ово је српско. те се види према томе да је ова песма српског порекла (то је песма о боланом Дојчину у бугарској преради).

Да ли су ону врсту појесије, која је клица јуначкој песми, односно у којој су њени први почетци, имала и остала југословенска племена? Наравно да на ово не можемо ништа позвано одговорити. Држим да се и у овој прилици морамо држати принципа, да све што је пред нама, морало је ма где и ма када постати, те је према томе погрешно, свему, што је тамно, тражити већ у напред почетка у најдаљој старини.

Хоћу само да напоменем, да ли карактеристична даровитост српског пасмена, коју по мом мишљењу најјаче изражену налазимо код Пригороца, пошто се највише очувала од страних утицаја, и да ли његови назови, који су више трезвени и умерени и доста слични духу и тону у исландским сагама — ово не важи само за мушкога, него и за српску жену, која већ сама има нечега мушког у себи (в. даље под XI и XII) — доуштају, да се така врста појесије, како смо је мало више карактерисали, могла на српском земљишту развити. Баш српске женске песме, какве их данас пред собом видимо и чије почетке у срп. јуначкој песми налазимо, као да упућују, да је природни душевни склоп Србина и Српкиње специјично српској појесији баш сасвим друго обележје морао дати.

Како су Срби по сведошћу традиције у старије време — од прилике од XIV до XVI века — имали сличну појесију — у Курелчевој збирци можемо јој наћи трага на више места — то држим, да су Срби ову врсту појесије примили од Бугара. Зар Бог. 6. песма а још више 49. својом бугарском локализацијом не показује са бугарске основе?

Зар се назив „бугаршница“ одн. пресан бугарска (Бог. 27. 29). не да најлакше тако растумачити, ако узмемо, да је така врста песме збиља бугарског порекла? Слободно можемо узети, да је тај назив, који се у XVI веку — по већ тешко са разумевањем и са свешћу одакле је дошао — још употребљивао, дошао један или два века раније, пошто се онда још добро памтило бугарско порекло ове врсте песама. Ако се моја претпоставка а с њоме заједно и тумачење овог загонетног назива усвоји, то мислим да нећемо јако погрешити ако узмемо, да је бугарски утицај био најјачи у XIV веку, у епоси, када је земљиште бугарског говора пало под моћну државу српску, те се тим утицајима широм врата отворила.

А зар не би било близу истине постаће те бугарске појесије довести у везу са грчким утицајем?

О ЗЕМЉОТРЕСИМА

од

Ћарла Фукса

ПРОФЕСОРА ХАЈДЕДБЕРШКОГ УНИВЕРСИТЕТА

Уобичајено је да се земљотресима називају потрес и чврсте масе земљине, који се дешавају под њеном површином и које проузрокују непознати узроци.

Овај се израз образовао код свију народа и често се из незнања употребљава и за објашњење оних догађаја, који изазивају дејство слично земљотресима. Великим експлозијама и огромним рушењем стена производе се сасвим слични потреси земље, који се шире на све стране и свуда проузрокују дејство подједнако и правим земљотресима. Кад се осети потрес у местима, где се ништа не зна о каквој експлозији или пак каквом рушењу стена, може се помислити да се земљотрес догодио. У оваквим случајевима често су и новине објављивале да се је десно земљотрес, а чим се сазна прави узрок потреса, одмах нестане и тих вести о земљотресу. Из тога се види јасно, да израз „земљотрес“ нити проузрокује каква особита врста земљиног потреса нити пак особито дејство тога потреса, већ само узрок потреса, који се при земљотресу мора налазити под познатом површином земље, а никако се не сме изазвати вештачки или произвољно (као н. пр. експлозијама у рудницима).

Од велике је вредности објаснити појам „земљотреса“ како се он код разних народа разуме, јер само тиме добива и наука одређен и јасан задатак, у коме је она баш то учинила предметом свога истраживања, што се у опште земљотресом назива. Геологија треба да утврди врсту појаве земљотреса и његовог дејства, па тек онда да заснује узроке томе дејству.

Својство земљотреса.

Земљотреси се појављују по каткад само као једва приметно дрхтање и љуљање земље, које јури кроза земљу као благи светлаци; по каткад пак наступају и са тако страшном и пустошном јачином, да човек није у стању никојим начином спречити њихову моћ пустошења, и површина земље претрпи знатне трајне промене у свом склопу и рељефу.

Због своје необичне јачине и страшне пустоши рђаву су успомену оставили земљотреси у Европи за време цара Тиберија, у време цара Јустина 526 г., када је погинуло 120.000 људи, а и сицилијски земљотрес од 1693 год., услед кога је такође погинуло преко 60.000 људи.

И у новије доба Европу су задесили поједини велики земљотреси; тако, године 1755. у Лисабону а 1783. у Калабрији а и 1854 г. били су врло јаки земљотреси, особито 1870. По простирању и јачини европски су земљотреси надмашени земљотресима, који су се у Јужној Америци дешавали. Најзнатнији од њих јесу ови: у Лими 1746 г., у Риоамби фебруара 1797, у Каракасу 1812, у Мендоци 1861 и земљотрес у Перуанској 1868 год.

Како при слабијим тако и при јачим земљотресима може бити различите врсте кретање, у коме се земља наводи покренута земљотресом.

Најређе је јасно одређена врста покретања при оном слабом дрхтању чврсте масе земљине, које је у Јужној Америци, у пределима богатим земљотресом, познато под пменом „трамблор“ и разликује се од правих земљотреса, који се називају „теремосима.“ Они су у тим пределима тако чести и сразмерно тако нешкодљиви, да мало пажње привлаче на се. Само у таквим пределима, у којима су земљотреси међу ретким природним појавама, као што је у целој средњој и северној Европи, они побуђују пажњу, па се ипак ретко међу појединим посматрачима постигне сагласност у томе: које је врсте кретање у коме се је земља налазила посматраног тренутка.

При јачим земљотресима, при којима се примећује одређено покретање земље, разликују се следеће врсте:

Сукусорно покретање, које се осећа као неки (вертикални) потрес, који дејствује из унутрашњости земље к површини. Ако је тај потрес врло јак, осећа се, као да се површина земљина покреће најпре навише па се потом спушта наниже.

Сукусорно покретање наступа само у тачкама, где је сам прапочетак земљотресу, па се одатле простире на веће даљине, или пошто је већ прошло дејство потреса, и на самом првобитном месту прелази у ундулаторно (таласасто) покретање. Ипак се могу поједини потреси различито поновити; они међутим или непосредно следеју један за другим, или тек после дужег прекида. По каткада је најјачи први потрес, а по некад ма који од доцнијих, без одређеног правила.

Сукусорни су земљотреси понајчешће опасни, а њихова дејства која су често слична експлозивним минама, могу да произведу страшне пустоши.

За време великог калабријског земљотреса 1783 год., према сувременим вестима, брегови су се тако јако потресли по наступању земљотреса, да је изгледало, као да им се врхови нињају горе-доле. Поједине су куће силно одскакале од земље и местимце су биле незнатно оштећене, а на другим су се местима срушиле, док су поједине куће, као при експлозији какве мине, из темеља разрушене на хиљаду комада. Таква једна слична рушевина десила се је при риоампском земљотресу 1797. год., када су многи дшеви становника с оне стране речнице Ликана избачени на један брег, који је висок неколико стотина стопа.

Друга врста покретања земљиног при земљотресима јесте *ундулаторно или таласасто покретање*. При том кретању изгледа, да се површина земље правилно издиже и спушта докле год се покрет простире у одређеном правцу. При јаком потресу земље ове врсте изгледа, као да је земљина маса изгубила своју чврсту особину и личи на заталасану течност. Таласасто покретање у тим приликама такво је да се не да чулима опазити, док је међутим такве јачине, да човек помишља да се налази на каквој лађи; али ипак се по каткад покретање земље може спазити.

При jakim земљотресима понајчешће се дешава ундулаторно покретање земље, које се понајдаље простире. У појединим случајима такав један потрес земље простире се преко површина, које захватају више стотина квадратних миља. Често излази ундулаторни земљотрес из сукурсорног, када се њиме произведени потрес на далеко распростире с места, где је земљотрес произведен; често се пак не може означити опредељено место полазне тачке земљотреса при потресу, који постаје ударом оздо, тако, да се само по већој или мањој јачини ундулаторног покретања може закључити на блискост полазне тачке.

Међу jakim земљотресима мање су опасни таласаста потреси земље. Само ако ови потреси достигну необичан степен јачине, могу њихова дејства бити од опасних последица.

Потреси, који брзо један за другим следују, што је претрпела Етна 2. септембра 1852. год. у време једне мале ерупције, произведоше осећање морске болести како у познатом геологу Гемелару, тако и у његовом вођи, који су се налазили у Вал деа Бову на Етни. При ардебилском земљотресу октобра 1848. год. читав сахат била је земља у ундулаторном покретању и у време чувеног киркаског земљотреса 26. марта 1812. г., био је потрес тако јак, да је површина земљина изгледала као течност кад врп. Причања такве врсте нису претерана и тако јака нишања земље изгледају као нескладна с нашим обичним појмовима о чврстом стању земљине масе, али ипак нису ретка, што доказују посматрања из последњих година. Априла 1871. г. задесно је страشان земљотрес град Батанг у Китају. После јаких потреса, који се по неколико дана појављиваху с времена на време, били су тако јаки покрети земље, да је се чинило, да се љуља као даћа на води. Исте године излив на Албеји праћен је jakim земљотресом, да је се 6. децембра у вече после 6 сахата у околини града Кота-Като земља тако љуљала као морски таласи.

Простирање таласастог покретања примећавало се по дрвећу врло јасно. Доламије каже, да је видео дрвеће у Калифорнији год. 1783., које се, као таласи, при своме покрету савијаше тако јако, да је гранама земљу дохватало. На сасвим сличан начин посматрали су у време земљотреса 1811. г. у Мисури, како се је дрвеће савијало па и опет исправљало, као кад се таласи покрећу један за другим.

Дејство ундулаторног земљотреса на предмете, који се налазе на површини земље, не одговара само јачини земљотреса, већ исто тако и положају, који они заузимају према правцу таласастог покретања. Ако се налази такав предмет у правцу, у коме се ундулаторно покретање простире, то ће се тај предмет таласом постепено дизати и спуштати, као кад какво тело плива по води. Шта више и јаки земљотреси причињавају по каткад само незнатне штете. Ако пак положај предмета не одговара простирању потреса, тада кретање не обуставља равномерно и једновремено поједине му делове, те с тога се лако разбијају и руше земљотресом, чија је сила необично велика.

Случај, који се десно при земљотресу 1851. г., у арсеналу острва Мајорке, врло добро илуструје дејство таласастог земљотреса на предмете, који су се налазили у различитом положају према простирању земљотреса. У томе арсеналу беху пушке уз дуварове прислоњене, па при наступању земљотреса који се простираше са запада на исток, стајале су на миру све оне пушке, које су биле прислоњене уз дувар с источне стране, док су пак оне, које беху уз западни дувар, правилно понадале по земљи, окрећући се све устима према истоку. Пушке пак, које су биле прислоњене уз северни и јужни дувар, оборене су тако исто, али само неправилно изукрштане.

Међу разним врстама земљотреса, појављују се по каткад *ротаторни* — *вртложаста* — *земљотреси*. Према овоме се узима, да се земља налази у ротаторном кретању. Само ово упредно покретање земље није нигда посматрано и на његов постанак закључује се само по извесним дејствима понеких земљотреса.

Ова се дејства одликују страшном снагом пуштошења и рушеvine, које су на тај начин постале, неправилно су разбацане и једна преко друге нагомилане. При оваком кретању изгледа, као да су сви предмети разбацани. Још одсуднија прилика ротаторног земљотреса била је у појединим случајима, међу којима је најпознатији случај при земљотресу у Козенци.

У граду Сан-Стевана била су два четворострана обелиска пред манастиром Св. Бруна. Земљотресом год. 1783. истина нису сасвим срушени, али су поједини делови њихови у страну скренути, тако, да изгледају, као да су се око своје осовине окренули те су стране и углови горњег дела њиховог вирили мимо ширу доњу површину. Исто тако при земљотресу у Мајорци, 1851. год., подина једног торња окренула се је у хоризонталном положају за 60°, док је његов врх задржао првобитни положај.

Дејства такве врсте ипак нас тиме не принуђавају да узмемо да је то ротаторни земљотрес докле се год они истински не посматрају. Такви појави само објашњавају врло неправилно покретање земље. Ако више јаким и ундулаторним потреса набрзо један за другим згоде исту тачку, или ако ундулаторна кретања различитих праваца пређу преко исте тачке, то ће се рушеvine порушених предмета налазити у свима правцима једна преко друге разбацане, као при каквом упредном кретању. Појави, као они код обелиска сан-стефанског, не могу се применити на ротаторни потрес, јер би предмети такве врсте услед тога били сасвим разрушени; они одговарају много више потресима, који дејствују оздо горе. Ако се гомила камења овлаш нагомиланог потресе одоздо на више, могу се слична дејства посматрати као и мало пре. Знаменит узрок састоји се у томе, што се при понеким земљотресима потрес осећа само на површини земље, па шта више и у незнатној дубини потрес или беше врло слаб, или се баш ни мало не могаше приметити. Врло јаки земљотреси, услед којих се дешавају на површини земље велике пустоши, сасвим се неприметно догађају н. пр. у рудницима, у којима људи случајно раде, кад се земљотрес деси.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

У југо-источном делу Калифорније догодило се је страхан земљотрес 17. марта 1872. г. Највећу је јачину овај земљотрес достигао у рударском пределу Лоне-Пину. Тамошња варошица, до последње чатрљице, сасвим је порушена; земља је јако попуцала те је вода кроз пукотине покуљала. Потреса оздо навише беше више од стотине. Раденици пак у руднику шта више нису приметили ништа, па ни најјаче потресе.

Јаки земљотреси не простиру се увек с једнаком јачином у велику дубину; они се ограничавају на површиру земље, и на незнатној дубини испод површине земље може потрес у понеким случајима бити тако слаб, да га тешко ко и примећује.

Да би се осетили слабији земљотреси и утврдио њихов правац и простирање, измишљене су различите справе, које се називају *сеизмометрима*. Они могу бити врло простог облика за обична посматрања. У каквој чинији с водом, чија је површина посута трицама, лаганим потресом заталасаће се вода па ће ударати о ивице чиније и по њима ће се заустављати поједини делови трица, који ће показивати правац, у коме се је површина воде нагињала или у коме се је простирао земљотрес.

Исто је тако проста и ова справа, која је направљена од оловне куглице обешене о дугачком концу, па врх те куглице дира у површину песка, којим је подметнути суд напуњен. При наступању земљотреса заљуља се тај висак и тада својим врхом запара у песку једну бразду, која показује правац љуљања а тиме и правац, којим се је простирао земљотрес.

На против има много финијих и компликованијих апарата, међу којима се особито одликује електро-магнетски апарат, који је употребљен на везувској опсерваторији. Тај апарат показује тачно: најмање потресе, време њиховог наступања, правац простирања а тако исто и њихову јачину. Ипак су до сад посматрања такве врсте врло ретка, пошто се на већини места земљотрес јавља тако ретко, да се за његово посматрање не могу употребити скупоцене справе и пошто су од нас врло удаљени предели, у којима су земљотреси врло честе појаве.

Простирање земљотреса.

Из искуства знамо, да се земљотрес може десити на сваком месту. Ни један предео није од тога заштићен, нити пак има и једне особине земљине, која би савршено искључивала могућност да се земљотрес не деси.

Гледајући на живе вулкане и њихову околину, нису само вулканске и кристалинске стене, као: гранит, порфир и др., места, у чијој би близини понајпре био почетак земљотреса и која би понајчешће задесила земљотреси, већ су много обичнија места прапочетка земљотреса слојеви кречњака и пешчара или какав други растресит слој.

У Немачкој нису се потресали понајчешће многобројни стари вулкански базалти и трахити или области угашених правих вулкана, већ су у новије време најчешћи и најдуготрајнији земљотреси задешавали старе седиментарне формације Доње Рајне,

дидувијалне слојеве Средње Рајне и погранични Оденвалд, али пре свију ових алпijske пределе.

Од године 1865., од кад почињу моја статистичка бележења, до конца 1873., десила су се у немачким Алпима 74 земљотреса. Готово сви су се ширили по северним и јужним ланцима Алпа, у којима су кречњаци или други седиментарни слојеви. У средишњем главном ланцу, који се састоји из гранита, гнајса и тивавца, за ово време није се десио ни један земљотрес, само су се неколико пута по овој области распростирани крајњи и најслабији таласи земљотреса, којима је првобитни почетак био у кречним планинама или, шта више, и с оне стране Алпа. Прави центри земљотреса, из којих многобројни потреси излазе, који су у овој периоди починили врло велике пустоши беху: страшни земљотреси на јужној обали језера Гарде, где су потреси трајали од маја 1866. до марта 1870. год., за тим у Унтеринталу са Кундлом, у Ландштрасу у Крањској, у Блајбергу, у Глурису у Винчгау, у Љубљани, и у пределу у близини Белуна и у млетачким Алпима 1873. год.

Тачке, у којима постају земљотреси, незнатног су обима, јер се произведено кретање простире кроз чврсту масу земље, те потреси заузимају веће области. Величина простирања земљотреса не зависи само од јачине првобитног покретања, већ је обим заталасане површине земљине битно условљен особино земље у пределу у коме се је земљотрес десио, пошто је познато, да су прилично јаки земљотреси ограничени на мали простор, док пак има случаја, да су слаби земљотреси обухватали велике пределе.

Природа стена и геогностични састав каквог предела јесу од највећег утицаја. Лако је појмити, да се у каквој чврстој стени потрес простире на све стране равномерно, докле год таква стена достиже, те само с удаљењем првобитног почетка потреса покретање слаби, јер је при томе поглавито јачина потреса меродавна за распрострањање. У растреситим масама напротив брзо слаби јачина потреса.

Ако је какав предео састављен од многоструког наизменичног стења различитог у тврдини и густини, то ће кретање ослабити чим се пренесе са стена једне врсте на другу, те ће се, истина, осетити у различитој јачини и у разним правцима у већем или мањем степену, што све зависи од природе стена, те се према томе то кретање може свршити у мањој или већој даљини од прапочетка.

На сличан начин мора у каквој стени, која се кроз многобројне пукотине пружа, потрес услед ових препрека различито и неправилно ослабити па и прекинути се; а узме ли се уз то у обзир још и геогностични састав, различит положај и правац слојева, онда утичу на распрострањање земљотреса тако компликоване околности, да се, шта више, и с најтачнијим познавањем геогностичних особина каквог предела не може унапред претпоставити његово дејство по јачини каквог потреса.

Има природних препрека, за које се из искуства зна, да их земљотреси ретко прелазе. Овде онде нају се велике речне долине, које прекидају про-

стирање земљотреса. само ако те долине нису средиште земљотреса. Много чешће пак сметају простирању земљотреса велики планински ланци. У таквом случају земљотрес се више не простире у виду круга у свима правцима, већ се простире линеарно и паралелно правцу планине.

При страшном земљотресу 1783. г., као и при великом земљотресу октобра 1870., послужили су апенински ланци као изврсна препрека за пределе италијског полуострва, који су се налазили западно од тих ланаца. Док се је на источној страни хиљадама потреса дешавало, који чињаху најстрашније пустоши, дотле се на западној страни није ништа од тога примећавало. — Земљотреси, који су марта 1872. год. земљу трајно потресали у рударском пределу Лоне-Пини у Калифорнији, беху савршено прекинути каменитим планинама тако, да се на другој страни њиховој није осећало ни најмање дејство тога потреса, а на исти начин и Анди у Јужној Америци правили су готово увек границу, коју не прелажаху страшни земљотреси, који су се врло често дешавали на западној обали овога континента, а ако пак поједини потреси и пређу преко ове границе, ипак су тако ослабљени, да су ту сву снагу изгубили.

Где се пак најчешће на толике локалне препреке и на различите врсте покретања земље, као при простирању земљотреса, ту нису ни највеће планине за све случаје довољна препрека против простирања земљотреса. Зна се пак за примере, када нису земљотресе ни сами Алпи зауставили, већ су се кроз највеће планинске ланце простирали.

При земљотресу у Белуну 29. јуна 1873. год. простирао се је потрес у виду круга од јужне падине Алпа не само по свој северо-источној Италији, него и кроз централни ланац Алпа до Инсбрука, Салцбурга, Розенхајма и т. д. а осећао се је још и у Минхену, Аугсбургу и Берну. И при далеком простирању овога великог земљотреса нису се покретања земље продужавала дубоко у планину, већ пређоше преко ње различито, као 12. марта и 25. децембра.

Ово није једино посматрање. У кроникама се прича о једном великом земљотресу, који се простирао 25. јануара 1348. год. из Немачке у Рим и кога нису Алпи спречили. Преко Алпа су прешли ови земљотреси: 25. децембра 1212., 17. јула 1670., (код Хала у Тирољској), 26. децембра 1810., 25. октобра 1812. (код Белуна), и 20. јула 1836. (код Борзе у близини Белуна).

Ако су околности за то повољне, могу се шта више слаби земљотреси осетити на врло великом простору. Земљотрес, који се десио у средњој Немачкој 6. марта 1872. г., једва би се узео у обзир у пределима богатим земљотресима због своје незнатне јачине, па се је ипак простирао у простору између Берлина, Висбадена, Штутгарта, Минхена, Прага и Преславе. Један једини потрес, који се је осећао између 1869. и 1873. год. као трајан земљотрес око Средње Рајне а најјаче 10. фебруара 1871. год. између Гросгау-а и Манхајма, убраја се међу незнатне земљотресе, па се је ипак простирао

између Франкфурта, Висбадена, Сјарбригена, Штрасбурга и Пфорцхајма.

Потреси јачих земљотреса могу обухватати већу околину. Ну, ма да то стоји, то су ипак подаци о томе из старијих времена најживо узимани, почем су се спомињала често нетачна и неправилна посматрања, да би се увећала пажња и интересност, коју су производили знатни земљотреси. Као најочигледнији узима се лисабонски земљотрес.

Ако је веровати вестима онога доба, овај се је земљотрес простирао у простору четири пута већем од Европе, који је износио од прилике 700.000 квадратних миља. Само оне вести, које имају да захвале, ради свог постанка, фантазији узбуђеној несрећом једне толике и у то доба знатне вароши, нису могле да издрже критику, и ако без сумње тај земљотрес спада међу такве, који су врло велики и који се на далеко простире.

Искључимо ли и сва претеривања, ипак се мора признати, да се поједини земљотреси одликују не само својом страшном јачином, већ и тиме, што се простире по грно великом простору, да моћ такве једне једноставне природне силе превазилази све наше претпоставке. Тешко је опростити се предра суде, која обузима становнике, који су у таквим земљотресним пределима навикли на такве појаве. Идеја, да су чврсте стеновите масе на земљи у нечувеној промени и да се стално покрећу све ствари, које нас у природи окружавају, с нама је тако јако срасла, да је осећање обмане и несигурности у толико живље, особито при првом већем земљотресу који смо доживели. Једва се може и помислити какво је стање немоћи човекове, кад се земља под његовим ногама љуља и природа јој се мења на којој он подиже што потребује стабилности, и којој поверава све што треба да траје.

Новембра 16. год. 1727., десио се је земљотрес у Боготи. Попајан, који је за 200 географских миља далеко од Боготе, јако је оштећен, а слабији потреси простирали су се још много даље. — Земљотрес, који је 12. октобра 1836. год. потресао приморје Средоземног Мора, простираше се из Д. Италије и Сицилије преко Далмације, Грчке и Египта до Сирије и дубоко у М. Азију. Као најзнатнији земљотреси јесу они, који су се поново догодили дуж приморја Јужне Америке. Један између њих простирао се је 19. новембра 1822. у Чилу на простору, који се протезаше с југа на север за 1200 миља. И у најновије доба тамо има земљотреса необичног обима. Од 13. августа до средине септембра 1868. год. владао је страшан земљотрес у Перу, Киту и Екуадору дуж падине Анда и у приморју од 8°—4° јужне ширине. Први потрес 13. августа око 5½ часова у вече, који се је појачао у околини Арекине и Такне, простирао се је јужно до Копијапа, северно до Лиме и источно до Паза.

Трајање и учестаност земљотреса.

Да би могли протумачити трајање земљотреса, пре свега је потребно, да се повуче строга разлика између једног јединог потреса и земљотреса, који се може састојати из више потреса, пошто се у

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

обичном говору употребљава реч земљотрес за обавне појаве.

Трајање једног јединог потреса изванредно је кратко. Под утицајем живог утиска, који таква појава изазива, обично се претерује у његовом трајању и према томе сме се веровати само поузданим посматрањима. Обично је време трајања једног потреса мање од једне секунде и нигде не прелази то време. Изненадно и муњевитом брзином појављује се па тако исто и нестаје га.

При неодређеним њихањима и таласастим потресима земље трајање је дуже но при једном потресу, премда је увек врло кратко. У обичним приликама прелази ретко једну или неколико секунда. Трајање од једног минута необично је дуго. Ну, ипак је по каткад равнотежа у слојевима, који састављају земљу, тако јако поремећена, да наступа стално њихање и дрхтање све дотле, докле год слојеви не добију равнотежу и стабилан положај.

Међу осталим случајима најновијега доба, изванредно дуготрајни земљотреси били су: на Малим Антилима, особито на Мартинику, када су 11. јануара 1839. год. пројурила два потреса један за другим, чије је укупно трајање било 30 секунда, за које су време учињене страшне пустоши. При истом земљотресу потресала се је земља и у Лими без прекида два минута. — Први потрес у Арекипи 13. августа 1868. год. произвео је земљотрес, који је трајао седам минута. — За време једног земљотреса, који се десио 11. новем. 1867. г. на острву Св. Томе, први јаки потреси земље трајали су два и по минута и дрхтање је трајало још десет минута.

Сасвим се друкчије испитче питање о трајању једног земљотреса. Ретко, и само при сасвим слабом земљотресу, састоји се трус из једног јединог потреса. Јачи потреси дешавају се наизменце са неодређеним дрхтањем и љуљањем земље на најнеправилнији начин, док по каткад сви јаки потреси у почетку земљотреса јуре убрзо један за другим и мало по мало слабе, док се не заврше једва приметним њихањем, или у другим случајима слаби потреси претходе земљотресу па се све више и више појачавају до највише тачке, па тако исто и опадају, или су при том јаки потреси испрекидани час већим час мањим бројем незнатних потреса. Исто се тако потреси дешавају или непосредно, или тек после неколико минута, па чак и после читавог сата. Према броју прекида земљотрес се може простирати дуже или краће време. Већина таквих земљотреса, с нешто дужим прекидом, чине по каткад једну земљотресну периоду, која може трајати месецима па и годинама, док напротив у другом пределу влада потпуна тишина.

Од великог броја примера могу се особито ови узети, да би се објаснило оно, што је казано: лисабонски земљотрес појавио се је 1. новембра 1755. год. једним страшним потресом, за којим је следовао кроз неколико секунда и други па и трећи тако, да је за 5 минута произвео страшну пустош; у самом Лисабону и околини му појављивао се је још у току новембра и децембра велики број слабих потреса међу којима и један 9. децембра, који беше исте јачине с првим. — Три најјача по-

треса разрушише 26. марта 1812. год. варош Каракас, а таласаста покрети продужавали су се још дуже време. Земљотрес у Виспу у кантону Уелсу отпочео је 25. јула 1855. год. па је трајао с краћим прекидима четири месеца, па и 1857. год. догађали су се слаби потреси с времена на време. — Калабријски земљотрес 1783. год. трајао је готово целе године знатном јачином, и земља се није смирила више од читаве деценије. Поједини јаки потреси предсказивали су поновну појаву земљотреса, који је мало по мало слабио. У почетку је била земља између појединих потреса готово у сталном дрхтању, доцне су међутим наступиле све веће паузе. — Белунски је земљотрес трајао од марта 1873. год. до краја године. Марта 12. појавио се је потрес у југо-источним Алпима, по том је владала потпуна тишина до 29. јуна, када се је догодно најјачи потрес. Од овога дана догађали су се земљотреси брже, али ипак има читавих дана и недеља без земљотреса; али још 25. децембра одликовао се је један потрес особитом јачином.

Само је околна живих вулкана стално изложена појави земљотреса. Ако су вулкани угашени, ови су предели у истим условима, као и сви други делови земље.

Из искуства се зна да има предела, у којима су се дешавали чести и јаки земљотреси у време, када је особита пажња поклањата овим природним појавама. У западном приморју Јужне Америке земљотреси се сматрају као свакодневне појаве тако, да се пажња обраћа само на најјаче и опасне земљотресе. — Долина Сан-Салвадора у Средњој Америци изложена је сталним њихањима тако, да је урођеници називају „кускутланом“ или „хенгематом“. Исто се тако рачунају у пределе најбогатије земљотресом и источно-азијска острва, а у Јевропи: Калабрија, Јуж. Италија, Алпи и Пиринеји.

Друге пределе задешавају само ретки и обично слаби земљотреси. У Китају, Мисиру, ванадијској Немачкој, у Енглеској, Бразилији и т. д. не дешавају се тако често и никад готово не причињавају знатне штете.

Пределу, који не спадају у земљотресне области, често су дуго поштеђени од земљотреса. По некад настане изненада периода земљотреса с многобројним потресима, која може да траје месец па можда и годину дана све дотле, док се земља не поврати у своје првобитно стање, које је било пре земљотреса.

Толике су се земљотресне периоде поновиле у Средњој Рајни. Између Дармштата и Манхајма налази се место Гросгеру, које је у најновије доба било средиште такве једне земљотресне периоде. Још новембра 1588. год., па по том опет новембра 1785. год., овде су владали јаки земљотреси. Од јануара 1869. год. отпочела је на самом том месту опет једна изванредно богата земљотр. периода. После неколиких потреса овога месеца владала је до октобра потпуна тишина, потом се пак појавише земљотреси тако брзо, да их се могло набројати до конца године више од 600. И идућих година до конца 1873. понављали су се врло често с неколиким прекидима.

Почетак једне сличне периоде у пределу у коме се земљотреси иначе ретко дешавају, означили су земљотреси, који су се догодили 2. маја 1866. год. у близини Дезенцана на јужној обали језера Гарде и од овог доба, с дужим или краћим прекидима, појачавајући се трајали су до конца године, па су тек после годину дана престали. Год. 1868. поново су почели на Монте Балду, једноме од најјужнијих изданака алпских, и трајали су до 1870. год., док су се међутим од овога брега простирали преко југоисточне обале језера Гарде.

Из старијег доба има само непоузданих вести о земљотресу, које не могу дати никакав појам о учестаности земљотреса.

На неколико дана пред смрт цара Тиберија потресао је велики земљотрес острво Капру. — Год. 50. и 63. по Хр. опустошили су земљотреси велики део Доње Италије и тада су порушени Херкуланум и Помпеја на подножју Везувовом. Тек што су се ове вароши опоравиле, а нови земљотреси објавише прву историјску ерупцију Везувову, за које су ови градови сасвим пропали. — За време Веспасијана уништена су на Кипру три града, а год. 115. порушена је Антиохија. — У средњем веку владали су у Сицилији велики земљотреси 373., 448., 1000. и 1097. године. — У Калабрији догодили су се страшни земљотреси 1627. и 1628. год., који су се поновили 1783. и 1870. год.

Из околине базелске зна се за 127 земљотреса. Најјачи је био онај од 18. октобра 1356. године, када је погинуло 300 људи и порушена је готово сва варош. Исто тако одликовали су се особитом јачином земљотреси од 21. јула 1416. г., 7. септ. 1601. г., и 17. новембра 1650. год.

У Ахену и његовој околини познати су знатни земљотреси од година 823., 830., 1640., 18. септ. 1692., 15. јула 1773., децембра 1755., 18. фебруара 1756., 9. јуна 1771. Слабији земљотреси догађали су се по чешће у октобру 1873. год.

Град Лима од свога оснивања у 16. веку понова је рушена поименце ових година: 1586., 1687., 1697., 1699., 1716., 1724., 1732., 1734., 1745. и 1746. (пристаниште Кабао) 1868.

Земљотреси нам се најчешће појављују као врло ретки појави, пошто земље, у којима живимо и с којима смо у ближој вези, срећом ретко и већином задешавају врло слаби земљотреси. С тога се човек и врло тешко може уверити о великом дејству ових природних појава.

Тек се у најновије доба покушало да се статистиком земљотреса упозна не само број земљотреса, који су се догађали, већ да се разјасни и њихова природа и својства. Само таква статистичка збирка да сад може бити врло несавршена. Ако се помисли само, да су од прилике две трећине површине земљине покривене морем, и да ми о свима потресима морског дна по нешто само сазнајемо и то ретко и случајно, и то ако се потрес простире и кроз воду па се осети на дађи, која се буде ту десила, као какав потрес мора — моротрес. О другој трећини површине земљине, која се састоји од суве земље, опет нам је највећи део или непознат, као што је готово цела Африка, велики део Аустралије,

Јужне Америке, па шта више и Северне Америке, или је пак ван сваке везе с нама*). Према томе остаје нам само један врло мали део земље, из кога су нам познати сигурнији земљотреси. Са овога гледишта изгледа нам, да је број земљотреса, које смо у стању споменути, извајредно велики.

Од год. 1865. па до конца 1873. познати су ми 1184 различита земљотреса, од којих су се 517 десили на различитим местима.

У Немачкој, која је истина једна од најсиромашнијих земаља у земљотресу, догодили су се земљотреси (искључиво у Немачкој и Аустрији) у овој периоди у 94 различита места.

Само се врло мало од оних 1184 земљотреса састоје од једног јединог потреса; многи су трајали недељама и месецима, а по неки и више година. Сваког појединог дана у сваком периоду забележени су по један или више потреса. Од 1—6 маја 1870. год. догодило се само у вароши Јокохама 123 потреса, али кад је Батанг у Китају порушен 10. априла 1871. г., трајали су земљотреси готово без престанка 10 дана тако, да се је земља по каткад љуљала као лађа на бурном мору. При таквом једном земљотресу на острву Хаваји, који је 1868. год. трајао више месеца, набројали су у марту више од 2000 земљотреса, не узимајући у обзир слабије.

Према томе нема ни једног дана и ни једног часа без земљотреса. И без претеривања може се тврдити, да се земља без прекида потреса сваког тренутка на ма којем месту.

Појави, који прате земљотрес.

Обично је земљотрес у вези с неком подземном тутњавом. Ове тутњаве нема само при сасвим слабом потресу. Ну, ипак њена јачина није у подједнакој сразмери са јачином земљотреса.

Земљотрес у Риобамби од 4. фебруара 1797. г., који је један од најзнатнијих, прошао је без тутњаве.

Пошто се звук простире кроз чврсту масу земљину, то се он може на далеко раширити и на врло великом простору осетити. Тако, чула се је јака тутњава, која је била у вези са земљотресом у Св. Марти у Колумбији 15. марта 1835. год., у околини од 350 миља на даљини од 7 сахата. — За време излива вулкана Котопаји 1774. г., који се је десио под многобројним потресима, осетила се је подземна тутњава у Хонди на Реци Магдалени, која је удаљена од вулкана за 109 миља и великим планинама одвојена од Кита и Попајана.

По најчешће се дешава земљотрес у исто време са шумом, док се на понеким местима шум доцније појављује, као при земљотресу у Новој Гранади 16. новембра 1827. год. Пошто се брзина простирања звука и брзина земљотреса не слажу увек, то се на неким местима, која су удаљена од почетка земљотреса, не дешавају никада обадвоје у исто време. Врло често звук од потреса измакне и показује да ће потрес наступити, па, пошто простирање звука од потреса наилази на незнатније препреке од простирања самог потреса, с тога и

*) Ово је писац писао у оно доба, када ови делови света нису били тако и толико познати као данас. Пр.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

има многобројних примера, када се подземна тужава ширила ван круга потреса и када су се становници таквих предела плашили, и ако за тужавом није наишао земљотрес. Априла 30. године 1812. чула се у провинцији Венецуели, поглавито дуж обала Рио-Јапуре, јака подземна тужава, и ако нису наступили земљотреси. Доцније се претпостављало, да се је у ово доба почео изливати вулкан Св. Винцент на Малим Антилима и да је истовремено острво задесио јак земљотрес.

Врста шума врло је различита и понајчешће личи на какву подземну грмљавину, која међутим може да достигне страховиту јачину. Ипак су ти шумови тако различити, да се може наћи свакојакних упоређења, час је као какво котрљање и зујање, час пак као шкрипање, звечање или брујање.

Врло се често примећују, при земљотресу, промене у изворима. Оне су најразличније а по каткад супротне врсте. На једном месту усане вода у изворима мало или сасвим, на другом пак месту повећа се количина воде у њима, а на неким местима избију нови извори, где дотле нису били. Топли извори изгубе нешто од своје високе температуре за краће или дуже време, премда се примећује да у таквим изворима температура и порасте. Исто тако ишчежавају или се појављују нови минерални извори, који могу имати више или мање састојака, којима се одликују. Посматрања промене стања воде у бунарима мање падају у очи, али је то у земљотресним земљама у опште позната ствар.

При земљотресу, који је трајао од прилике годину дава у Кантону Валису 1855. год., постали су многи нови извори у околини Виспа, где су били потреси најјачи. По неки од тих извора био је сачистом слатком водом, понеки су пак имали у себи гвожђа и покрили су за кратко време земљу, преко које су се излили, познатим мркоцрвеним талогом гвожђане окре.

Температура ардебилског топлог извора, који је имао температуру од 46°C. пре земљотреса у октобру 1848. год., за време тог истог земљотреса температура се понела скоро до тачке кључања — Топли леучки извори, кажу, да су добили температуру за 7°C. вишу, 1855. год., и да се коликох а воде знатно повећала.

Још из старог века, од Аристотела и Плинија, води порекло веровање у зависност између земљотреса и понеких појава атмосфере. Ово старо веровање нити се до сад признаје, нити се пак сасвим обара.

Опадање барометра и јака олуја, кажу, да утичу повољно на земљотрес или га бар предсказују. Јаке су олујине владале за време земљотреса 1810. год. у Италији, и од 1795. год. у Енглеској. У 84 случаја земљотреса у Швајцарској дуваше јаки Фен и један од најјачих потреса у Гросгеру-у, ноћу између 19. и 20. јануара 1873. год., наступио је за време јаког падања барометра и за време буре. Према томе имало је без сумње случајева, када су се земљотреси догађали у време каквог необичног покрета ваздуха и у време врло ниског барометарског стања; у још многобројнијим случајима ипак се не беше такав случај десно те с тога и оста за

навек сумња, да ли не беху они земљотреси и она случајна стања атмосфере само случајно једновремени, или пак случајно између њих постоји каква већа зависност.

Много се чешће догађа земљотрес са дуготрајном кишом. Летњи месеци 1755. г., који су претходили лисабонском земљотресу, одликовали су се многим кишовитим данима. У Дофену, кажу, да су се земљотреси дешавали понзјуре у пролеће, када се снег топи, а и земљотрес, који се 5. фебруара 1851. год. простирао преко Швајцарске, Тирола и једног дела Италије, пратила је у овим земљама јака киша. Од 87 дана, који су се одликовали у овој земљотресној периоди од 1869.—1873. год. у Гросгеру-у многим или јаким потресима, 73 су се десила у наше влажно доба године, од 1. октобра до 30. априла, а само 14 у времену од 1. маја до 30. септембра.

Наша северна умерена зона има ипак некакав тако непостојан и кишовит карактер времена и број је земљотреса тако велики, да су се овде морале догодити врло честе кише и земљотреси, и ако нема никакве основане зависности између њих. Ипак је веровање у такву једну зависност толико распрострањено, да су се, кажу, морали у понеким земљотресним областима, као н. пр. у Перу и на модучким острвима, особито за кишовитог времена бојати и становници понеких од ових острва морали су се за време таквог времена из кућа исељавати па се усељавати у колибе.

Још је несигурнија зависност, у којој, кажу, да стоје земљотреси са магнетичним и електричним стањима у атмосфери и са северном светлошћу. И утицај констелације сунчеве и месечеве не да се доказати, који се је још у раније доба узимао и у новије доба пробао да докаже. За истраживања такве врсте од одсудног значаја мора бити усавршавање статистике земљотреса.

Покретање мора.

Већина потреса морског дна ишчезне без опаске, пошто се ти потреси брзо распореде и изједначе са покретним елементима воде. Само у појединим случајима, као што се то појављује при вертикалним потресима (оздо на више), прође потрес кроз водену масу до површине јој и тек се ту осећа по лађи, која се буде случајно десила на том месту, и ако не наступи никакво видљиво кретање воде. То су *моротреси*, који нас уверавају о томе, да подлежи истим потресима и дно морско, којима и површина земљина.

У најинтересантније појаве, који често веће земљотресе прате, долазе покретања морске воде и ако се море не потреса.

При знатним земљотресима у приморју почиње знатно покретање мора често у исто време са јачим потресима или пак непосредно после тога, пошто се сва водена маса, далеко од приморја, наједаред од своје првашње гравитације повуче, услед чега се осуши приморје, које бива за време плимне покривено водом, док се грдни таласи не поврате те се преко обале излију.

Одлив и прилив понавља се обично више пута све слабијом јачином док се не поврати поремећена равнотежа. — Траје ли пак међутим узрок узбуравања и даље, то море све даље кваси и све већи таласи постају онако исто као што се и пожар сам собом повећава и јако се увећа.

Ако обале нису стрме, то се може на овај начин велики део морског дна оголитити за кратко време. За време земљотреса 27. септембра 1538. г., који је био у вези са изливом Монте Нуова код Пуцуоле, повукла се је вода толико од обале, да је готово цео затон био пресушио. Год. 1699., за време једног земљотреса, код Катаније повукло се море од обале за 2000 хвати, а год. 1690. при земљотресу у Поску повукло се у море за 2 миље а велики таласи појавили су се тек после 3 часа да опет понова заузму своја стара места.

По некад се најпре појављује талас па се тек вода враћа. У неколико може нам за то дати узрока особина приморја. Обично наступа ова појава на таквим местима, која су удаљена од прачетка земљотреса, а талас је само повратно дејство оног дејства, које се десило на каквом другом месту.

Поремећај равнотеже у води не ограничава се поименце на поремећај равнотеже у приморју, које је земљотресом задешено, већ се простире и у великим таласима преко океана. На широком мору ови се таласи не могу приметити, пошто широки талас сасвим полако нараста, да се његова висина губи на широкој површини. У колико се може видети велики талас плиме, који се постојано по океану ваља следећи обртању месечевом, у толико се исто могу приметити слични тим таласима земљотресни таласи. Само у приморју, где се дешава судар таласа, може се приметити покретање услед нараштаја воде и услед плиме њене.

За људе, који станују у приморју, ови су поремећаји у мору обично много опаснији но и сами земљотреси, који су их изазвали.

Страшном јачином јурне вода преко обале и руни све, што се не може снажно томе одупрети, па при повратку носи рушевине собом да их сталожу у дубини океанској. Тада наступа то тако непредвиђено и тако брзо, да је једва могуће благовремено спасти се.

Непосредно после првих јаких потреса лисабонског земљотреса 1755. год. подиже се море у талас од 50—60 стопа висине преко највеће мере, до које је могла плима нарасти. Лађе беху разбацане тамо амо, као при најјачој бури, а после тога опаде море исто тако испод најнижег степена, до кога достиже при осеци. У мањем степену понављаше се земљотресни талас четири пута. По свој

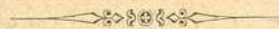
западној обали Шпаније и Португалије десиле су се услед тога грдне пустоши, а покрет се је прострио морем и посматран је на обалама Африке, Ирланда, Мадере, исто тако и с оне стране океана на Антилима. — 28. октобра 1724. год. Лима је порушена једним земљотресом. У очи истог дана нарасте вода у Каљау, оближњем пристаништу, 80 стопа више но што нараста у нормалним приликама, јурну преко вароши и поруши је из темеља тако, да готово не остаде ниједна кућа и ниједан становник. У пристаништу су биле лађе, од којих већина с места потону, док се друге беху одрешиле и вода их је собом однела толико, да су оне по повратку воде, која је била прешла обалу за читав сахат даљине, на суву заостале. — Највећу висину достигао је земљотресни талас 6. октобра 1737. г. у лопатском приморју, јер је та висина износила на 210 стопа.

Услед великих земљотреса, који су се десили на западној обали Јужне Америке августа 1868 г., проузроковани су на Пасифичком Океану феномени прилива, који су се простирали по свој грдној области тога приморја, па још и по најудаљенијим обалама испољили су своје дејство. При том се је дала прилика, да се ова појава до највеће тачности испита.

Наравно, најјачи беху покрети мора и пустоши по приморју Јужне Америке. Али и с оне стране Великога Океана, где се ништа не знађаше о земљотресу, биде су врло знатне пустоши и покрети мора. Особито беху опустошени 15. августа источно приморје Новог Селанда и Чатамских острва, а по највише мали затон на полуострву Банци, на југу Новог Селанда.

У Лителтону повуче се море између 3 и 4 часа изјутра тако, да затон, на коме је била варош, савршено остаде сув. У 4 $\frac{1}{2}$ часа поврати се пак талас са десет стопа висине и 3 стопе пређе преко највише тачке, коју је плима достигала. — Око 5 часова повуче се вода и по други пут, па се поврати тек у 7 $\frac{1}{4}$. Трећи пут десно се је судар таласа око 9 $\frac{1}{2}$, а последњи пут око 11 часова. У затону Пижону десили су се 15. августа 7 таквих таласа, да су рибе остале на суву. Први талас био је онај знатнији, а потоњи беху увек мањи, и тек је 18. августа била плима и осека правилна. Од прилике 500 морских миља од острва Банке удаљена су Чатамска острва, па су ипак ова била страшно опустошена. Појавише се 3 велика таласа, којима су насеобине у приморју порушене. У Јужној Аустралији особито је задешен Нови Јужни Уелс, и у пристаништу сиднејском више се пута пела вода у вис повише па опет опадала.

(Свршиће се)

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Цар Симеон-Синиша Немањић (Палеолог).
Историјска расправа. Написао Радослав Ага-
тоновић. Издање општине београдске. Бео-
град. 1893. (Свршетак)

У наведеном документу, међутим, о свему том нема ни помена! Нити се ту где каже, да је Симеун, преко свога посланика, молио Дубровчане да му буду на руци у борби противу Уроша; нити се ту каже, да је Симеун на све стране тражио савезнике противу Уроша; нити је се посланик Симеунов звао — Зеновић!! — — — ниједан од тих закључака није основац, и за дивно је чудо: одакле их је писац могао извести!

За тачно и правилно разумевање смисла, који има текст тога документа, није довољно разуме-
вати само латински (ни о том, у осталом, писац себи није издао најбоље сведочење!); за то треба познавати још и неке важне околности тога времена.

Тако н. пр. ваља знати, да је Урош 10. априла 1357. год. био с мајком својом у Скопљу и тамо на „збору српском“ утврђивао Хрисовуље свога оца; да је, на скоро затим, отишао био у Призрен, да је ту затекао дубровачке посланике Марина Булића, Жива Гундулића и Жива Чревића, који су му предали поклоне републике и поднели молбе, и да је после тога, 24. и 25. априла, које у Призрену а које у оближњем замку Рибнику, потписао оних пет познатих привилегија Дубровчанима и на тај начин утврдио с њима најлепше пријатељске односе.

Ако се сад има на уму, да је вест, коју нам је савременик Кантакузен оставио о непријатељским односима између Симеуна и Уроша, стављена у његовим мемоарима под годином 1355-том; да је Урош пријатељске односе с Дубровчанима утврдио у априлу месецу 1357 и да је посланик Симеунов долазио у Дубровник у месецу септембру исте године; — онда се отуда могу извести само ови логични закључци:

а) да се завада између Симеуна и Уроша породила *наскоро после смрти Душанове* и да је дуже времена трајала; и

б) да је Симеун свога посланика у Дубровник слао у *септембру* 1357. г. с тога, што је био ред да се користи оним пријатељским односима, који су између Уроша и Дубровчана били утврђени у

априлу месецу те исте године, те да на тај начин *стече у Дубровнику посредника, који би га с Урошем измирио*¹⁾.

Што се тиче Дубровчана у том питању, то сам текст јасно казује, да су они, и том приликом, као и увек, с љубављу одговорили, да су готови да учине све за добре односе између стрица и синовца.

Није ли очигледно сад, да су све пишчеве дедукције из горњег документа сасвим *погрешне*?

Оно пак назирање његово, да је Симеун, преко свога посланика, тражио од Дубровчана чак и некакву „материјалну помоћ у војсци“, не само да је погрешно, него је — *комично*!

Најпосле, писац је погрешно забележио и презиме посланика Симеунова. Он се није презивао „Зеновић“, него — *Ченоси*. Његово је презиме у горњем документу написано овако: *Zenofi* а то је што и *Сенофи Ченоси*, као год што је и *Serena = Чревић*. По Superelly, овај је Ченоси био из Валоне и његово посланство у Дубровник није имало даљих последица. Симеун се некако тада прогласио за цара и пошто је наскоро био сасвим напустио мисао о борби противу Србије и преселио се у тесалску Трикалу — с Дубровником није више у додир долазио.

*

Други почетак, за који наш писац није знао, очуван је у једном писму дубровачког трговца Грга Скрњића, који је у оно време трговао оловом у Железнику, у Кучеву. У том писму Скрњић пише кнезу и већницима дубровачким о неком дугу, који је имао да плати једном Которанину, па неодужење тога дуга правда губитцима, које је у трговини претрпео „*прошасте године — вели — кад је чукао глас да је Синиша ударио на Србију*“²⁾.

Ово је писмо датирано 3. фебруара 1359. године, и важно је у толико што потврђује, да оно посланство Ченосијево одиста на крају крајева није имало резултата и да су се затегнути односи између Симеуна и Уроша продужили били и у год. 1358-ој.

*

Из свег овог што је доведе речено даје се јасно видети, да се на питање: да ли је Симеун ишао

¹⁾ Види о свему том Mon. Serbica, 155 и поменутому расправу К. Јиречека.

²⁾ Споменик Срп. Краљ. Академије XI. 32.

на Уроша у намери да му отме престо, или у намери да му престо сачува од властеле; кад је нападао на Уроша; с које је стране чинио нападе и т. д. и т. д. не може данас одговарати, јер за то нема података.

А кад то стоји, онда је сасвим појмиљиво, да и разлагања, која је писац у својој књизи изнео о тим питањима, не могу имати никакве вредности.

V.

Вредно је споменути на овом месту и то, да наш писац, по примеру неких старих историчара, има навику да се чуди догађајима, који су се после смрти Душанове десили на просторијама његове царевине! Ту, међутим, никаквом чуђењу не може бити места. Јер, као год што је неоспоран факат, да је Душан све оно што је умом својим и мишицом својих ратника био задобио, умео одржати у целини, док је био у животу; исто је тако неоспорна истина и то, да он није био доспео да за живота свога изврши оно што је било најпотребније, па да сину своме обезбеди јединство државе: да све своје покрајине задахне духом заједнице и да од њих створи једну органску целину. Шта више и напротив, он их је и нехотице изделио и одвојио од центра државног, поставивши готово у свакој од њих по једног свог намесника!...

Још мање места може бити данас оном веровању, за које наш писац пропагира на крају своје књиге, веровању: да је главни узрок пропасти царевине био — Симеун!....

Та, зар још има кога који верује, да је српско царство могло пропасти због једнога човека, па био то Симеун, Вукашин или други који?! — А силна најезда турска, а зло материјално стање и изнуреност народа услед дугог ратовања и тежња властеле за самосталношћу? и т. д. Зар се на све те околности може заборавити приликом размишљања о распаду Душанове царевине?!... Напротив, њих све нарочито треба имати пред очима, јер би само у њима прави историчар могао открити оне истинске и несумњиве узроке, који су могли произвести тако тешке друштвене појаве, као што је била пропаст наше државе у XIV-ом веку....

На стр. 34-тој налазимо ово: »Г. Срећковић мисли, да је Јевдокија, млађа сестра Синошина, кћи Дечанског од друге му жене Марије, а г. Руварац нагађајући држи, да је она кћи Дечанскога од прве жене.«

То није тачно.

Г. Г. Срећковић и Руварац имају, одиста, супротна мишљења о том питању, али, они *оба двојица* »мисле нагађајући« (јер о Јевдокији уопште нема довољно података); разлика је само у томе, што то један од њих отворено признаје а други благоразумно прећуткује*).

Али, то ипак нашем писцу није сметало, да одбаци »нагађање« г. Руварчево и да као коректније прими »мишљење« г. Срећковићево. Међу разлозима, којима је био рад да оправда тај свој поступак, бриљира и један овакав: »ни сам г. Руварац — вели — није себи доследан, кад говори и пише о тој ствари г. 1868-ме у »Матици« једно, а г. 1888-ме у »Кнезу Лазару« — друго!?

На страни 17-тој има једна »примедба«, којом је писац — како сам вели — био рад да изведе на чисто питање: да ли је Душан пре освојио Етолију и Акарнанију, или Јањину и јелинску Влахију?« Та »примедба« ништа не расветљава. Штета је, што писац претходно није загледао бар у Историју г. г. Ковачевића и Јовановића — кад му већ други извори нису били познати — те да се увери, да у том питању његова реч није била ни од какве потребе!

VI.

Колико и из каквих дела има цитата у овој књизи, то не би било лако избројати. У главном, ту су савремени летописци, Кантакузен и Грегора; ту су Халкокондила, Орбини, Лукарић, Диканж, Пејачевић, Пуквиљ, Паганел, Флорински, Борхграв... ове наше већ и да не бројим!.... А цитати су: грчки, латински, талијански, руски и т. д.

Него, ми смо већ имали прилику да видимо, како је се писац служио н. пр. делима Кантакузена и Грегоре и како из њих није умео употребити оне важне податке, који су нам они о Симеуну оставили!

Епирска хроника, познату под именом — »Epirotica«, која у приличној мери надокнађава необавештеност и ћутање савремених историчара и домаћих летописаца — употребљена је у довољној мери. Али, ни ту писац није могао пропустити а да не учини нешто, што се противи правилима о писању озбиљних, научних расправа. На име под текстом је свуд наводио *руско*, Дестунисово издање те хронике, а цитате је готово редовно узимао из *српског* издања у Гласнику XIV-том! Осем тога, он није знао ни колико има издања та 1 хроника и која је од њих најбоља. По Хопфу прво издање донео је Пуквиљ о свом »Путовању у Грчку« (V.

*) Види Гласник LVII. 138.

210.; то издање није тачно, као год што није тачан ни онај француски превод, који је додат оригиналном тексту.

Од тога је много боље издање А. Мустокендија у „*Ελληνορωμῆμον-у*“ (1847. VIII—X) с историјским илустрацијама. После, има Бекерово издање у „*Corpus scriptorum historiae byzantinae*“ за 1894-ту годину; оно је у главном копија Пуквиљева издања, само с том разликом, што је овде текст хронике пропраћен још и неким анонимним хроничарем латинскога превода, који је пун погрешака. Затим долази Дестунисово издање с руским преводом и нотама од 1858-ме године. По мишљењу d-ра Хопфа, најбоље је служити се оним Мустокендијевим издањем или — пошто је оно ретко — Бекеровим, које је сам Хопф исправио*).

Дела доцнијих писаца, која писац наводи као изворе којима се је служио при изради ове књиге — такође није познавао. То се може ценити по томе, што је већина цитата из Диканџа, Бранковићеве хронике и Витезовића, које је он навео, узета из Историје Јована Рајића!.. Остали су пак позајмљени из дела г. Флоринскога, расправа Констан. Николајевића, Историје г. Срећковића и т. д. Чак је у списку извора на крају књиге наведено и дело Халкокондилово, упоредо с књигом г. Руварца „о Кнезу Лазару“, у којој се, на једном месту, изреком каже, да Халкокондила ништа не зна о догађајима после смрти Душанове!..

Даље, писац се није умео умерити ни у цитирању наших летописа. Наводио их је сувише и остављао чак и за мота појединим одељцима своје књиге тако, да би многи читалац могао помислити, да у њима има бозна какве грађе. Међутим, они о Симеуну имају још мршавије податке, него ли о осталим личностима онога времена!..

Што је најгоре, писац није познавао ни најважнија дела, у којима има поуздане грађе за његову тему. То јасно показује онај његов дугачки списак дела и писаца, међу којима има и таквих, који о Симеуну не умеју рећи ни речи, а у коме није наведено ни изврсно дело ученога D-ра Carla Норфа: „*Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit*“, ни одлична расправа D-ра Констан. Јиречка „*Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uroš und König — Vlkasın (1355—1371)*!

Исто тако, писац није налазио за потребно да у својој књизи употреби повеље Симеунове и друге записе од важности. Ту долази она повеља, коју је Симеун у јануару 1361-ве године издао

једном потомку грофа од Кефалоније, Јовану Орсинију, названом Цари („Јован цара Уреин“), који је после оних пожара у Арти, када су му биле уништене привилегије његовога дома — желећи да оствари своје претензије на земље предака — молио Симеуна и овај му потврдио све земље око Јанине, које је његова породица још од Душана била добила. Затим, повеље и записи очувани на зидовима неких цркава и манастира, из којих се може видети, да је Симеун једно време сву своју пажњу био обратио на подизање цркава и помагање религиозних установа.

У том је погледу нарочито важан онај запис, очуван у рукописној историји метеорских манастира, у коме се вели, да је г. 1367-ме неки побожни калуђер Нил, „уз припомоћ благочастивог цара Симеуна — Уроша“, основао четири цркве на стеновитим висовима, изнад богородичиног манастира Дупијаноса, и тако поставио темељ оној чувеној калуђерској републици *Метеора*, која се у скоро почела такмити и са самом Св. Гором! Важан је, даље, и један ктиторски запис грчки, сачуван над главним западним вратима у храму св. Арханђела Михаила у Костуру, из кога дознајемо да је тај храм једном приликом био и обновљен „од Симеуна и сина му Дуке“ и т. д.

VII.

Карактеристично је да писац на питања, која су и јасна и разговетна, одговара готово увек — погрешно! О том један доказ више налазимо и у његову одговору на питање о деци Симеуновој.

Тај одговор гласи:

„После себе оставио је (Симеун) жену, царицу Томаиду, два сина: *Михаила Дуку*, који га у царству наследи, и *Стефана* и једну кћер Марију, удату за деспота јанинскога Тому Прељубовића.“

*

О потомцима Симеуновим расправљао је код нас пок. Констан. Николајевић у XIII-тој књизи Гласника Срп. Уч. Друштва. Више расправа о том питању и немамо. Као грађа за ту његову расправу служила су му, у главном, казивања два наша стара летописа: Копоринског и Студеничкога и још неки податци доцнијих писаца, замотани баснословним традицијама. Да та грађа није била ни довољна ни поуздана за решење поменутога питања, јасно је већ и по томе, што се казивања наведених летописа не слажу међу собом и што ни сами они писци (Халкокондила, Дука, Диканџ) ништа не знају о потомцима Симеуновим. Они

*) *Chroniques greco-romanes*. 259.

само, причајући борбе турске с краја XIV и почетка XV века, помињу нејасна имена: „Кесар“, „Дука Епикериеј“, „Депа“, „Депои“ и т. д.

Како је у тим именима пок. Николајевић могао пронаћи *синове Симеунове* и њихове потомке — то је, одиста, непојмљиво!.

После неколико година, дотакао се тога питања, чувени познавалац извора за грчку историју средњег века, D-г К. Хопф, у свом делу „*Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit*“. Приликом говора о Симеуну и завојевањима српским на југу полуострва, он је, према податцима које је имао на расположењу — а он их је имао више него ико други — утврдио, да је Симеун оставио само *једнога сина: Јована Уроша*, који је доцније, у калуђерству, назван *Јоасаф*. У исто време успео је да објасни она нејасна имена, која су онако далеко одвела пок. Николајевића, и доказао да онај „Депа“ или „Депои“ није био нико други, него *син познатог војводе Гадослава Хлапена, из другог брака његова*¹⁾.

Да Симеун није имао више од једнога сина, наш је писац могао дознати *а да и не чита поменуто Хоффово дело*. То стоји изреком написано у *трима* књигама, које је — како сам каже — читао и *њима се служио* радећи своју расправу, а то су: Хопфова „*Chroniques grecs-romanes*“ (на крају, у генеалогским таблицама), „*Годишњица*“ књ. III-ћа (стр. 406) и „*Српска историја*“ г. г. Ковачевића и Јовановића!.....

* * *

Симеун је преминуо 12. јуна 1371. г. После његове смрти на престо је дошао син му Јован Урош, последњи изданак славне династије Немањића.

Али он није дуго владао.

Одлучивши да се посвети Богу, он ускоро напусти престо свога оца и повуче се у манастир свога учитеља Св. Атанасија, звани *Метеор*.

Ту ступи у Василијев орден и доби име *Јоасаф*²⁾, а доцније, кад најезда турска поче плавити његове земље, би пострижен за монаха Метеора и владику Фанариона.

Своје последње дане провео је у највећој манастирској тишини и повучености, и преминуо је *20. новембра 1410. године* у једном скромном калуђерском скиту, на врху клисура, кроз које хладна река Пенеја пресеца венац од Пинда³⁾.....

¹⁾ Стране из дела Хопфова не могу тачно навести, јер ми дело у овом тренутку није при руци.

²⁾ То је онај „пресветли краљ Јоасаф“, одвећ поштован међу монасима метеорских манастира.*

³⁾ Гласник XVIII. 78. —

Последњи потомак старог Немање прешао је, дакле, преко владалачке трибине као какав метеор!

Његов последњи чин био је дивна апотеоза последњим данима славнога основача династије Немањића и тужна елегија спомену на њ и јаду који тада притискиваше народ српски.

* * *

Да завршимо и да оставимо на страну све оно што је писац *pro domo sua* написао.

Да пређемо и преко свих осталих његових нетачности и недоследности. Читаоци већ и према оном што је до сад речено могу лако оценити праву вредност ове „Историјске расправе“ и пресудити, да ли једна таква књига може заслуживати да буде штампана, па чак и награђена!

Што се тиче самога писца, њему би требало препоручити: да у будуће не узима на се, да он тумачи и решава онака научна питања, из простог разлога, што такав посао далеко још превазилази његову спрему и способности; да упамти, да је патриотска реторика, па ма она и не била онако усиљена, као што је у његовој књизи, престала давно задовољавати *научне потребе*; и да се научи, па да у историји тражи само *објективну истину* и да је не меша ни с каквим интересима. Томе нека нарочито тежи, јер изван праве истине нема ни науке ни научника; тамо може бити само учених фантазија и фантазера!....

Што он то до сад није научио и што му је књига испала овако слаба, томе се не треба чудити. Треба само знати, да су — у оно време, кад је он ту своју књигу радио — са катедре Српске Историје на Вел. Школи — предавана или *само факта без критике, или се само критиқовало без факата!*...

Чачак.

Гргур Јакшић с. р.

Ueber die Aufgaben und Pflichten des Schularztes von Dr. med. Alexander von Wirenus. — Zeitschrift für Schulgesundheitspflege. 1894. № 11.

Питање о школским лекарима новијег је датума. Оно се истиче тек после епохалног рада немачког лекара *Дорингера*, којом управо и отпочиње рад на пољу школске хигијене у модерном смислу. Но и ако има за собом историју од неколико деценија — питање о школским лекарима још увек није довољно популарно. Ниједно се питање из школске хигијене не решава тако лагано као ово питање — о лекарима. И тамо где

је то питање горе у начелу усвојено — не приступа се остварењу саме институције у општем облику. Данас многе европске вароши имају својих школских лекара, но задатак и дужности њихове још нису тачно одређене. Негде лекар школски води надзор само над одржавањем чистоте у самој згради и најближој околини — води рачуна о спољној страни школске хигијене у ужем смислу речи. На другом опет месту — лекар води надзор над здрављем школске деце у том смислу, што лечи болесне ученике и даје упутства приликом појаве какове заразе међу ученицима и т. д. Оваковом улогом у школи — лекари нису задовољни; они веле да је круг њихова рада у школи много шири, и у исто време и преко потребан.

У редовима што долазе ми ћемо укратко изнети, како наш писац мисли о томе, шта је задатак и какве су дужности школских лекара.

Задатак је школског лекара, вели писац, да води надзор над здрављем ученика. Према оваковој задаћи, у делокруг његова рада спада све што се односи на телесну, интелектуалну и моралну хигијену ученика. Без обзира на хигијенске захтеве не може бити речи о каквом паметном образовању. Лекар је у сваком школском заводу тако исто потребан као и педагог — а не буде ли он могао имати приступа у школи, и одузме ли му се могућност да он са своје стране дела међу ученицима, онда улогу лекара мора узети на себе неко други. И збиља — данас школској администрацији спада у дужност и чување здравља ученика. Но то уређење није оправдано. После овог уводног и општег погледа на питање, писац прелази на даље специјално разлагање.

Пре свега лекар је — т. ј. треба да буде — одговоран за уређење школских зграда и осталих просторија. Питања о начину огревања, осветљења, вентилације, школским клупама — све су то ствари лекареве компетенце, и он је за сва та питања одговоран. Писац се не може никако да сложи са онима који веле, да би о свему томе могао и педагог довољно рачуна да води, нарочито ако је дотични педагог и природњачки васпитан. — Но дужност школског лекара не ограничава се само на хигијенско стање школских зграда. Још важнији је његов задатак да води надзор над хигијеном саме наставе, нарочито у оним предметима, код којих делају чулни органи и органи за кретање: при читању, писању, цртању, певању и телесним вежбањима. Овде писац даје места примедби: да је сасма излишан контролор медицинске професије, само ако се предавања врше по прописима, као резултату заједничког рада педагога и лекара.

Но за медицинско-санитарни надзор над ученицима лекар је неопходно потребан, и у томе га не може заменити ни филолог, ни математичар, ни природњак, зато што не располажу оним многоструким медицинским знањем, без којег не може бити речи о медицинско-санитарном надзору над ученицима. Испитивање ма ког било органа захтева претходно анатомско-физиолошко изучавање тих органа, и однос њихов наспрам доба старости, пола и стању општег здравља. Овај надзор и за лекара може бити тешка ствар, ако сем теоријске спреме не располаже и извежбаном у испитивањима. Медицинско-санитарни надзор над ученицима даје нам могућности да нађемо средства, којима ћемо што успешније чувати здравље ученика, и којима ћемо војевати против штете коју трпи настава услед рђавог здравственог стања ученика. Писац не може никако да се сложи са примедбом педагога — да ће крај ваљаних хигијенских услова деца и без медицинско-санитарног надзора бити здрава. Једна друга страна лекаревог делања, у коме га нико не може заменити, и где је он неопходно потребан, то је медицинско-педагошко делање лекара.

До сада је настава била чисто интелектуалног карактера — т. ј. служила је искључно само умном образовању ученика. И ово образовање сматра се као искључиво право педагога, и сваки покушај с друге стране да уђе у то поље, одбијан је као противправни напад на туђу својину. Но оваково посматрање морамо обележити као неправилно — вели писац.

Сем педагогије ума — постоји и хигијена ума, која има своје право на живот; педагогија ума базира на принципима хигијене ума — упутствима ове има да следује педагогија; и у толико ће више успеха имати, у колико више буде одговарала хигијенским захтевима. „Једном речи“, вели писац, „педагогија треба да се потчини хигијени.“ Оваково тврђење пише не треба да изгледа ни најмање чудновато, пошто се зна, као што то модерна психо-физиологија учи, да сваком умном покрету, сваком појаву од стране ума одговара изван физиолошки процес у мозгу. И да би сам учитељ могао бити у неко време и хигијеничар, он треба да је добро верзиран у физиологији, а нарочито у физиологији нервног система, у психофизиологији, хигијени у опште. „Учитељ-наставник треба да је биолошки образован човек.“

Без помоћи од стране школског лекара не могу се постављати појединости наставног плана, које се тичу поделе времена рада и одмора, о трајању предавања из појединих предмета, и т. д. ит. д.

Подсећајући нас на дела Strümpel-a, Schlolz-a, J. Koch-a и Kötze-a, писац вели, да без сарадництва лекарева морално васпитање ученика у опште није могуће. У већини случајева налазимо да су морални недостатци ученика скопчани са неправилним телесним развијем. Конскисија та учићеу не може бити јасна — ако није познат учићима психо- и неуропатологије. Лекар се другаче понаша наспрам онанисте, наспрам ученика који

не могу мокраћу да задрже, или наспрам понашећу нервозним ученицима — а другаче се понаша учићем; и он се понаша погрешно.

На завршетку свога рада писац вели: Као што се треба бринути да имамо ваљане педагоге, тако исто треба се бринути да имамо и ваљане школске лекаре; на заједничком раду њих двојице треба да се оснива васпитање ученика.

Д-р В. А. Поповић

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ГЛАСОВИ О ШКОЛАМА

Образовање у Швајцарској. — По члану 27-ом федералнога устава, бригу о основној настави у Швајцарској воде кантони. Настава је обавезна и у јавним школама бесплатна. Школе походи младеж свих вероисповести; слобода савести и веровања загарантована је потпуно, и конфедерација је дужна, да предузима потребне мере према кантонима, који своје дужности у том погледу не би тачно вршили.

Али, и ако је уставом предвиђена, извесна контрола, коју би конфедерација имала да води над кантонима, ипак су сви покушаји, да се та контрола установи, остали до данас неуспешни: школска администрација, организација и инспекција остале су потпуно у рукама кантоналних министарстава. Питање, на који би начин конфедерација требала и могла да оствари то своје право контроле, постављено је још пре неколико година, и све до данас остало је нерешено. 1882-ге године поднело је било савезно министарство скупштини неколико предлога, којима се налагало статистичком биро-у да извиди: који кантони не врше своје дужности у погледу назора над организацијом школа, и које би мере требало предузети да се потпуније изврши поменути члан устава.

Скупштина пође још даље и донесе 28. априла исте године одлуку, којом се министарству унутрашњих дела препоручује, не само да испита те неправилности и достави свој извештај о најбољим средствима, којима би се могло обезбедити извршење 27-ога члана, него да изнесе своје мишљење

и о том, да ли би корисно било донети о том питању и један специјални закон. У исто време истакнут је био и предлог, да се у министарству просвете установи звање једнога секретара, који би те послове отправљао, место дотадашњег обичнога писара (commis) статистичког биро-а. У јулској сесији исте године државни савет прихвати ту одлуку, премда с незнатном већином. А позната је ствар била, да је и шеф савезнога министарства унутрашњих дела делио мишљење скупштине.

Радикална странка захте тада, да се свима религиозним друштвима забрани мешање у управу над школама; шта више, она затражи, да се религијска настава догматичкога карактера, као тешка за децу, избаци из програма предмета за јавне школе и да јој се резервише место у приватној настави. Противна странка, коју су, наравно, састављали католици и конзервативци, изјави да радикална странка има очиту намеру, да „изагна Бога из школе“ („chasser Dieu de l'école“); и та фраза, честом употребом, остаде им као бојни усклик у борби противу противника.

Конзервативци и католици, који су увек бранили независност кантона, тврдили су шта више, да именовање тога новог федералног чиновника неће моћи проћи без каквог федералног закона, који ће кантоне лишити сваке иницијативе у погледу наставе и на тај им начин крћити стечена права. Католици су чинили нарочиту опозицију горњем предлогу и имали су доста присталица; то се види из тога, што је 180 995 грађана изашло са захтевом да се предлог подвргне референдуму (гласању). Гласање је извршено 26. новембра 1882. год. и предложени закон би одбачен огромном већином од — 146,129 гласова!.. Протестантски кантони водили су ипак тако јаку опозицију закону, који је скупштина била изгласала, као год

*) Из књиге „Sa Confédération Suisse“, par Fir T. O. Adams, et C. D. Cunrigham. Edition française avec notes et additions, par H. G. Loumyer. P: 1890. —

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

и католички кантони; за закон су била само три кантона: варош Базел, Тургау и Невштател. Захваљујући тако енергичном гласању, то је питање бар за времена скинуто с дневног реда. Већина је изјавила била жељу да се младежи даје и даље хришћанско образовање и да се кантонима остави потпуна власт над школама. У осталом ваља напоменути, да је исто питање било истакнуто и за време ванредне сесије у месецу марту 1888. године, када је посланик Шепи (Schäppi) био упутио скупштини овакав предлог: »Препоручује се федералном Министарству да испита, да ли — према резултатима који су до сад добивени, — школски систем у свима кантонима одговара члану 27-ом федералног устава, па да о том поднесе скупштини извештај.«

Шепи је био добро познат партизан образовања под контролом савеза и радио на том, да се уведе известан број једноликих федералних уџбеника (manuels fédéraux), који би били обавезни за школе свих кантона. Међутим његов предлог би тргнут.

Ми морамо признати, да нам изгледа врло тешко: дати једно и исто васпитање свој деци једне земље, у којој становништво припада трима различним народностима и говори на три различна језика: француском, немачком и талијанском, да и не помињемо романски. У планинским крајевима немогуће је готово и очекивати од деце да уредно походе предавања за време зиме, и ако им родитељи могу за то бити кажњени. У индустријским и богатим центрима, где су услови за живот сасвим друкчији, школа је увек близу, интелектуални је живот развијенији: тамо се увек има и више времена и више тежње за учењем. Закони који се тичу наставе различни су у сваком кантону; сваки кантон има свој нарочити систем, али се, ипак, сви ти системи оснивају на једном принципу, да је сваки грађанин обавезан према држави, да из средстава за образовање, који се одржавају народним трошком, извуче што више користи за своју децу. До устава 1874. г., када је основна настава постала обавезном у целом савезу, средства, помоћу којих су се деца могла спремати за ма какву врсту рада, била су у извесним кантонима још незнатнија, него ли у Енглеској пре закона настави од 1870. год. — Школе су издржавале поглавито различне религиозне секте, добротворна друштва и приватна лица. Тада није било никаквога наставног плана. Није било онога, чиме се Швајцарци данас с правом могу поносити: да и за сина најсиромашнијег сељака има средстава, да

својим радом и заслугама доспе до највиших положаја у земљи. Под старим режимом деца су ишла у школу само онда, ако су то желели њихови родитељи. Католици и протестанти гледали су тада школу пре свега као средство, да деци — која су се код њих учила — улију своје мисли и веровање; брига пак, да се они васпитају тако, како би доцније могли часно и корисно послужити држави — долазила је тек на друго место.

Устав, којим је настава оглашена за обавезну, би поздрављен с одобравањем у свима кантонима. Аутори 27-ог члана нису — као што изгледа — имали ни оне сумње, ни оне бојазни, којима су тако често давали израза у Енглеској пре 1870. г., када су многи чланови парламента отворено говорили, да се сличним законима само крњи лична слобода, и предказивали да ће они произвести у народу исто незадовољство, које је произвело и увођење изборног цензуса: »У питањима васпитања«, писао је сир Horace Rumbold, као секретар енглеске легације у Берну, »швајцарски је народ страстан, дивљења је достојно — премда је то сасвим природно за народ, из кога су поникли један Русо, Песталоци, Феленберг и многи други велики људи, — видети: с колико се добра срца и воље родитељи излажу и најтежим новчаним жртвама ради васпитања своје деце. Нема управо ничега узвишенијега, него видети оне људе, тако штедљиве у другим стварима, како издају новац у разним облицима: јавни фондови, приватни прилози, државни порез и т. д., само да би што боље васпитање дали својој деци.«

Швајцарци се поносе својим школама и свим тим што се на њих односи. У свакој вароши или селу, почевши од столице кантона па до најсиромашнијега засеока, — школске зграде привлаче, на првом месту, пажњу странаца; оне су обично најлепше и најудобније грађевине у сваком месту. За Швајцарце никакво место (плац) није скупо, само ако је најудесније за школу, ако је најздравије и ако је у центру. Ево за то два примера: у Цириху је саграђена једна школа од 1,100.000 франака на Linthescher-Platz-у, једној од најлепших варошких улица; у Берну је опет влада купила две куће за женску школу у најлепшем делу велике улице: Rue fédérale.

Општинске и кантонске власти ни на што не обраћају толику пажњу, колико на школе, које се у њиховом подручју налазе. Једноме Енглезу, који не може прочитати једне новине а да у њима не наиђе на казне, на које су осуђени родитељи

ђачки или зато што на време нису платили школске трошкове, или зато што децу не шаљу уредно у школу, — па не само једном Енглезу, него готово сваком странцу, који чита статистику наставе у својој земљи, тешко је разумети, како се озбиљно и дубоко интересују Швајцарци за све што се тиче наставе и васпитања. Они своју школу имају пред очима кроз цео живот свој.

У већини вароши и села, основне школе походе и богата и сиромашна деца без разлике; у Швајцарској нема оне забуделе и напуштене деце, која не знају шта је школа. У клупама школским седе једни до других сиротани, које општина храни и одева, и деца богатих трговаца, адвоката, лекара, и над свима њима влада једна иста дисциплина, сви они добивају једно и исто васпитање и образовање. У Цириху где је допуштено школовати се и у приватним школама, основне школе походи 97.5% деце свих сталежа. Систем наставе у Швајцарској постао је једно од најмоћнијих средстава за зближење различних класа друштвених и различних секата и за појачање веза које снаже и учвршћују конфедерацију. Отуда је лако разумети, да Швајцарци на њихове школе не гледају само као на место, на којем се деца њихова васпитају и спремају за живот, него и као на један политички расадник, у којем се труде, да у срцима младих генерација развију и облагоробе оне доктрине, којима се тако диве ови убеђени републиканци.

Швајцарци уопште показују много више толеранције у погледу васпитања, него ли у погледу религије. То је, као што примећује Сир Ногасе Кипшола у извештају који смо раније цитирали, — једна од најпохвалнијих црта њиховог наставног система. То је за странце у толико чудноватије, што у швајцарској има католика готово колико и протестаната*, који су у појединим кантонима тако измешани, да их готово није могућно разликовати, а у другима тако одељени, да су у свему очували најкарактерније црте своје вере и водили до пре непуних 50 година страшни грађански рат.

У кантонима, у којима су у већини било католици или протестанти, наука о вери предаје се у извесне дане и одређене часове тако, да деца, чији родитељи зажеле да им се даје само световно васпитање, — не морају походити та предавања. Право религиозно васпитање младежи остављено је духовништву и састоји се из припреме за причешће. На овом месту наводимо план религиозног

васпитања у основним школама кантона: водскога, женевога, нешателскога и луцернског, не само као пример различних метода, него и ради тога да се види: какве огромне разлике постоје међу кантонима готово у свима детаљима њихове организације.

Vaud. Наука о вери предаје се поглавито с историјске тачке гледишта.

Genève. У школама се тај предмет никако и не предаје. Кантон даје само извесну годишњу субвенцију консисторији т. ј. протестантским и католичким свештеницима (*pasteurs et curés*) којима, родитељи у свако доба могу слати своју децу ради религијског васпитања.

Neuchâtel. Нема никаквог одређеног плана за предавање науке о вери, али школске просторије могу у одређено време бити употребљене на тај циљ.

Lucerne. — Религијско васпитање младежи остављено је потпуно римском католичком свештенству.

Мешовите школе (*paritätische Schulen*) постоје у многим кантонима, где је становништво измешано т. ј. где има и католика и протестаната, и те школе походи младеж обеју вероисповести. Те се школе не могу назвати светским. У Берну н. пр. елементарно предавање науке о вери састоји се у том, што децу упознају с истинама, које су заједничке свима хришћанима, и с појединим пасажима из Библије. У Цириху пак, где су протестанти знатно надмоћнији, деца католичке вере уче науку о вери заједно са својим друговима протестантима до десете или једанаесте године, а тада им се почиње давати специјално образовање у облику првог причешћа. Овај систем мешовитих школа даје, како изгледа, врло повољне резултате чак и у кантонима, као што је св. Галенски (*St. Gall*), у којем католици стоје према протестантима као 5:3, и у којем је, неколико година пре војне Сондербунда, било сиљних размирица у питањима вере и васпитања. Ако се пак католичка или протестантска мањина осећа јаком, онда они — а то бива често — оснивају школе искључиво за децу своје вероисповести. Такав је случај код протестаната у *Morat-u*, где су подигли неколико таквих школа; а тако су исто и католици у Каружу, у женевоком кантону, основали једну школу искључиво за католичку младеж.

Ми смо већ једном казали, да је основна настава обавезна. Та обавезност састоји се у томе, што су родитељи дужни давати својој деци образовање бар онако и онолико, какво се добива у основним школама.

*) Католика има 1,189.962, а Протестаната 1,724.869.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Изузимајући кантон солерски, где се сва деца морају образовати у основним школама, родитељима иначе стоји до воље да својој деци потребно образовање дају или сами или да их шаљу у приватне школе. Држава интервенише само у случају, ако дете не добије минимално образовање, које закон одређује, и може строго казнити и новцем и затвором оне, који се у том погледу закону не покоравају. Њена власт у том погледу иде чак дотле, да може децу, којима родитељи неће да дају потребно образовање, поверити бризи странаца.

Ми смо догде покушали да изложимо само опште принципе, на којима почива систем наставе у Швајцарској; сад ћемо се постарати да уђемо и у детаље школске организације описом школског система у кантону циришком, а тај кантон изабрасмо с тога, што је он један од најважнијих просветних центара не само у Швајцарској, него и у Европи — и у целом свету. Признање надмоћности овога кантона нада свима осталима, у погледу свега што се тиче наставе, једина је можда концесија коју Конфедерација може учинити у корист једнога кантона.

Већи део кантонскога буџета намењен је школама, а сваки ученик стаје државу годишње 55 франка, више дакле много, него ли у осталим кантонима. Најздравији и најважнији део вароши припадао је општинским властима; и оне су, место да ту саграде куће за станове богатим становницима, од којих би приход могао знатно увеличати благостање корпорације, — саградили на том месту Политехничку Школу, Универзитет и друге зграде, које су тим школама потребне.

Пролазећи улицама варошким наилазите на све стране на дивно саграђене школе и остале установе, које лепо сведоче о напредности интелектуалнога живота и убедљиво показују, да су за становништво ове вароши питања о образовању њиховога подмлатка најпреча и најважнија. Ми смо нарочито походили ове школе у време испита и опазили смо, да у понашању ученика нема ничега театралнога и да они нису обраћали велику пажњу на мноштво другова и сродника, који су присуствовали испиту и са највећим интересовањем пратили цео рад. Клупе и остали школски намештај био је најновијега и најбољега система. Коридори су широки и с довољном количином ваздуха и, ако је време било већ тако да се школе могле готово загрејати, вентилација је свуда била ванредна. Нарочите су пажње достојни музеји и лабораторије школске; затим веома потпуне и уређене збирке ботаничке, геолошке, зоолошке, па збирка специмена анатомских и изврсне справе физичке и хе-

мијске. Комисија за техничку наставу описала је 1886. год. музеј школски у Linthescher Platz-у, као „образца онога што треба да је школски музеј.“

Препарате обично скупљају и уређују наставници.

У Цириху, као и у осталој Швајцарској, надзор и организација наставе основне, средње и професионалне налази се у рукама начелника кантоналног министарства просвете (Chef du departement cantonal de l'Instruction publique). Једина школа која не стоји под његовим надзором, то је Политехника, коју издржава Конфедерација. Плата начелникова износи 5.000 динара.

У већини кантона постоје стални инспектори, које поставља министарство просвете и који се бирају између учитеља и духовника, којима би редовне дужности допуштале да изврше део времена могу поклонити надзору над околним школама.

У Цириху се добровољно примају инспекције чланови школскога савета, у којима се налазе обично професори, пастори и у опште људи од утицаја; те инспекторе бирају сви грађани дотичнога среза на три године.

Ови савети су обично као нека врста извршне власти у министарствима просвете свакога кантона и главна им је дужност да мотре на то, да општинске власти тачно и савесно врше кантонске законе.

Они решавају питања која се тичу наставних програма и школских књига (учбеника); они су уједно и као нека врста апелационе инстанције одређене да суди све спорове који би поникли између наставника и месних власти. Школе су увек отворене општинским властима као год и инспекторима, који ретко извештавају наставнике о свом доласку. Жене не могу бити биране за школске инспекторе.

У свакој општини постоји школска комисија, чије дужности одговарају дужностима чланова школског савета у Енглеској. Чланове школске комисије бирају општински зборови из своје средине, као год и из општинског савета (Conseil communal). Они у ствари имају власт органа среског школског савета, који преко њих помажу вршење инструкција кантоналних власти. Они су дужни бринути се о намештају школском и оправци зграда, кад је то потребно. Један од чланова дужан је походити сваку школу, бар двапут годишње, и уверити се лично да ли су наређења инспекторова тачно вршена. Сиромашна деца добивају бесплатно потребне књиге, а она, која покажу добре способности и марљивост, могу по препоруци комисије добити од срескога савета (Conseil d'arrondissement)

и средства за даље учење у вишим школама. Они имају посла с родитељима који децу своју шаљу неуредно у школу, и имају право искључити ученика из школе. — У Цириху је недавно донет један закон, по којем сва деца, која би била искључена из основне школе, морају продужити школовање у приватним школама, ако су богата, о трошку својих родитеља, а ако су сиромашна, о трошку државе.

Телесне казне забрањене су у већини кантона. Општина даје место за школске зграде; подизање зграда плаћа једним делом општина а једним кантон; кантон даје од пет до педесет процената вредности зграде, према својим средствима. Општина плаћа огрев, осветљење и одржање зграде; веће оправке помаже и кантон.

(Свршиће се).

РАЗНИ ЗАПИСИ

Српска Књижевна Задруга. — Ова млада и корисна српска установа сваком годином показује све веће и боље резултате у свом напредовању и вршењу племенитога јој задатка. То ће се најбоље моћи видети из потоњих врста.

Ове године, на дан 22. октобра, одржана је друга редовна скупштина Српске Књижевне Задруге. Скупштина се састала и свој посао извршила у дворници Велике Школе. Скупштински дневни ред био је овај: 1. Отварање скупштине; — 2. Извештај Управин о раду; — 3. Извештај благајников о имовном стању; — 4. Извештај изабраних чланова прегледача Задругиних рачуна; — 5. Избор двају чланова за преглед рачуна за даљу годину; — 6. Избор тројице чланова Управе (по чл. 14. Правила I), и 7. Предлози (по чл. 20. и 21. Правила).

Пошто је председник Управе, г. *Љуб. Ковачевић*, Министар просвете и цркв. послова, службеним послом био спречен да отвори ову скупштину и у њој да председава, то је ту дужност извршио потпредседник Управе, г. *Петар П. Ђорђевић*, држ. саветник у пенсији.

Г. Ђорђевић је кратким и врло лепим говором отворио скупштину, поздравивши срдачном добродошлицом задругаре и нагласивши у главном ово:

У народџ који напретку теже природна је појава — љубав према књизи народној. Ту љубав треба што више подстицати и ојачавати, јер је за ширење просвете у народу после школе најмоћнији чинилац — народна књижевност. Знања, која се књигом уносе у народ, служе: као јемство и доказ већег друштвеног развитка, као најбоља залога еко-

номског напретка и најпоузданија одбрана и заштита у борби за живот и утакмици међународној. Народи и без политичке самосталности одржавају своју националну особност, ако имају развијену народну књижевност, за што су нам најбољи пример Чеси и Пољаци.

Да је наш народ у све то уверен, доказ је *»Српска Књижевна Задруга«*: њено оснивање и приметно напредовање још у првим годинама њенога живота.

Управи би се могло, рекао је даље г. Ђорђевић, приговорити, што није према Правилима на време сазвала другу скупштину и што раније није штампала и задругарима послала Задругине књиге, али кад се узме на ум да су сметње за то биле ван Управе, од којих је она многе отклонила, постигнувши веће резултате него што се и сама надала, — онда ће и ти приговори отпасти или знатно бити ублажени.

И ако не можемо бити потпуно задовољни бројем задругара, који још треба да и расте, ипак је одзив задругара у том погледу толики и такав, да је ван сумње опстанак и напредак ове наше досада најмлађе просветне установе. Похвална је појава, што је број задругара заступљен не само из свих родова нашега друштва, него и из свих српских покрајина, те је тиме и Задруга стекла право на име *заједничке све-српске народне установе*. Таквој ће установи, надати се, сваки образован Србин притећи у помоћ, приносећи жртве књизи и просвети народној — најјачем стубу, на ком стоји боља, срећнија будућност целокупнога српског народа.

И ако је број књига *»Српске Књижевне Задруге«* доста мали (седам на годину), те се на први поглед може учинити да ће и утицај њихов у народу бити незнатан, ипак, кад се узме на ум да се Задругине књиге одликују једрим садржајем и лепим, одабраним поукама, као и да су најраспрострањеније, јер имају највећи круг читалаца, онда је несумњиво да ће њихов утицај у народу бити јачи и трајнији од многих других књига. Желети је само да и каквоћа и количина Задругиних књига остане увек надмоћна. У том циљу Управа се нада да ће јој се временом дати могућност да и засебним низом издања, покрај одређеног броја књига једногодишњег кола, ојача и убрза постизање задатака, који су Задрузи одређени. Али то не стоји само до Управе и задругара, него и до других многобројних чинилаца и прилика, које ће, надајмо се, од сада бити у сваком погледу боље и за напредак Задругин поспешније!

После овога председникова поздрава приступило се даљем извођењу дневнога реда.

Најпре је тајник Управе, г. *Хенрик Лилер*, професор, прочитао извештај о досадашњем раду Управе, из кога се види целокупни рад овога друштва, као и све оно што је помагало или сметало његову напредовању.

У извештају се у главном наводи ово:

Досадашња Управа Српске Књижевне Задруге, која је изабрана 9. маја 1893. год. (на првој Задругиној скупштини), старала се да, вршењем поверене јој дужности, одговори интересима Задруге и очекивањима задругара. На првом свом састанку после скупштине, Управа се конституисала, изабравши себи: за председника г. Стојана Новаковића, за потпредседника г. д-ра Јована Јовановића-Змаја, за књижничара г. Андру Гавриловића, за благајника г. Уроша Благојевића и за тајника г. Љубомира Јовановића. Уз то се Управа на истом састанку, према чл. 12. Правила, поделила у два одсека: књижевни и економни, чији су се чланови договарали, према потребама, о пословима задругиним, али их увек, према чл. 13. Правила, износили све на решавање пред целокупну Управу.

3. јуна 1893. год., због оптерећености многим пословима, поднео је оставку на чланство у Управи г. Милан Ђ. Милићевић, библиотекар Народне Библиотеке. Управа је примила ову оставку, изабравши за новог члана г. Живана Живановића, државног саветника, који је на скупштини добио највећи број гласова после изабраних чланова.

Благајник Управе, г. Урош Благојевић, био је неко време, премештајем из Београда, удаљен од благајничке дужности, за које га је време у њој, по молби Управе, заступао члан Управе, г. Љубомир Стојановић. Чим се г. Благојевић са службом вратио у Београд, поново је, према одлуци Управе, примио отправљање дужности друштвеног благајника.

Г. Стојан Новаковић, председник Управе, због многих и тешких послова државних, који су му у току ове године поверени, 1. јула ове год. замолио је Управу да му уважи оставку на председништво и чланство у Управи. Управа је, ценећи досадашње велике заслуге г. Новаковића око оснивања и унапређења Задругина, одлучила да се г. Новаковић преко потпредседника и три члана Управе умоли да одустане од своје намере и да и даље остане на свом месту у Управи. Ну како је г. Новаковић и после тога остао при својој ранијој одлуци, наводећи за то оправдане разлоге, то му је Управа примила оставку, изабравши га једногласно за почаснога члана Управе Српске Књижевне Задруге, у знак захвалности на председничком раду.

1. јуна ове год., изјавио је и тајник Управе, г. Љубомир Јовановић, да му поред редовне службе код слабог здравља није могућно савлађивати тајнички посао, па је молио да се разреши те дужности. Управа је, уважавајући разлоге г. Јовановића и примајући му поднесену оставку, одлучила да се умоли г. Хенрик Лилер, професор, да привремено врши дужност друштвеног тајника.

Напослетку је, 17. августа ове год., изјавио потпредседник Управе, г. д-р Јован Јовановић-Змај, да му у приликама, када цео председнички рад остаје на потпредседнику, није могућно и даље остати потпредседник Управе, молећи да му се уважи оставка на потпредседништво. Управа је, уважавајући разлоге г. Јовановића, примила поднесену јој оставку и изјавила му своју захвалност на досадашњем раду и заузимању око унапређења Задруге.

Како је, услед уважених оставака, Задруга остала без председника, потпредседника, тајника и једнога члана Управе, то је Управа на свом редовном XXXV. састанку, 17. августа ове год., изабрала себи за председника г. Љубомира Ковачевића, за потпредседника г. Перу П. Ђорђевића, а за новог члана Управе и тајника г. Хенриха Лилера (по чл. 15. Правила).

Из Управина извештаја даље се види: да је број чланова *добротвора*, који је до краја прве године Задругина рада износио 60, порастао у 1893. и 1894. години још за 68., те је до краја прошле године свега износио 128. Међу њима има 17 установа чисто народних и то: 7 окружних одбора (којих је било 15, и од којих су се пријавили 14, али не доспеше да пре свог пристанка пошаљу улоге), 2 среза, 2 градске општине и 6 друштава. Надати се да ће овим путем поћи и друге установе и друштва тим пре, што је Управа одлучила да се свима, који се до краја ове год. упишу за добротворе, бесплатно даду сва три досадашња кола Задругиних књига. Број чланова *оснивача* незнатно је опао у корист помагача. Томе је узрок погрешно тумачење чл. 9. Правила: да оснивачи после 15 год. престају даље улагати и постају добротвори; па кад су се неки оснивачи уверили да се тај члан не може тако тумачити, прешли су у чланове *помагаче*, чији је број до сада увек био толики да се не можемо потужити. Да би се изишло на сусрет жељи оснивача и да би се избегло погрешно тумачење чл. 9. Правила, предложена је измена овога члана, те се надати да ће се многи оснивачи, који су прешли у помагаче, поново вратити у осниваче.

Задруга је у сваком од досадашњих кола својих књига дала више но што је обећала. Тако је место обећаних по *шест* књига у *шест* табака дала у сва три кола по *седам* књига и то: у првом колу са *седамдесет*, у другом са *сто* и у трећем са *сто* табака, а уз то увек књиге у лепом трајном повезу тврдим корицама, што није ни обећано. То је чињено из захвалности на лепом одзиву добротвора и оснивача. Желети је да тај одзив и од сада буде такав, да Управа може давати задругарима више но што је Правилима обвезана.

Заслуга је за овако леп успех Задругин, поред живе свести нашега народа, и свијетљених повереника, који су одано и искрено, често пута са самопрегоревањем и борећи се с многим незгодама, живо радили на прибављању што већег броја задругара. С тога Управа, поред захвалности свима задругарима, са захвалношћу помиње све поверенике и, према чл. 17. Правила, предлаже Скупштини да са овог места јавно призна досадашњи труд овим задругиним повереницима, који су за сва три кола непрекидно радили и прибавили просечно бар по 50 задругара: Девојачкоме Друштву у Вел. Кикинди; г. г. Димитрију Тричковићу, професору у Крушевцу; Јевти М. Павловићу и Компанији, трговцима у Београду; Јовану Бућину, пароху у Дубровнику; Михаилу Бобићу, професору у Смедереву; Павлу Поповићу, професору на Цетињу; Паји Марковићу, професору у Карловцима; Радивоју Поповићу, учитељу у Митровици; Светозару Брашовану, учитељу у Вел. Бечкерек; Стевану Шимићу, пароху у Стар. Пазови, и Тихомићу Р. Остојићу, професору у Новоме Саду.

Задругу су лепо пресрели и помагали: и државни чиниоци и новинарство. Краљева влада указивала јој је своју помоћ, кад год ју је Задруга тражила. Тако је председник Министарског Савета и Министар просвете и црквених послова пок. д-р Лаза Ђ. Докић, по молби Управе, изволео за годину дана ослободити тајника од половине школских часова, те тиме припомоћи бржем раду Задругину. Пређашњи Министар народне привреде, г. Лазар Р. Јовановић, одобрио је Задрузи бесплатан пренос књига по свој Краљевини, те је тиме личну суму издатака уштедио Задрузи и олакшао распрострањавање књига по Србији. Данашњи министри просвете и унутрашњих послова изволели су препоручити Задругу својим подручним органима, наредивши свима школама без разлике, да сваке године за своје књижнице морају набављати задругина издања.

Сви српски листови, готово без изузетка, стално су поклањали Задрузи своју пажњу и били

су, поред повереника, непрекидна веза између Управе и задругара, те су тиме и задатци Задруге постали познати готово у сваком српском крају, камо српска реч слободно допире. За такав рад, којим се чини услуга народној просвети и српској књижи, припада нашем новинарству свако признање и захвалност.

И ако се Управа свим силама старала да на време буду штампане и задругарима разаслане Задругине књиге, ипак се ни код једног кола до сада то није могло постићи. Томе је узрок превелика множина државних и приватних послова у Државној Штампарији, где је Задруга почела штампати своја издања. То је учинило те се задоцнило са штампањем књига првога кола, а то је опет побукло за собом задоцњење другог и трећег кола Задругиних књига. Треће коло још и с тога, што писци „Историје Српског народа“, због болести, нису на време били готови с рукописом. Ну Управа се нада, а и стараће се, да тих задоцњења више не буде.

За овим се у извештају ређају издања Задругина, која су позната задругарима и читаоцима овога часописа.

Даље се у извештају вели: Начела, која су постављена о издавању књига у Правилима и у првом Позиву упућеном свему српском народу руководила су Управу у избору књига. И при штампању другог и трећег кола Задругиних књига, главна је пажња обрађена прештампавању старих писаца. Тако је довршена у првом колу почета автобиографија Доситијева и „Драматски списи“ К. Трифковића. Даље је Управа штампала од старих писаца „Мемоаре“ проте М. Ненадовића, историјски извор првога реда о једном од најкрупнијих догађаја у нашој историји, пун верних дата о нашим великим претцима, достојна сваког угледања, а написана богатим, једрим и чистим језиком. Зналачка редакција г. Љуб. Ковачевића учинила је, те је овај спис још више добио у својој вредности, те чини част Задругиним издањима. Од данашњих старих писника, Управа је штампала „Песме Јована Илића“, једног од најзнатнијих живих представника правца, који је завладао после победе народнога језика и који се користио и угледом на народну појесију. Из истих побуда штампана су и „Два Идола“ од Б. Атанацковића, најбољи спис из приповедне књижевности до новог реалнога правца. Осем тога овај је спис пун искренога родољубља и народнога поноса. „Антологија Дубровачке Лирике“, у стручњачкој редакцији д-ра Милана Решетара, учиниће лепих услуга нашој књижевности, пошто је дубровачка књижевност слабо позната данашњем поко-

лењу, а и што је познато то је највише по старијим и новијим издањима епских, а донекле и драматских производа.

Из савремене оријиналне лепе књижевности Задруга је штампала: „Прве Жртве“ од Андре Гавриловића, које су, поред забавне стране и обилне родољубиве тенденције, пуне историјских факата из новијих историјских истраживања. „Тамо амо по Истоку“, путопис д-ра М. Јовановића, пун је забаве, занимљивости и поуке о земљама и народима далеко од нас.

Позитивне науке заступљене су списима: „Камено Доба“ од Ј. М. Жујовића и „Из Природе“ од д-ра Ј. Панчића. И предмети, који се описују у овим списима и имена њихових писаца, као зналаца и стручњака, привлаче нарочиту пажњу читалаца на ове списе.

Поука је заступљена другом свеском „Историје Српскога Народа“ од Љуб. Ковачевића и Љуб. Јовановића, чија је прва свеска дочекана свестраним одобравањем.

Од превода Задруга је издала ове списе: „С француског Парнаса“ у преводу Вл. М. Јовановића и „Воденица на Флоси“ од Ц. Елиота у преводу Андре Николића. — Француски ум овладао је у овоме веку и постао је угледом у књижевности. Француска Лирика, најбоља и највиша књижевна врста у Француској, слабије је била позната нашем свету, те је зато Влад. М. Јовановић, познат као добар преводилац и са својих „Лепих Туђинака“, изнео пред читаоце у лепом преводу 84 песме, међу којима су 57 нових. — Роман је у Енглеској увек имао признатих представника, услед чега је Задруга после првога превода из руске књижевности, обратила се енглеском роману. Џорџ Елиот заузима видно место међу књижевницима у својој домовини, а „Воденица на Флоси“ рачуна се у најбоље његове књижевне послове. Овај роман у лепом преводу донеће користи нашој лепој књижевности, служећи јој за углед, јер се у њему пазило и на предмет и начин обраде.

У четвртном колу Задругиних књига биће ови списи: „Тамо амо по Истоку“ II од д-ра Милана Јовановића; „Низ старијих приповедака“ од приповедача наших око половине овога века, у редакцији Андре Гавриловића; „Друга Певанија“ I. од д-ра Јов. Јовановића-Змаја; „Бијесни Роландо“ I. од Ариоста, у преводу д-ра Драгише Станојевића; и Доситијево „Басне“ I. у редакцији Андре Николића. Уз то Управа има још пред собом на оцени неке списе, који би могли одмах ући у штампу за четврто коло, али се чека одлука Управина, која ће следовати одмах после ове скупштине. Од по-

менутих књига, четири се у велико штампају, од којих ће две за који дан бити готове, а друге две у брзо за њима, те се надати да ће четврто коло Задругиних књига бити готово до краја јануара 1896. год. Зато задругари треба да пожуре с уплатом улога, јер ће рок за то бити веома кратак.

Треба још напоменути да је Управа водила рачуна и о другим стварима, које ма и посредно стоје у вези са Задругом и њеним задатком. Тако, Управа је умолила свога потпредседника г. д-ра Јов. Јовановића-Змаја, да приликом Гундулићеве прославе и откривања његова споменика у Дубровнику представља Српску Књижевну Задругу, што је потпредседник радо извршио.

Да би Задругина имаовина била обезбеђена од сваке елементарне неприлике, Управа је за незнатну суму осигурала сва друштвена издања, која има на сместишту. Још вреди поменути, да Управа још сада помишљала на подизање Задругина дома, што би донело више сталности Задрузи и већу веру у њен опстанак. Управа и сама увиђа да ова ствар још није сазрела, али ће она ипак о њој увек довољно рачуна водити, и у своје време, кад буде могућности за њено остварење, изнеће је на оцену и решење задругарима.

Према чл. 14. Правила ове године коцком иступају из Управе: г.г. д-р Јован Јовановић-Змај, лекар, Љубомир Стојановић и Љубомир Јовановић, професори, чија места треба ова скупштина да попуни.

За тим је благајник друштвени г. Урош Благојевић, учитељ, прочитао извештај о имовном стању Задруге, из кога се види да ово друштво у свима правцима напредује, јер су увећани бројеви свих врста чланова. Тако док је у 1893. години било: добротвора 47, оснивача 1234 и улагача 2662; докле је у 1894. години било свега: 66 добротвора, 1870 оснивача и 3591 улагач. Примања у 1893. години било је: 67.077-02 дин., а издавања 38.221-95, у 1892. год. стални капитал (улози добротвора и 5% од целог прихода за разне потребе) био је 12.387-60 дин.; у 1893. год. износио је 21.970-65 дин., а у 1894. порастао је још за 5.120-87 дин., дакле, износио је свега: 27.091,52 динара. — Стање имаовине Задругине (стални капитал и приходи за разне потребе по одбитку свих издатака) на крају 1893. год. износило је 27.855-07 дин., а на крају 1894.: 25.518-63 дин. Томе треба додати још 1000 дин. (фонд Попа Михалаћа), који се налази на приплод у Ваљевској Штедионици.¹⁾

¹⁾ На овом месту треба напоменути још и ово: „Српска Књижевна Задруга“ има у свом слагалишту приличан број нераспродатих друштвених књига. Тако има: 1738 комплета повезаних књига 1 кола; 320 повезаних и 2500 неповезаних

И тајников и благајников извештај с напоменом о позајмици, коју Управа може учинити из сталног Задругиног капитала, скупштина је усвојила, пошто је саслушала и извештај прегледача Задругиних рачуна.

Затим је скупштина поново изабрала за чланове Управе: г. г. д-ра Јов. Јовановића-Змаја, лекара, Љуб. Стојановића и Љуб. Јовановића, професоре, пређ. чланове, који су коцком били иступили; а за прегледаче рачуна изабрани су: Милутин Ј. Марковић, пређ. члан Касаџије, и Спасоје Стевановић, трговац.

Напоследку је скупштина усвојила предложене измене и допуне у Правилима (чланови 8., 9., 12., 17. и 22.), које се састоје у овом: 1. Установљавају се *почасни* чланови, које Управа бира из реда књижевника, заслужних за напредак задруге; 2. Правна тела (школе, општине, друштва и т. д.) од сада могу бити само чланови добротвори или оснивачи без права у другој тачки чл. 9. (не могу после 20 год. постати добротвори, ако су дотле били оснивачи); 3. Чланови, који су за 20 год. непрекидно били оснивачи, постају добротвори и престају даље улагати; и 4. Управа се, према књижевним и економним потребама Задруге, може делити на одсеке.¹⁾

комплета II. кола; и 257 повезаних и 3000 неповезаних комплета III. кола. Кад се вредност ових књига израчуна, рачунају сваки повезан комплет по 10 и сваки неповезан по 8 дин., онда излази сума од 67.210 дин. (23.210 повезане и 44.000 неповезане), што значи да је друштвена имаовина у толико већа.

Извест.

¹⁾ По нашем мњењу требало би унети у Правила још једну овакву допуну: „Оснивачима, који до пете године редовног оснивачког улагања постану добротвори, рачуна се у добротворски улог и оно што су као оснивачи удружили.“ Ово би било корисно и за Задругу и њене задругаре, а било би логично и доследно већ усвојеној допуни у чл. 9. Правила. Ну оно што није било на овој скупштини, може бити на којој од потоњих.

Известилац.

На завршетку рада Скупштина је једногласно изјавила Управи захвалност на досадашњем раду и унапређењу Задруге.

Желети је да задругари поклоне већу пажњу Задругиним Скупштинама, и да их боље походе, него што су то ове године учинили; Београђани пак поред тога требало би још боље да се одазову према Задрузи, уписујући се у све врсте њених чланова.

Ј. Д. Ј.

Подела воде и копна на Земљиној површини. — Професор Херм. Вагнер објавио је у часопису *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* (1895) свој нови рачун о подели воде и копна на нашој земљи и то по појасевима од 10° у тисућама квадр. километара. Збир појединих бројева даје за северну и за јужну Земљину половину, као и за целу површину Земље, ове цифре (у хиљадама кв. килом.):

	Површина (по Беселу)	Копно Вода	Копно Вода	у процентима
Северна полу-кугла	254.975	100.902	154.073	39.6 60.4
Јужна полу-кугла	254.975	43.547	211.428	17.1 82.9
Свега:	509.950	144.449	365.501	28.3 71.7

Овде је урачунато и хипотетично копно, које лежи северно од 80° сев. ширине са 619.000 кв. килом., и за такво исто копно око јужнога стојера испод 60° ј. ш. Кад се ова два сумњива копна не узму у обзир, онда укупна површина копна износи 134,877.000 кв. километара.

(Prom.)

С. П.